

Wie betaalt, bepaalt!?

De begrotingen van het departement van Marine en het departement van Oorlog
(1840-1860)

Universiteit van Amsterdam
Faculteit der Geesteswetenschappen
Master Geschiedenis
Specialisatie Militaire Geschiedenis
Scriptie

Auteur: F.J. (Frank) Pieterse
Studentnummer: 12435228
Datum: 2 juli 2019
Versie: 1_0 definitief
1^e begeleider: Dhr. dr. S.F. (Samuël) Kruizinga
2^e begeleider: Dhr. prof. dr. W. (Wim) Klinkert

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	3
1.1. Introductie.....	3
1.2. Probleemstelling.....	4
1.3. Onderzoeksvraag.....	5
1.4. Methodologie	6
1.5. Indeling.....	9
1.6. Historiografie	9
1.7. Het departement van Marine en het departement van Oorlog	13
2. De begrotingen van het departement van Marine en van Oorlog over 1840-1849	16
2.1. Introductie.....	16
2.2. De vorm van de begrotingen, wetsontwerpen, beraadslagingen en stemmingen	18
2.3. De financiën van de begrotingen.....	21
2.4. Militaire niveaus en afwegingen	27
3. De begrotingen van het departement van Marine en van Oorlog over 1850-1860	34
3.1. Introductie.....	34
3.2. De vorm van de begrotingen, wetsontwerpen, beraadslagingen en stemmingen	36
3.3. De financiën van de begrotingen.....	41
3.4. Militaire niveaus en afwegingen	51
4. Conclusie	55
Bronnen en literatuur	60
Bijlage 1. Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden in 1839	62
Bijlage 2. Ministers van het departement van Marine en Oorlog van 1840 tot 1860	63
Bijlage 3. Begrotingen van het departement van Marine over 1840 en 1848 /1849.....	67
Bijlage 4. Begrotingen van het departement van Oorlog over 1840 en 1848 /1849	70
Bijlage 5. Grootste structurele posten in de periode 1841-1849.....	76
Bijlage 6. Begrotingen van het departement van Marine over 1850 en 1860	78
Bijlage 7. Begrotingen van het departement van Oorlog over 1850 en 1860.....	83
Bijlage 8. Grootste structurele posten in de periode 1850-1860.....	88

1. Inleiding

1.1. Introductie

De Nederlandse krijgsmacht en de politiek leven op gespannen voet met elkaar. De militairen vinden dat er te weinig geld beschikbaar is en dat de politiek niet deskundig genoeg is. Daartegenover staat dat politici te maken hebben met tegengestelde belangen. Elke euro (of gulden voor het jaar 2002) kan immers maar een keer uitgegeven worden. Deze (financiële) spelregels gaan er bij de militairen vaak maar moeilijk in. In de periode 1840-1860 heerste gelijksoortige discussies en opvattingen.¹ Wat het geheel complexer maakte was dat in de periode 1840-1860 de grondwet twee keer wijzigde (in 1840 en 1848) en er drie koningen aan de macht waren. Naast koning der Nederlanden waren de Nederlandse koningen ook Groothertog van Luxemburg. Luxemburg was samen met de Nederlandse provincie Limburg lid van de Duitse Bond (1815-1866), waardoor het Koninkrijk der Nederlanden een zetel in de Duitse Bond had. Dit leidde in de praktijk tot een complexe staatkundige relatie.^{2 3} De periode 1840-1860 was voor het Koninkrijk der Nederlanden dus een roerige tijd. Dit vond met name zijn oorsprong in het langdurige afscheidingsproces van België (1830-1839). Het leger stond van 1830-1839 in de hoogste staat van paraatheid en koning Willem I⁴ hield er een hoog uitgavenpatroon op na door gebruik te maken van het zogenaamde amortisatiesyndicaat (1822-1840) als kas buiten het parlement om. Daardoor bevond eind 1839 het Koninkrijk der Nederlanden zich in financieel zwaar weer.⁵

Tegenwoordig stelt een ministerie het beleid op en voert het beleid uit. In de periode 1840-1860 gebeurde dit door een departement; het begrip ministerie was toentertijd een verzamelnaam voor de ministers. In 1823 vond de eerste Ministerraad plaats met de koning en de ministers. In 1842 transformeerde de Ministerraad tot een college van departementshoofden. Contact tussen de koning en de ministers vond toen al voornamelijk plaats via het in 1841 door koning Willem II⁶ ingestelde Kabinet des Konings.⁷ Naast het departement van Marine en het departement van Oorlog bestonden de volgende departementen: ‘Buitenlandsche Zaken’, Justitie, ‘Binnenlandsche Zaken’, ‘de Zaken der

¹ Willem Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874* (Amsterdam 1993) 1-4.

² Dik van der Meulen, *Koning Willem III 1817-1890* (Amsterdam 2013) 251.

³ In bijlage 1 is een kaart van het Koninkrijk der Nederlanden na de Belgische in afscheiding 1839 opgenomen.

⁴ Geboren 24 augustus 1772, overleden 12 december 1843. Koning van 16 maart 1815 tot 7 oktober 1840.

Z.M. (koning Willem I) koning Willem Frederik, koning der Nederlanden, groothertog van Luxemburg, prins van Oranje-Nassau, www.parlement.com (geraadpleegd 18 mei 2019).

⁵ W. Fritschy en R.H. van der Voort, *De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914* (Den Haag 1994) 14-15.

⁶ Geboren 6 december 1792, overleden 17 maart 1849. Koning van 7 oktober 1840 tot 17 maart 1849.

Z.M. (koning Willem II) koning Willem Frederik George Lodewijk, koning der Nederlanden, groothertog van Luxemburg, hertog van Limburg, prins van Oranje-Nassau, www.parlement.com (geraadpleegd 18 mei 2019).

⁷ Van der Meulen, *Koning Willem III 1817-1890*, 251

Hervormde Eredienst enz’, ‘de Zaken der Roomsch-Katholieke Eredienst’, ‘Finantien’, en ‘Kolonien’. De staatsbegroting bestond uit twee delen. Het eerste deel bestond uit een overzicht van de te verwachte inkomsten (uit bijvoorbeeld belastingen en Oost-Indië) en het tweede deel bestond uit een overzicht van de te verwachte uitgaven per departement en te verwachte uitgaven voor het ‘Huis des Konings’, ‘onvoorziene uitgaven’, de Nationale Schuld en ‘de Hooge Collegien van Staat en het Kabinet des Konings’.⁸

In de 19^e eeuw veranderde de reikwijdte van de begroting meermalig. In de periode 1815-1840 waren er tienjaarlijkse (gewone) begrotingen. Voor buitengewone uitgaven, zoals voor de marine en oorlog, was er een jaarlijkse begroting. De begrotingen over 1840 en 1841 waren ook jaarlijks. De begrotingen over 1842-1849 hadden een tweejarige reikwijdte. Vanaf de begroting over 1841 vond daarnaast beraadslaging en stemming over de afzonderlijke hoofdstukken plaats. Bovenstaande was naar aanleiding van de grondwetswijziging van 1840. De grondwetsherziening van 1848 bracht de jaarlijkse begroting weer terug. In de periode 1840-1860 was de begroting een wetsontwerp. Departementen bereidde een wetsontwerpen voor, waarna de Ministerraad deze besprak en de Raad van State (1531-heden⁹) het wetsontwerp voorzag van advies. De aanbieding aan de Tweede Kamer vond plaats met een aanbiedingsbrief (Koninklijke Boodschap). Voordat de Tweede Kamer het wetsontwerp behandelde vond onderzoek plaats in de afdelingen/commissies van de Tweede Kamer. Dit kon leiden tot een voorlopig of eindverslag. Bij een voorlopig verslag volgde vanuit de regering een memorie van antwoord met soms een nota van wijzigingen. De behandeling en aanneming/verwerping van de staatsbegroting is en was een van de kerntaken van de Tweede Kamer en staat bekend als het recht van begroting of recht van budget. Na de grondwetswijziging van 1848 kon de Tweede Kamer gebruik maken van het recht van amendement om wijzigingen in een wetsontwerp en dus een begroting voor te stellen.¹⁰

1.2. Probleemstelling

In 1993 concludeerde Gooren dat bij het schrijven over de grondwetswijziging van 1848 de militaire dimensie minimaal aan bod is gekomen. Zijn artikel en met name het proefschrift van Bevaart uit 1993 vullen dit gat deels op.¹¹ Gooren en Bevaart besteedden echter geen of minimale aandacht aan de

⁸ Als voorbeeld is de begroting over 1850 gebruikt.

Kamerstuk Tweede Kamer 1849-1850, kamerstuknummer II, ondernummer 50.

⁹ Geschiedenis Raad van State, <https://www.raadvanstate.nl/overrvs/geschiedenis/> (geraadpleegd 19 mei 2019).

¹⁰ Begrotingsbehandeling in historische perspectief, www.parlement.com (geraadpleegd 9 mei 2019) & Otten, *Gids voor de archieven van de ministeries en de hoge colleges van staat 1813-1940*.

¹¹ R.H.E. Gooren, ‘Staatkundige vernieuwing en militaire stagnatie: de grondwetsherziening van 1848 en de verdediging van het koninkrijk’ in: *Bijdragen en mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis 15*, 5-22 (Den Haag 1993) 6 & Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*.

veranderingen in het recht van begroting en het recht van amendement van de Tweede Kamer. Daarnaast voerden zij geen uitgebreide financiële analyse uit en focusten zij zich niet op de begrotingen en beraadslagingen. Hierdoor ontstond een vertekend perspectief op de Nederlandse defensie in de periode 1840-1860 en de rol en invloed van de Tweede Kamer. De Tweede Kamer, en dan met name de liberalen, waren volgens Bevaart de veroorzaker van de bezuinigingen op de defensie in de periode 1840-1860. Maar is deze beschuldiging terecht? Was er daadwerkelijk sprake van een bezuiniging en zo ja in welke mate? Welke achterliggende oorzaken speelden een rol? En wat was nu de daadwerkelijke invloed van de grondwetswijzigingen?

Dat er de afgelopen 25 jaar geen opvolging gegeven is aan de publicaties van Gooren en Bevaart is opmerkelijk, omdat de uitgaven voor de defensie (het departement van Marine en het departement van Oorlog), de grootste begrotingspost waren na de rentelasten en aflossing van de nationale schuld. Deze scriptie focust zich op de begrotingen van het departement van Marine, het departement van Oorlog, het recht van begroting en het recht van amendement van de Tweede Kamer in de periode 1840-1860. Zodoende wordt de invloed van de grondwetswijziging van 1840 en met name de invloed van de grondwetswijziging van 1848 op de Nederlandse defensie verder inzichtelijk gemaakt. Hierdoor ontstaat een nieuw perspectief op de invloed van de Tweede Kamer en de Nederlandse defensie in de periode 1840-1860.

1.3. Onderzoeksvraag

In deze scriptie staan dus de begrotingen van het departement van Marine, de begrotingen van het departement van Oorlog, het recht van begroting van de Tweede Kamer en het recht van amendement van de Tweede Kamer in de periode 1840-1860 centraal. De grondwetswijziging van 1848 had waarschijnlijk invloed, maar wellicht speelden ook andere factoren een rol. Daarom is de volgende hoofdvraag opgesteld: Welke factoren waren van invloed op de begrotingen van het departement van Marine en het departement van Oorlog in de periode 1840-1860?

Ter ondersteuning van de beantwoording van de hoofdvraag zijn de volgende deelvragen opgesteld:

- 1) Wat waren de ontwikkelingen in de vorm, wetsontwerpen, beraadslagingen en stemmingen betreffende de begrotingen van het departement van Marine en het departement van Oorlog?
- 2) Wat waren de ontwikkelingen in de financiën van de begrotingen van het departement van Marine en het departement van Oorlog?
- 3) Wat waren de ontwikkelingen in de afwegingen van de koning, ministers en Tweede Kamer betreffende het strategische, operationele en tactische/technische niveau in relatie met de begrotingen van het departement van Marine en het departement van Oorlog?

De beantwoording van deelvraag één geeft inzicht hoe de begrotingen eruitzagen, welke cyclus gevolgd werd en wat de verhoudingen waren in de Tweede Kamer bij een aanneming of verwerping van een begroting. De beantwoording van deelvraag twee geeft inzicht in de financiën van het Koninkrijk der Nederlanden en de departementen van Marine en Oorlog. Daarnaast geeft de

beantwoording van deelvraag twee weer waar de (grote) financiële wijzigingen en ontwikkelingen op plaatsvonden. De beantwoording van deelvraag drie geeft de afwegingen van de koning, ministers en de Tweede Kamer weer. Om deze afwegingen in te kaderen is gebruik gemaakt van de onderverdeling in het strategische niveau (politiek en militair), het operationele niveau en tactisch/technisch niveau.¹² Deze niveaus worden in relatie gebracht met de begrotingen en beraadslagingen.

Het politiek-strategische niveau beschrijft “de gecoördineerde, systematische ontwikkeling en aanwending van alle machtsmiddelen (*grand strategy*).” Bij het militair-strategische niveau gaat het daarbij specifiek om de militaire machtsmiddelen. Het operationele niveau geeft de inzet van de marine en het leger weer (of de geplande inzet in geval van oorlog). Het tactische/technische niveau omschrijft de tactische verbeteringen en/of nieuwe uitvindingen. Deze laatste niveaus zijn met name van belang, omdat de departementen hier wel of geen investeringen in deden. Voor deze onderverdeling is gekozen, omdat het verklaart waarom er een verschil van inzicht bestond tussen de koning, ministers en de Tweede Kamer over de defensie in de periode 1840-1860. Daarnaast geeft het een verklaring voor het bedrag dat de Tweede Kamer wilde uitgeven voor de defensie en waarom discussies in de Tweede Kamer zich ogenschijnlijk focuste op de hoogte van de afdelingen en artikelen (posten van de begrotingen).

1.4. Methodologie

Deze scriptie bestaat uit een kwantitatief en een kwalitatief deel. Het kwantitatieve deel omvat de financiële analyse van de begrotingen en de analyse van de stemmingen. Het kwalitatieve deel van deze scriptie omvat de ontwikkelingen in de vorm van de begrotingen, de begrotingscyclus en de standpunten en argumenten van de regering/minister(s) en de Tweede Kamer. Deze scriptie maakt gebruik van secundaire literatuur en primaire bronnen. Als eerste is de secundaire literatuur bestudeerd. Dit gaf een algemeen beeld van de staatkundige, politieke, financiële en militaire ontwikkelingen in de periode 1840-1860. Daarbij is ook gebruik gemaakt van de recent uitgebrachte biografieën van koning Willem II (2013), koning Willem III¹³ (2013) en de heer Thorbecke¹⁴ (2018).¹⁵

¹² G. Teitler, ‘Inleiding en Algemene Beschouwingen over Strategie’ in: G. Teitler, J.M.J. Bosch, W. Klinkert e.a., *Militaire Strategie* (Alphen aan den Rijn 2002) 13-76 & Ministerie van Defensie, *Nederlandse Defensie Doctrine* (Den Haag 2013) 103-111.

¹³ Geboren 19 februari 1817, overleden 23 november 1890. Koning van 17 maart 1849 tot 23 november 1890. Z.M. (koning Willem III) Willem Alexander Paul Frederik Lodewijk, koning der Nederlanden, groothertog van Luxemburg, prins van Oranje-Nassau, www.parlement.com (geraadpleegd 18 mei 2019).

¹⁴ Was in de periode 1840-1872 onder andere lid van de Tweede Kamer, minister van Binnenlandse Zaken en voorzitter van de Ministerraad. Met name bekend geworden door zijn rol bij de grondwetwijziging van 1848. Dr. Mr. J.R. Thorbecke, www.parlement.com (geraadpleegd 1 juni 2019)

De primaire bronnen bestaan uit de handelingen en bijlagen van de Staten-Generaal¹⁶. In het (digitale) archief van de Staten-Generaal is gezocht op de relevante handelingen en bijlagen van de Tweede Kamer. De handelingen omvatten de verslagen van de aanbiedingen van de wetsontwerpen (begrotingen) en de beraadslagingen over de begrotingen van het departement van Marine en het departement van Marine. De bijlagen omvatten de daadwerkelijke wetsontwerpen (begrotingen) van het departement van Marine en het departement van Oorlog. Ook omvatten de bijlage de zogenaamde recapitulaties, welke een overzicht geven van de totale begrotingen van het Koninkrijk der Nederlanden. Vanuit de primaire bronnen (bijlagen van de Tweede Kamer) zijn allereerst de initiële begrotingen overgenomen in Excel en Word. Dit maakte het mogelijk om een financiële analyse uit te voeren en maakte inzichtelijk welke wijziging qua vorm, inhoud en financiën de begrotingen hadden ondergaan. Als laatste zijn vanuit de primaire bronnen de relevante handelingen van de Tweede Kamer bestudeerd. Dit waren met name de beraadslagingen over de begrotingen. Deze beraadslagingen gaven de afwegingen van de regering/minister(s) en de Tweede Kamer weer. Door in de tekst van deze beraadslagingen te zoeken op woorden als bezuiniging, neutra(a)l(iteit), diplomatie, alliantie, bondgenoot(schap) en amendement is gefocust op de belangrijkste thema's relevant voor deze scriptie.

Voor deze scriptie moeten qua betrouwbaarheid en validiteit wel een viertal zaken in acht genomen worden. Als eerste gaat het daarbij om de digitalisering van de handelingen en bijlagen van de Staten-Generaal. Deze zijn gemakkelijk benaderbaar en in de documenten kan snel naar relevante informatie gezocht worden. Er zit echter ook een keerzijde aan deze digitalisering. Waar de handelingen een datum van de vergadering bevatten is een datum in de bijlagen niet terug te vinden. Het is dus uitzoeken welke bijlage bij welke handeling hoort en daarnaast is het moeilijk na te gaan of er na een bijlage een wijziging volgt en/of tussen twee bijlages niet een ander bijlage zit. In de navolgende beraadslaging over de begroting was vaak terug te vinden of begrotingen in het voorgaande jaar wijzigingen hadden ondergaan. Daarnaast werd in de periode 1850-1860 ook het zogenaamde toegestane bedrag van het voorgaande jaar opgenomen in de recapitulatie, waardoor achterhaald kon in hoeverre begrotingen in het afgelopen jaar wijzigde. Hierdoor verminderde het risico van het missen van (grote) wijzigingen en thema's.

Ten tweede zijn er qua interpretatie van de cijfers van de begrotingen een aantal kanttekeningen. Een analyse van deze cijfers kan plaatsvinden door in absolute en/of relatieve zin naar deze cijfers te kijken. Door in absolute zin naar de cijfers te kijken kan gemakkelijk gesteld worden of er sprake is van een bezuiniging of verhoging van de begroting ten opzichte van het vorige jaar en voor een korte periode. Echter voor een vergelijking op de langere termijn moet rekening gehouden

¹⁵ Jeroen van Zanten, *Koning Willem II 1792-1849* (Amsterdam 2013); Dik van der Meulen, *Koning Willem III 1817-1890* (Amsterdam 2013) & Remieg Aerts, *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman* (Amsterdam 2018).

¹⁶ Staten-Generaal Digitaal, <https://www.statengeneraaldigitaal.nl> (geraadpleegd april-juni 2019).

worden met inflatie. De regering/minister(s) en Tweede Kamer hielden hier overigens geen rekening mee. De absolute benadering zegt verder niets over de verhoudingen tussen de verschillende begrotingen van de overheid. Door relatief naar de begrotingen te kijken wordt inzichtelijk gemaakt hoe de uitgaven voor de defensie zich verhouden tot de totale begroting, de begroting voor de andere departementen en de begroting voor de nationale schuld en rentelasten. Er is daarom gekozen in deze scriptie om ook een vergelijking voor de lange termijn met relatieve cijfers uit te voeren.

Ten derde speelt ook de betrouwbaarheid en volledigheid van de primaire bronnen een rol. Hier moet met de interpretatie en conclusies rekening mee worden gehouden. Fritschy en van der Voort (1994) stelden dat er betreffende de betrouwbaarheid en juistheid van de begrotingen in deze periode een aantal aanmerkingen zijn. Zij concludeerden dat:

- 1) Voor 1848 niet alle uitgaven en inkomsten op de begrotingen te vinden zijn;
- 2) Een ingediend wetsontwerp tot vaststelling van (een hoofdstuk van de begroting) verworpen kon zijn, ingetrokken kon zijn en aangevuld kon zijn in de loop van het jaar; men moet dus bedacht zijn op wijzigingen;
- 3) De bedragen voor een bepaalde post op de begroting betekenen niet dat het bedrag ook in dat jaar of in de loop der jaren is uitgegeven;
- 4) Ook de opbrengsten van de belastingen konden behoorlijk afwijken;
- 5) Voor 1848 werden inkomensposten opgevoerd, die in werkelijkheid geen inkomsten waren, zodat er een schijnevenwicht was;
- 6) Niet alle uitgaven van het Rijk werden op nationaal niveau gedaan. Provinciën en gemeenten deden ook uitgaven en hadden bovendien ook hun eigen inkomsten;
- 7) Er is geen garantie dat er geen drukfouten in de financiële stukken staan.^{17 18}

Als laatste kan de onderverdeling in het militair-strategisch, operationele en tactisch/technische niveau voor sommige lezers kunstmatig aanvoelen. Tussen deze niveaus is namelijk niet altijd een harde grens te trekken. Daarnaast dachten koning, minister(s) en de Tweede Kamer in de periode 1840-1860 niet in deze niveaus.¹⁹ Als laatste gebruiken militaire historici deze niveaus doorgaans niet om een debat over een begroting inzichtelijk te maken. Ondanks deze nadelen is ervoor gekozen om deze indeling te gebruiken, omdat het de benodigde focus gaf aan deze scriptie.

¹⁷ W. Fritschy en R.H. van der Voort, *De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914* (Den Haag 1994) 70,71.

¹⁸ In de bijlagen zijn een aantal begrotingen en cijfers ter illustratie opgenomen. Optellingsfouten zijn door de auteur rood gemarkeerd. Waar geen optelling is gedaan in de oorspronkelijke bron is dit door de auteur gedaan. Deze toevoeging van een optelling is herkenbaar door gebruik van het cursieve lettertype.

¹⁹ Ministerie van Defensie, *Nederlandse Defensie Doctrine*, 103.

1.5. Indeling

Deze inleiding bestaat, om een compleet beeld te geven van de context, naast de historiografie ook uit een uiteenzetting van de organisatie van het departement van Marine en het departement van Oorlog. De historiografie verschaft een overzicht van wat er reeds gepubliceerd is in de militaire geschiedschrijving over het onderwerp en geeft de belangrijkste thema's en debatten weer. Het onderdeel 'het departement van Marine en het departement van Oorlog' beschrijft de organisatie van deze twee departementen. Deze organisatie zie je namelijk (deels) terug in de vorm en inhoud van de begrotingen.

De kern van deze scriptie bestaat uit twee delen: de periode 1840 tot en met 1849 en 1850 tot en met 1860. Deze tweedeling is niet willekeurig gekozen. In 1839 was de Belgische afscheiding formeel en de mobilisatie beëindigd, waardoor over 1840 voor het eerst een begroting opgesteld kon worden voor het Koninkrijk der Nederlanden in zijn nieuwe vorm. In 1848 vond de ingrijpende grondwetswijziging plaats. De nieuwe manier van begroten (eenjarig) werd vanaf de begroting over 1850 toegepast. Als eindjaar is 1860 gekozen, omdat in de periode voorgaande in Europa verschillende conflicten plaatsvonden, zoals de Krimoorlog (1853-1856) en de Tweede Italiaanse Onafhankelijkheidsoorlog/Frans-Oostenrijkse Oorlog (1859).

De twee kerndelen beschrijven in de introductie als eerste de algemene ontwikkelingen. Daarna volgen de vorm van de begrotingen, wetsontwerpen, beraadslagingen en stemmingen. Als derde geven de kerndelen een overzicht van de financiën van de begrotingen en een financiële analyse. Als laatste wordt dieper ingegaan op de begrotingen met daarbij de onderverdeling in het strategische, operationele en tactische/technische niveau. De conclusie geeft antwoord op de hoofdvraag en geeft een aanbeveling voor verder onderzoek.

1.6. Historiografie

Voor wat betreft de begrotingen van het departement van Marine en het departement van Oorlog in relatie met het recht van begroting van de Tweede Kamer, zijn in de geschiedschrijving over de Nederlandse defensie in de periode 1840-1860 een viertal overkoepelende debatten te onderscheiden. Deze debatten zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het eerste debat gaat over de invloed van de grondwetswijziging van 1840 en met name de grondwetswijziging van 1848. Het tweede (en grootste) debat gaat over de invloed en rol van de koning, minister en Tweede Kamer op (de begrotingen van) de defensie. In dit debat spelen, naast de koningen, ministers en Tweede Kamerleden, ook de politieke stromingen van de Tweede Kamerleden (liberaal, conservatief, een combinatie van voorgaande, antirevolutionair, rooms-katholiek, confessionelen, kleurloze en partijloze²⁰) een rol. Als laatste speelt de militair specialist een rol binnen dit debat. Het derde debat gaat over de rol van Nederland na de

²⁰ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 6-16.

Belgische afscheiding als kleine mogelijkheid binnen Europa, de ‘neutraliteitspolitiek’ en de manier van inzet van het leger en de marine. Het laatste debat gaat over de budgetten voor het departement van Marine en het departement van Oorlog. Het gaat daarbij of, en om de mate waarin bezuinigd (bezuiniging of zuinigheid) werd en de redenen die hieraan ten grondslag lagen.

Gooren startte in 1993 het met name constitutionele debat over de invloed van de grondwetswijziging op de defensie op. Hij stelde dat bij het schrijven over de grondwetswijziging van 1848 de militaire dimensie minimaal aan bod kwam. Hij concludeerde dat de bepalingen opgenomen in de grondwet van 1848 slechts een kleine wijziging waren ten opzichte van de grondwetten van 1815 en 1840.²¹ Alhoewel zijn artikel uit 1993 in de ‘Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis’ een eerste aanzet bood om dit gat op te vullen, blijft het artikel weg van de overkoepelende verandering. Namelijk dat begrotingen vanaf 1840 tweejaarlijks per departement en vanaf 1848 jaarlijks per departement werden opgesteld en behandeld, waardoor de Tweede Kamer meer te zeggen kreeg over de begrotingen. Daarnaast gaf het artikel geen volledig antwoord hoe de begrotingen en financiën veranderden en wat de invloed was van de koning, de ministers en de Tweede Kamer op de begrotingen zelf. Deze scriptie gaat dieper in op bovenstaande punten en draagt zodoende bij aan dit debat. Het is overigens opmerkelijk de biografieën van Willem II, Willem III (2013) en Thorbecke (2018)²² wel aandacht besteedden aan de grondwetswijziging, maar weinig tot geen aandacht besteedden aan de Nederlandse defensie. Het is slechts gissen waarom de auteurs hier weinig aandacht aan besteedden. Had dit wellicht te maken met de selectie van het (niet-militaire) bronmateriaal of hadden de koningen (en Thorbecke) een dusdanig kleine invloed op de Nederlandse defensie en begrotingen in de periode 1840-1860?

In navolging van Gooren zou binnen de militaire geschiedschrijving het jaar 1840 en 1848 een bijna vanzelfsprekende periodisering worden betreffende het debat over de invloed van de koning, minister en de Tweede Kamer op de defensie. Deze indeling is ook terug te vinden in het proefschrift van Bevaart (1993) over de Nederlandse defensie in de periode 1839-1874, het artikel van Bevaart (1993) over de geconcentreerde defensie en de publicatie van Moeyes (2006) over het Nederlandse leger en de defensiepolitiek in de periode 1839-1939.²³ Zowel Bevaart als Moeyes zagen in de periode 1840-1848 een sterke invloed en rol weggelegd voor koning Willem II. Een invloed en rol die Koning Willem III na 1848 niet meer had. Bevaart zocht zijn proefschrift een verklaring binnen de politieke

²¹ Gooren, *Staatkundige vernieuwing en militaire stagnatie: de grondwetsherziening van 1848 en de verdediging van het koninkrijk*.

²² Van Zanten, *Koning Willem II 1792-1849*; van der Meulen, *Koning Willem III & Aerts, Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman*.

²³ Bevaart, *De Nederlandse Defensie, (1839-1874)*; W. Bevaart, ‘Koning Willem II en de geconcentreerde defensie’ in: *Bijdragen en mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis 14*, 5-42 (Den Haag 1993) & Paul Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek 1839-1939* (2006).

stromingen voor de staat van de defensie. Bevaart stelde dat koning Willem II een landsverdediging wilde opzetten met een vestingenstelsel van waaruit defensieve en offensieve acties ondernomen konden worden. In deze periode nam volgens Bevaart de oppositie (vanuit de Tweede Kamer) tegen het militaire beleid toe; resulterend in de roep om een goedkopere defensie en bezuinigingen. Na de invoering van de ‘liberale’ grondwet stemde de koning zelfs in met verdere bezuinigingen. Bevaart zag in de periode 1849-1859 een overwinning van ‘het conservatief-monarchale militaire establishment op zijn liberale tegenstrevers’, omdat de begrotingen stegen en bijvoorbeeld het aantal vestigingen en de cavalerie niet afnamen.²⁴ Voor wat betreft de marine concludeerde Bevaart dat voor de grondwetswijziging van 1848 de marine in verval is. Dit ontkende overigens de minister van Marine, die volgens Bevaart de staat van de marine beter liet voordoen dan het daadwerkelijk was. Na de grondwetswijziging van 1848 zag Bevaart een verhoging van de begrotingen van het departement van Marine en spreekt van een succes. Paradoxaal vond hij echter dat de algemene marine er slecht voor bleef staan.²⁵ In zijn publicatie over de het Nederlandse leger en de neutraliteitspolitiek concludeerde Moeyes dat de grondwetswijziging van 1848 belangrijke gevolgen had voor de defensie, want de regering en parlement stonden nu tussen de koning en het leger in.²⁶

Op deze conclusies zijn een aantal aanmerkingen te maken, welke Bevaart al deels onderkende in zijn proefschrift en later nog sterker verwoordde in een artikel in de *Militaire Spectator* uit 1998²⁷. Met name de indeling naar politieke stroming en vandaaruit conclusies aan binden over bezuinigingen op defensie is niet zuiver en lijkt een product van deze tijd. Politieke partijen waren er in de periode 1840-1860 niet. Het parlement bestond uit individuen, uiteraard uit de gegoede stand. Er waren wel samenklontering in groeperingen, maar als het uitkwam voerde het individuele parlementslid zijn eigen koers.²⁸ Bevaart focuste in zijn proefschrift niet zozeer op de uitslagen van de stemmingen over de begrotingen en focuste sterk op de kritieken die in de Tweede Kamer werden geuit en door de militairen werden vormgegeven in verschillende brochures. Als men bovenstaande punten in ogeschouw neemt, met daarbij de rol die ministers en Tweede Kamerleden hadden (verdediger van de begroting versus critici), kan men dan nog wel spreken van een polarisatie tussen ministers en Tweede Kamerleden en binnen de Tweede Kamer zelf, of is er sprake van een bepaalde consensus en zelfs een vroege vorm van een poldermodel?

²⁴ Bevaart, *De Nederlandse Defensie (1839-1874)*, 63-169.

²⁵ *Ibidem*, 203-293.

²⁶ Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek 1839-1939*, 29.

²⁷ W. Bevaart, ‘Koning Willem II en de grondwetswijziging van 1848’ in: *Militaire Spectator* 9, 472-477 (1998).

²⁸ H. Boels en Joh. de Vries, ‘De Thesaurier-Generaal in een veranderende wereld. De tweede helft van de negentiende eeuw, 1848-1905’ in: J. Th. de Smidt, R.H.J.M. Gradus, S.G.A. Kaatee, Joh. de Vries eds, *Van trossier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996) 283-314, aldaar 283.

Naast de indelingen in politieke stromingen hanteerden historici ook wel een indeling in ‘specialist’ en ‘niet-specialist’. De ministers van Oorlog en van Marine konden daarbij, gezien hun militaire achtergrond, onder het rijtje van specialisten geschaard worden. Volgens Moeyes waren in de Tweede Kamer weinig militaire ‘specialiteiten’, zodat het bezuinigingsbeleid zonder problemen tot stand kwam. Bevaart zag vanaf 1847 de militaire specialist zijn intrede doen in de Tweede Kamer als een bemiddelaar tussen de Tweede Kamer en de minister, een onderwijzer van de overige Kamerleden, maar bovenal als bestrijder van de ‘bezuinigers-quand même’.²⁹ Het nadeel van deze indeling is dat hierdoor de kritiek van niet-specialistische Kamerleden bij voorbaat al geschaard wordt onder een anti-defensie stroming en daarbij aan bepaalde argumenten en standpunten een (onterecht) zwaar belang wordt gehecht. Het gaat daarbij dus niet om de inhoud en wie op basis van argumenten gelijk had, maar eerder wie gezien zijn (militaire) achtergrond gelijk had. Deze scriptie verdeelt de discussie over de defensiebegroting onder in het strategische, operationele en tactische/technische niveau, waardoor een genuanceerder beeld over de Nederlandse defensie ontstaat en de focus naar de argumenten en context verplaatst.

Bovenstaande vernieuwende indeling draagt ook bij aan het debat over de rol van Nederland als kleine mogelijkheid binnen Europa, de ‘neutraliteitspolitiek’ en de manier waarop het leger en de marine ingezet werden teneinde deze neutraliteit te waarborgen. Deze scriptie is daarbij een aanvulling op de publicatie van Moeyes, omdat hij geen gebruik maakte van de handelingen en bijlagen van de Staten-Generaal. De vraag daarbij is in hoeverre de Tweede Kamer en ministers bewust waren van de nieuwe positie van Nederland en het thema neutraliteit. Ook zet deze scriptie uiteen hoe de regering en de Tweede Kamer aankeken tegen de manier waarop het leger en marine georganiseerd en ingezet werden. Deze scriptie is daarbij een aanvulling op het proefschrift van Bevaart.

Het vierde en laatste debat behelst het debat over de bezuinigingen. De conclusie in de geschiedschrijving voor deze periode is dat er bezuiniging op de defensie plaatsvond, waarbij de defensie het slachtoffer was van de bezuinigingsdrijf van de Tweede Kamer. Met name in de onderbouwing van deze stelling is kritiek te uiten. Het proefschrift van Bevaart bleef, net zoals het artikel van Gooren en de publicatie van Moeyes grotendeels weg van de financiële cijfers. Illusterend daarbij is dat Bevaart in de bijlagen een overzicht opnam van de begrotingen van de departementen van Marine en Oorlog, de verhouding met de rente op de nationale schuld en de totale overheidsuitgaven over de periode 1850-1874. Dit overzicht bestond uit maar liefst 19 kolommen zonder een analyse, onderbouwing en toelichting. Bevaart nam daarbij de periode 1840-1849 niet in het overzicht op.³⁰ Ook maakte Bevaart voornamelijk gebruik van pamfletten en schrijven van

²⁹ Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek 1839-1939*, 31-33 & Bevaart 51-59.

³⁰ Bevaart, *De Nederlandse Defensie (1839-1874)*, 604-605.

militairen zelf, waardoor hij al snel een beeld van bezuinigingen creëerde. Voor de periode na 1848 zag Moeyes bezuinigingen bij het departement van Oorlog. Hij zag deze bezuiniging als een kenmerk voor de nieuwe machtsverhouding tussen koning aan de ene zijde en ministers en parlement aan de andere zijde.³¹ De vraag is echter of er sprake was van een bezuiniging en zo ja, in hoeverre was er sprake van een bezuiniging? En moet dit debat niet sterker in het licht gezien worden van het vorige debat (de rol van Nederlands als kleine mogelijkheid) en de benauwende en onzekere algemene financiële toestand van het Koninkrijk der Nederlanden?

1.7. Het departement van Marine en het departement van Oorlog

Vanaf 1813 tot 1928 waren er twee afzonderlijke departementen voor Marine en Oorlog. Deze gingen in 1928 samen in het ministerie van Defensie. Koning Willem I stelde in 1830 prins Frederik (1797-1881)³² aan als supervisor voor de marine en het leger. Prins Frederik benoemde een directeur-generaal voor de Marine en een directeur-generaal voor Oorlog. In 1840 werden het departement van Marine en van Koloniën samengevoegd in één departement, met één minister, twee directeuren en een secretaris-generaal. De toenmalige minister Baud³³ vond dit een ongelukkige combinatie en in oktober 1841 splitsen deze departementen weer. In 1842 was het departement van Marine dus weer zelfstandig met een eigen directeur-generaal en een eigen secretaris-generaal. In 1843 kreeg het departementshoofd de titel van minister. Het departement van Marine was ondergebracht van 1820-1928 aan de Lange Voorhout in Den Haag. De secretaris-generaal gaf daar leiding aan een aantal bureaus, welke vanaf 1852 transformeerden in afdelingen en in 1860 reorganiseerden (zie onderstaande figuur 1.1).³⁴

De marine was voor een groot deel actief in de koloniën en met name in Oost-Indië. Zij ondersteunde daar de in 1816 opgerichte Koloniale Marine. Rond 1840 ging deze Koloniale Marine verder als onderdeel van de Nederlandse Marine.³⁵ Vanaf 1813 tot 1843 was Nederland verdeeld in drie hoofddepartementen onder leiding van directeuren. Deze directeuren waren tevens commandanten der marine in Amsterdam, Rotterdam en Vlissingen. In Willemsoord (Den Helder), Medemblik en Hellevoetsluis waren onderdirecteuren. Daarnaast vielen onder het departement van Marine

³¹ Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek 1839-1939*.

³² Z.K.H. (prins Frederik) Willem Frederik Karel, prins der Nederlanden, prins van Oranje-Nassau, www.parlement.com (geraadpleegd 3 juni 2019).

³³ Minister van Koloniën ad interim van 1 januari 1840 tot 10 augustus 1840 (benoemd bij K.B. van 25 december 1839); minister van Marine en Koloniën van 10 augustus 1840 tot 1 januari 1842 (benoemd bij K.B. van 21 juli 1840) & minister van Koloniën van 1 januari 1842 tot 25 maart 1848 (benoemd bij K.B. van 23 oktober 1841). J. Ch. Baud, www.parlement.com (geraadpleegd 9 mei 2019).

³⁴ F.J.M. Otten, *Gids voor de archieven van de ministeries en de hoge colleges van staat 1813-1940*, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (Den Haag 2014).

³⁵ Handelingen Tweede Kamer, 1846/1847, 65^e zitting, 4 augustus 1846.

verschillende diensten, zoals het Loodswezen en de Stoomvaartdienst. In 1843 verving de benaming directie der marine het hoofddepartement en breidde het aantal directies der marine uit tot vijf: Willemsoord, Amsterdam, Rotterdam, Hellevoetsluis en Vlissingen. Deze directies kregen ten opzichte van Den Haag meer zelfstandigheid. In 1851 werd een depot kaarten opgezet. Als laatste vielen onder de minister ‘algemeene ambtenaren’ zoals de inspecteurs van de artillerie, de geneeskundige dienst en de marinegebouwen.³⁶

Figuur 1.1: Ambtelijke organisatie van het departement van Marine.³⁷

1825-1851	1852-1859	1860-1874
A. Secretarie (post- en archiefzaken).	1. Materieel en personeel der zeemacht.	1. Materiaal der zeemacht, inclusief de stoomvaartdienst, artillerie, technische zaken en bestuur van de scheepswerven.
B. Zeemacht, loodswezen, militaire justitie, quarantaine.	2. Loodswezen.	2. Personeel der zeemacht.
C. Levensmiddelen, kleding.	3. Staatsbegroting, militaire administratie en algemene zaken.	3. Financiële compatibiliteit.
D. Materieel, werven, magazijnen, scheepsbouw, uitrusting, gebouwen.		4. Loodswezen, inclusief betonning, bebakening en verlichting en hydrografie.
E. Soldijen, zeetractementen.		5. Kabinet (vanaf 1865 Secretarie en archief en vanaf 1869 Generaal Secretariaat genoemd).
F. Algemene comptabiliteit, vaste tractementen.		
G. Loodswezen (vanaf 1845).		

Toelichting: De bureaus B, C en D werden de ‘Administratie’ genoemd en de bureaus E en F de ‘Comptabiliteit’. Deze clusterings werden geleid door een referendaris en bureau G door de inspecteur van het Loodswezen.

Eind 1823 voerde ook het Departement van Oorlog de secretaris-generaal in. De secretaris-generaal kreeg drie directies onder zich. In 1826 werd een vierde directie toegevoegd. Deze verving de opgeheven Generale Inspectie der Fortificatiën. Afdelingen vergingen in 1830 de directies. De Algemene Directie der Genie bevond zich niet meer in het departement, maar zou als een zelfstandig onderdeel verder gaan. Na de Belgische afscheiding kwam er in juni 1841 een nieuwe organisatie. Onder de directeur-generaal vielen het Kabinet (voor behandeling van geheime/vertrouwelijke zaken), de secretaris-generaal en vijf afdelingen. In 1843 kreeg ook het departementshoofd van Oorlog de titel van minister. In 1850 transformeerden de afdelingen naar bureaus en werden twee bureaus toegevoegd. Deze zouden in 1868 weer uit het departement gehaald worden. In 1878 volgde een grote reorganisatie (zie onderstaande figuur 1.2 voor de ambtelijke organisatie van het departement van Oorlog). Naast deze ambtelijke organisatie was Nederland verdeeld in zeven (later vier) militaire

³⁶ Otten, *Gids voor de archieven van de ministeries en de hoge colleges van staat 1813-1940*.

³⁷ Ibidem.

afdelingen. Provinciale en plaatselijke staven gaven sturing aan de milite, de militaire politie en justitie, en de garnizoensdienst. Tot 1867 verdeelde de genie het land in zogenaamde ‘Fortificatie-directies’. Als laatste verdeelde de artillerie ook het land in directies.³⁸ De samenstelling van het leger bestond verder uit vier wapens: infanterie, artillerie, cavalerie en genie.³⁹

Figuur 1.2: Ambtelijke organisatie van het departement van Oorlog.⁴⁰

1823-1840	1841-1878
1. Personele en Militaire Zaken. 2. Materieel der Artillerie en Genie. 3. Administratie. 4. Algemene Directie der Genie (vanaf 1826-1830).	1. Secretariaat. 2. Personeel. 3. Artillerie. 4. Genie (inclusief Archief der Genie (kaarten en tekeningen)). 5. Administratie. 6. Topografisch Bureau (1850-1868). 7. Bureau van de Inspecteur-Generaal van de Geneeskundige Dienst (1850-1868).

³⁸ Ibidem.

³⁹ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 35-36.

⁴⁰ Otten, *Gids voor de archieven van de ministeries en de hoge colleges van staat 1813-1940*.

2. De begrotingen van het departement van Marine en van Oorlog over 1840-1849

2.1. Introductie

Op 8 augustus 1831 trokken de prins van Oranje (de latere koning Willem II) en zijn broer Frederik in de ‘tiendaagse veldtocht’ ten strijde met 37.000 man aangevuld met honderden vrijwilligers bestaande uit vooral studenten, ruim 300 voertuigen en 78 kanonnen om de Belgische afscheiding in hun voordeel te beslechten. Toen de Belgen hulp kregen van de Fransen trokken de prins van Oranje en zijn broer Frederik zich terug en begon een periode van langdurige mobilisatie, waarbij het Koninkrijk der Nederlanden en België geen overeenstemming bereikten over de voorwaarden voor afscheiding.⁴¹ De marine verwaarloosde tijdens de Belgische afscheiding; al het geld ging naar de mobilisatie van het leger. Desondanks bleef de marine een groot aantal etablissementen en werven in Nederland houden, maar verouderde de schepen en hun inzetbaarheid.⁴² Op 19 april 1839 sloot het Koninkrijk der Nederlanden formeel vrede met België en stemde de koning na bijna acht jaar in met de op de Conferentie van London opgestelde voorwaarden. Dit betekende dat het Koninkrijk der Nederlanden grofweg gehalveerd werd, maar de begroting niet.⁴³

In 1840 was Koning Willem II (toen nog prins van Oranje) vicepresident van de Raad van State en zette hij zijn vader koning Willem I onder druk om akkoord te gaan met de strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid. Het Staatsblad publiceerde op 16 december 1840 een nieuwe grondwet. De Staten-Generaal behandelden vanaf 1841 elke twee jaar de begroting. Daarbij verbeterde het toezicht op de koloniale inkomsten, welke zo’n 40% van de totale inkomsten bedroegen. De grondwet van 1840 voorzag naast de strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid ook in het contraseign; de ondertekening van een wetsontwerp geschiedde nu ook door de minister in plaats van alleen de koning. Daarnaast veranderde de positie van de minister van Financiën. De volksvertegenwoordiging zag in dat het recht van begroting alleen goed toegepast kon worden als de positie van de minister van Financiën ten opzichte van de koning versterkte. Naast de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid droegen de opheffing van collegiale bestuursvormen en de opheffing van de afzonderlijke financiële instellingen bij aan deze positieversterking. Zodoende kwam een verenigd of algemeen ministerie van Financiën tot stand met daarbij het schatkistbeheer.⁴⁴

⁴¹ Van Zanten, *Koning Willem II 1792-1849*, 341-344 & 357.

⁴² Bevaart, *De Nederlandse Defensie (1839-1874)*, 209.

⁴³ W. Fritschy en R.H. van der Voort, *De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914* (Den Haag 1994) 15.

⁴⁴ T.J.E.M Pfeil, ‘Van thesaurier-generaal tot generale thesaurie. Schatkistbeheer in de eerste helft van de negentiende eeuw (1795-1848)’ 1905’ in: J. Th. de Smidt, R.H.J.M Gradus, S.G.A Kaatee, Joh. de Vries, eds, *Van tresorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996) 225-281, aldaar 282.

In de Tweede Kamer veranderde het aantal leden naar aanleiding van de grondwetswijzing van 1840. De Tweede Kamer bestond voor de Belgische afscheiding uit 110 leden. Na de Belgische afscheiding vond een halvering van dit aantal plaats en kreeg Limburg drie vertegenwoordigers, waardoor het totaal op 58 leden uitkwam. De Provinciale Staten kozen de leden van de Tweede Kamer. De verkiezing van de leden van de Tweede Kamer vond niet landelijk plaats, maar per district. In de beraadslagingen over de begrotingen is terug te zien dat minister(s) en Tweede Kamerleden naar Tweede Kamerleden verwezen met ‘de redenaar uit provincie, district of stad x’. Een beperkt deel van de bevolking had stemrecht. Alleen volwassen mannen die een bepaald minimumbedrag aan belasting betaalden mochten stemmen, terwijl vrouwen uitgesloten waren.⁴⁵

De volhardingspolitiek of status-quo politiek van koning Willem I deed Nederland in financieel opzicht geen goed. De krantenberichten over de handel en nijverheid waren somber en op de beurs heerste onrust. De baten uit de koloniën vielen terug. Daarnaast begon Nederland achter te lopen in de modernisering. De industrie ontwikkelde zich niet verder, de productie stagneerde en de spoorwegen zaten pas in de ontwikkelfase. Invoerrechten belemmerde de handel en hoge accijnzen (ook op levensmiddelen) maakten het leven duur. De armoede in Nederland nam toe, wat tot overlast leidde, maar ook tot angst voor radicalisering en revolutie.⁴⁶ Nederland dreigde daarbij in een isolement te komen onder andere door de invloed van de *Zollverein*. Dit Duits tolverbond was een concurrent van de Nederlandse handel. Op 29 juli 1846 tekende Nederland een handelsverdrag met België waardoor het sterker kwam te staan. Niet alleen de verhoudingen met Duitsland waren stroef. Zo probeerde Engeland het monopolie van Nederland in Oost-Indië te doorbreken. Als reactie stuurde Nederland in 1844 een opperofficier (Friedrich von Gagern) naar Oost-Indië om plannen te ontwerpen ter verbetering van de defensie.⁴⁷

Bovenstaande algemene ontwikkelingen hadden invloed op de begrotingen van het departement van Marine en het departement van Oorlog in de periode 1840-1849. Navolgende tekst beschrijft voor deze periode achtereenvolgens: de presentatie van de begrotingen, de aanbidding van de wetsontwerpen, beraadslagingen en stemmingen over de begrotingen en een financiële analyse van de begrotingen. Als laatste wordt dieper ingegaan op het strategische-, operationele- en tactisch/technisch niveau. Betreffende de koning was dit het tijdperk van koning Willem II. Hij volgde op 7 oktober 1840 zijn vader op en zou tot zijn overlijden op 17 maart 1849 koning zijn. Qua ministers was dit het tijdperk van minister Rijk voor het departement van Marine en minister List voor het

⁴⁵ Ledental Tweede en Eerste Kamer sinds 1815, www.parlement.com (geraadpleegd 9 mei 2019).

⁴⁶ Van Zanten, *Koning Willem II 1792-1849*, 368-369.

⁴⁷ J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Bussum 1978) & J.Th. J. van den Berg en J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946* (2013).

departement van Oorlog.⁴⁸ Zij waren respectievelijk minister van 1 januari 1842 tot 15 september 1849 en van 15 maart 1840 tot 25 maart 1848.

2.2. De vorm van de begrotingen, wetsontwerpen, beraadslagingen en stemmingen

In de periode 1840-1849 had de begrotingscyclus een vast stramien. De regering diende de begroting als wetsontwerp (inclusief memorie van toelichting) in bij de Tweede Kamer waarna bespreking plaatsvond in de verschillende afdelingen/commissies. In een latere vergadering vond beraadslaging en stemming plaats. De bijlagen bij het wetsontwerp bestonden uit de begrotingen, ook wel de staten van berekening genoemd. Deze waren verder gespecificeerd in de toelichtende staten. Tijdens de beraadslagingen konden Tweede Kamerleden hun visie geven, waarna desbetreffende minister afsloot met de verdediging. De stemming door de leden van de Tweede Kamer vond aansluitend na de beraadslagingen plaats.

De vorm van de begrotingen van zowel het departement van Marine als het departement van Oorlog veranderden in de periode 1840-1849 (de begrotingen over 1840 en over 1848/1849 zijn ter illustratie in bijlage 3 en bijlage 4 opgenomen). De begrotingen bestonden uit afdelingen welke onderverdeeld waren in artikelen. In sommige gevallen waren deze artikelen nog verder uitgesplitst (deze verdere uitsplitsing is niet opgenomen in bijlage 3 en 4). De begrotingen van het departement van Marine waren aan de grootste veranderingen onderhevig. In de begroting over 1841 was sprake van maar liefst 23 afdelingen. In de begroting over 1842/1843 was dit aantal teruggebracht tot drie afdelingen, namelijk kosten der administratie, materieel en personeel. De kosten der administratie was opgedeeld in de verschillende directies en etablissementen. In de navolgende begrotingen bestonden de afdelingen uit kosten der administratie, materieel, personeel, verschillende uitgaven en pensioenen/wachtgeld en cetera. Een uitzondering hierop was de begroting over 1844/1845. Hier was een extra afdeling toegevoegd, namelijk de gedeeltelijke suppressie (opheffing) van het etablissement te Hellevoetsluis.

Ook de vorm van de begroting van het departement van Oorlog veranderde. In de begroting over 1841 waren er 20 afdelingen, over 1842/1843 waren dit er 19, over 1844/1845 waren dit er 14 en voor de overige begrotingen waren er 15 afdelingen. De grootste afdelingen binnen de begroting van het departement van oorlog waren de kosten van het departement, de kosten van de generale staf, administratie en provinciale en plaatselijke staven, de kosten van de verschillende wapens (infanterie, cavalerie, artillerie en genie), de geneeskundige dienst, materieel voor de genie, materieel voor de artillerie, het korps marechaussee en de pensioenen et cetera. Opvallend daarbij is de onderverdeling vanaf de begroting over 1844/1845 in een gewoon deel en een buitengewoon deel. In 1844/1845 vielen de pensioenen et cetera nog onder het buitengewone deel; in de navolgende begrotingen

⁴⁸ F.C. List & J.C. Rijk, www.parlement.com (geraadpleegd 12 juni 2019).

verplaatste deze afdeling naar het gewone deel. Onder het buitengewone deel vielen met name extra kosten van materieel voor de artillerie en genie (de vestigingen).

De Tweede Kamer verwierp in eerste instantie de eerste begroting van het Koninkrijk der Nederlanden zonder België. Zij verwierp de initiële begroting bijna unaniem, waarna een voorlopige regeling volgde, voordat de Tweede Kamer de begroting in mei 1840 aannam (zie figuur 2.1).

Figuur 2.1: De begrotingsbehandeling van 1840⁴⁹.

Begroting	Wetsontwerp	Beraadslaging	Stemmen voor	Stemmen tegen
1840 (1)	25 oktober 1839	23 december 1839	1	50
1840 (2) *	28 december 1839	28 december 1839	35	14
1840 (3)	18 maart 1840	18 mei 1840	32	22

* *'Voorloopige regeling der staatsuitgaven'*.

De Tweede Kamer verwierp de initiële begroting over 1840 met name door de hoge begroting van het departement van Oorlog van ruim 14 miljoen gulden. Een nieuwe begroting kende een verhoging van de totale staatsuitgaven met een kleine 2 miljoen gulden. De begroting van het departement van Oorlog verminderde met ruim 2 miljoen gulden tot een bedrag van 12 miljoen gulden. Daartegenover begrootte de regering 4 miljoen gulden voor de voorziening in de behoeften van het amortisatiesyndicaat.⁵⁰ Het amortisatiesyndicaat kostte de Nederlandse Staat dus nog steeds een aanzienlijk deel van de geldelijke middelen. Bevaart (1993), Gooren (1993) en Moeyes (2006) besteedden geen aandacht aan de begroting over 1840. De Tweede Kamer verwierp de initiële begroting over 1840 in zijn geheel en de boodschap van de Tweede Kamer, wat uiteindelijk leidde tot een toezegging vanuit de regering, was duidelijk: de begroting van het departement van Oorlog over 1840 mag niet meer dan 12 miljoen gulden bevatten.⁵¹

De begrotingen over 1840 waren ook de laatste begrotingen welke de Tweede Kamer in zijn geheel verwierp of aannam. Vanaf 1841 vond beraadslaging en de stemming over de begroting per departement plaats. De beraadslaging en stemming van de begroting per departement maakte het ook mogelijk dat de Tweede Kamer begrotingen per departement verwierp. In de periode 1841-1849 verwierp de Tweede Kamer alleen de begroting van het departement van Marine over 1844/1845 (zie onderstaande figuur 2.2). De Tweede Kamer verwierp in eerste instantie de begroting van het departement van Marine over 1844/1845, omdat zij met name de kosten van de administratie en het

⁴⁹ Handelingen Tweede Kamer 1839/1840, 3^e zitting, 25 oktober 1839; Kamerstuk Tweede Kamer 1839/1840, kamerstuknummer VII A ondernummer 2; Handelingen Tweede Kamer 1839/1840, 20^e zitting, 23 december 1839; Handelingen Tweede Kamer 1839/1840, 29^e zitting, 18 maart 1840; Kamerstuk Tweede Kamer 1839-1840, kamerstuknummer XXIV B ondernummer 1 & Handelingen Tweede Kamer 1839/1840, 39^e zitting, 18 mei 1840.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Handelingen Tweede Kamer 1839/1840, 23^e zitting, 28 december 1839.

aantal werven te hoog achtte. In de beraadslaging over deze begroting liet zich ook een ander fenomeen zien. Alhoewel de heer van den Bosch⁵² toch tegen alle begrotingen zou stemmen, vond hij de uitgaven voor de marine te laag.⁵³ Tweede Kamerleden hadden dus maar twee keuzes: de begroting aannemen of de begroting verwerpen. Ongeacht of zij de begroting te hoog óf te laag vonden.

Figuur 2.2: De begrotingsbehandeling van 1841-1849.⁵⁴

Algemeen		Departement van Marine			Departement van Oorlog		
Begroting	Aanbieding	Beraadslaging	Voor	Tegen	Beraadslaging	Voor	Tegen
1841	28 oktober 1840	22 december 1840	*	0	23 december 1840	38	11
1842/43	17 augustus 1841	8 oktober 1841	33	19	9 oktober 1841	29	22
1844/45 (1)	20 december 1842	3 oktober 1843	22	34	4 oktober 1843	44	13
1844/45 (2)	22 november 1843	22 december 1843	44	7	<i>Niet van toepassing</i>		
1846/47	28 december 1844	20 juni 1845	40	14	20 juni 1845	35	19
1848/49	29 december 1846	4 augustus 1847	45	13	5 augustus 1845	37	20

* *De Tweede Kamer nam de begroting met algemene stemmen aan.*

De Tweede Kamer nam de overige begrotingen, van zowel het departement van Marine als het departement van Oorlog, in de periode 1841 en 1849 met een ruime meerderheid aan. Er was opzicht

⁵² Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal van 7 november 1842 tot 28 januari 1844 (voor Zuid-Holland). J. graaf van den Bosch, www.parlement.com (geraadpleegd 02 juni 2019).

⁵³ Handelingen Tweede Kamer 1842/1843, 83^e vergadering, 3 oktober 1843.

⁵⁴ Handelingen Tweede Kamer 1840/1841, 3^e vergadering, 28 oktober 1840; Handelingen Tweede Kamer 1840/1841, 15^e vergadering, 22 december 1840; Handelingen Tweede Kamer, 1840/1841, 16^e vergadering, 23 december 1840; Handelingen Tweede Kamer 1840/1841, 38^e vergadering, 17 augustus 1841; Handelingen Tweede Kamer 1840/1841, 59^e vergadering, 8 oktober 1841; Handelingen Tweede Kamer 1840/1841, 60^e vergadering, 9 oktober 1841; Handelingen Tweede Kamer 1842/1843, 19^e vergadering, 20 december 1842; Handelingen Tweede Kamer 1842/1843, 83^e vergadering, 3 oktober 1843; Handelingen Tweede Kamer 1842/1843, 84^e vergadering, 4 oktober 1843; Handelingen Tweede Kamer 1843/1844, 17^e zitting, 22 december 1843; Handelingen Tweede Kamer 1844/1845, bijeenkomst van 28 december 1844; Handelingen Tweede Kamer 1846/1847, 13^e zitting, 29 december 1846; Handelingen Tweede Kamer 1846/1847, 13^e zitting, 29 december 1846; Handelingen Tweede Kamer 1846/1847, 65^e zitting, 4 augustus 1847 & Handelingen Tweede Kamer 1846/1847, 66^e zitting, 5 augustus 1847.

dus sprake van een zekere consensus binnen de Tweede Kamer en tussen de Tweede Kamer en de ministers. Dat de Tweede Kamer de overige begrotingen met een (ruime) meerderheid aannam wil overigens niet zeggen dat alle Kamerleden het daadwerkelijk eens of oneens waren met de begroting. Het daadwerkelijk verwerpen van de begroting was een zwaar middel, waarbij met name voor het departement van Marine Tweede Kamerleden de afweging maakten dat als zij de begroting verwierpen, er waarschijnlijk een extra bezuiniging zou plaatsvinden op de marine in plaats dat een verhoging van de begroting tot stand kwam.⁵⁵ De grondwetswijzing van 1840 had dus een grote invloed op de vorm en de begrotingscyclus. De begrotingen over 1842-1849 werden zodoende tweejaarlijks opgesteld en beraadslagingen en stemmingen vonden per departement plaats. De daadwerkelijke vorm van de begrotingen (de afdelingen en artikelen) kregen daarbij al vlak na de grondwetswijziging van 1840 op hoofdlijnen de vorm die ze voor de navolgende periode (tot en met de begrotingen over 1860) zou hebben.

2.3. De financiën van de begrotingen

In de periode 1840-1849 was er sprake van achterstallige schulden. Dit kwam niet alleen door een combinatie van een structurele hoge staatsschuld, te hoge uitgaven en te lage inkomsten, maar bovenal een gebrekkig toezicht op de bestedingen. In 1844 publiceerde de regering het eindresultaat van het in 1840 opgeheven amortisatiesyndicaat; de baten bedroegen 36.769.185,- gulden, de lasten 41.357.709,- gulden, zodat het werkelijk tekort 4.488.523,- gulden bedroeg. Daarnaast was er een begrotingstekort van 17.152.000,- gulden over de periode 1841-1843. Een nieuwe leningwet moest deze achterstanden weg werken, maar pas in de jaren 50 waren de achterstanden in de schulden verdwenen. Er was een hoge nationale schuld van ongeveer 2 miljard gulden.⁵⁶ Het Koninkrijk der Nederlanden reserveerde in de periode 1840-1849 een percentage van 38% oplopend tot 51% in de (initiële) begrotingen voor rente en aflossing van de nationale schuld. De begrotingen voor het departement van Marine en Oorlog, maar ook de begroting van de overige departementen hadden te lijden onder een hoge staatsschuld en aflossing (zie onderstaande figuur 2.3). Er ging dus een steeds groter deel van de begroting naar de nationale schuld, terwijl het aandeel voor de departementen afnam. De vraag daarbij is in hoeverre er sprake was van bezuinigingen op de defensie. In absolute zin namen de begrotingen van het departement van Marine en Oorlog af, alhoewel het verschil tussen de tweede begroting over 1840/de begroting over 1841 en de begroting over 1849 marginaal is.

Aan deze absolute cijfers kunnen echter geen harde conclusies verbonden worden. Immers de inflatie is niet doorgerekend en de totale overheidsbegroting was ook aan verandering onderhevig.

⁵⁵ Handelingen Tweede Kamer, 1844/1845, 56^e zitting, 20 juni 1845.

⁵⁶ Hugo Landheer, 'Afrekenen met het verleden. De vereffening van de achterstallige schulden van het Koninkrijk der Nederlanden in het begin van de negentiende eeuw' in: Boels, Henk, *Overheidsfinanciën tijdens de Republiek en het Koninkrijk, 1600-1850* (2011) 189-230 & van Zanten, *Koning Willem II 1792-1849*.

Door relatief naar deze cijfers te kijken als onderdeel van de totale begroting kan geconcludeerd worden dat de initiële begrotingen voor defensie daalden (van 29,54% naar 23,92%) en er in dit opzicht sprake is van een bezuiniging. Overigens daalden ook de uitgaven voor de overige departementen (van 33,22 naar 25,04%). Als startpunt hierbij is overigens de tweede begroting over 1840 gebruikt, omdat het als startpunt gebruiken van de eerste (verworpen) begroting van 1840 een dusdanig vertekend beeld geeft.

Figuur 2.3: De totale begroting, nationale schuld en de uitgaven voor de defensie voor de periode 1840-1849. De cijfers zijn uit de zogenaamde initiële begrotingen, met uitzondering van 1840.⁵⁷

	1840-1	1840-2	1841	1842	1843	1844
Totaal begroting	56.387.600,00	58.227.215,00	63.149.654,33	71.338.103,65	71.419.841,47	70.802.608,90
Nationale schuld	21.458.205,00	21.683.205,00	26.334.250,50	33.481.340,67	33.870.308,00	35.125.828,00
Marine begroting	5.250.000,00	5.200.000,00	5.206.374,04	5.600.000,00	5.600.000,00	5.756.362,67
Oorlog begroting	14.191.500,00	12.000.000,00	11.963.325,00	12.000.000,00	12.000.000,00	12.975.000,00
Totaal defensie	19.441.500,00	17.200.000,00	17.169.699,04	17.600.000,00	17.600.000,00	18.731.362,67
% totaal schuld	38,05	37,24	41,70	46,93	47,42	49,61
% totaal overig	27,47	33,22	31,11	28,40	27,93	26,46
% totaal defensie	34,48	29,54	27,19	24,67	24,64	26,46

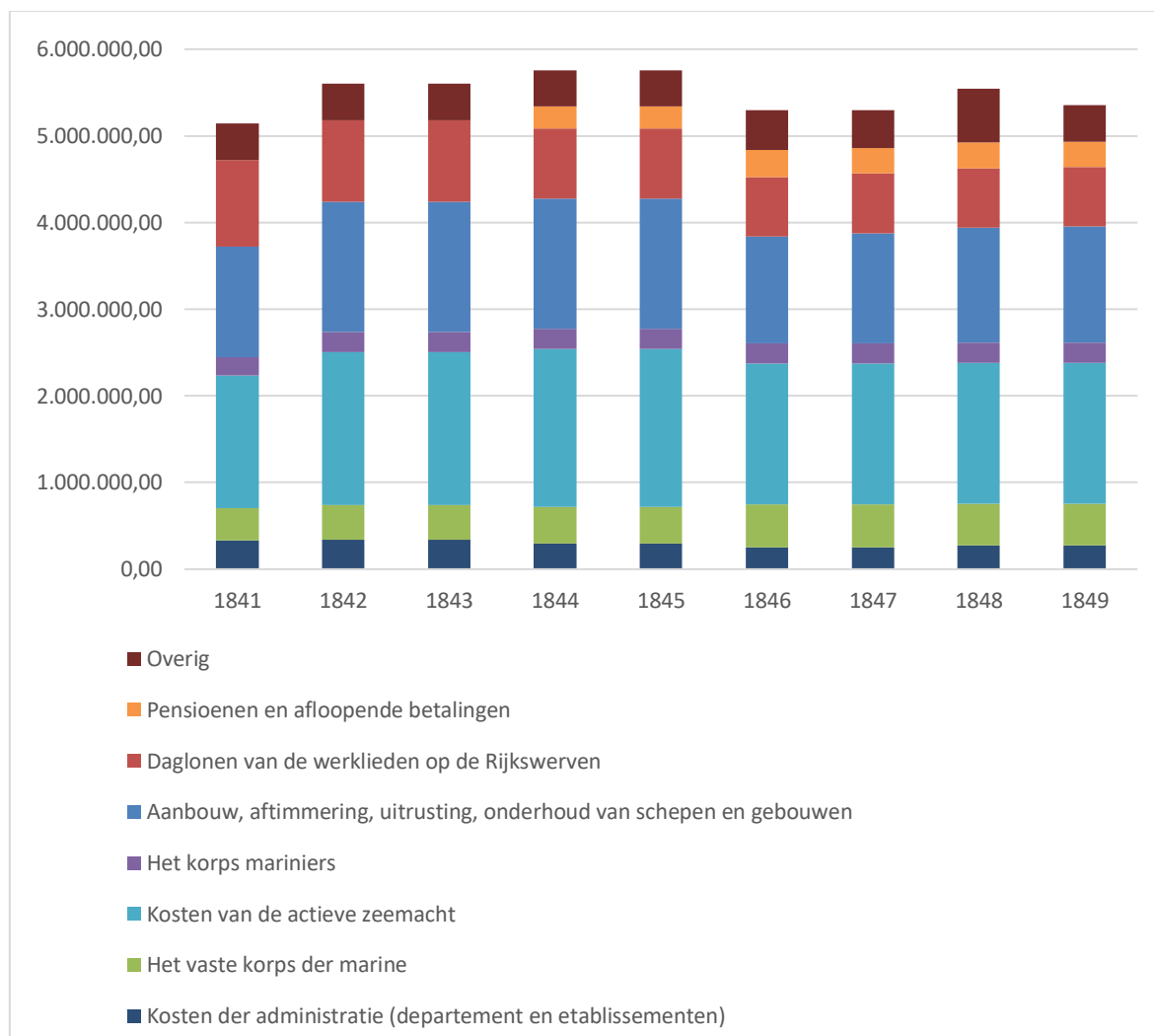
	1845	1846	1847	1848	1849
Totaal begroting	70.431.749,70	67.345.107,01	67.291.557,01	71.573.486,77	71.177.718,17
Nationale schuld	35.064.853,00	32.720.221,33	32.701.721,33	36.349.040,33	36.329.715,33
Marine begroting	5.756.362,67	5.296.732,75	5.296.732,75	5.545.632,05	5.353.632,05
Oorlog begroting	12.975.000,00	12.000.000,00	12.000.000,00	11.675.000,00	11.675.000,00
Totaal defensie	18.731.362,67	17.296.732,75	17.296.732,75	17.220.632,05	17.028.632,05
% totaal schuld	49,79	48,59	48,60	50,79	51,04
% totaal overig	23,62	25,73	25,70	25,15	25,04
% totaal defensie	26,60	25,68	25,70	24,06	23,92

Het is mogelijk om een vergelijking te maken van de afdelingen en de artikelen van de begrotingen van het departement van Marine en het departement van Oorlog. Er moet hiermee een slag om de arm worden gehouden. In de benamingen van de afdelingen en artikelen zitten nuance verschillen. Daarnaast zijn sommige artikelen gedurende deze periode ondergebracht bij andere afdelingen. Met name de begrotingen over 1840 en 1841 wijken qua vorm sterk af van de overige begrotingen. Doordat in de begroting over 1842/1843 ook de geraamde uitgaven voor 1841 zijn opgenomen is het mogelijk dat jaar ook mee te nemen in een vergelijking zonder veel concessies te doen aan de beschrijving van de afdelingen en de artikelen. Overigens wijken de bedragen van de initiële begroting

⁵⁷ Kamerstuk Tweede Kamer 1839-1840, kamerstuknummer VII A, ondernummer 1; Kamerstuk Tweede Kamer 1839-1840, kamerstuknummer XXIV A, ondernummer 5; Kamerstuk Tweede Kamer 1840-1841, kamerstuknummer I, ondernummer 4; Kamerstuk Tweede Kamer 1840-1841, kamerstuknummer XVIII, ondernummer 4; Kamerstuk Tweede Kamer 1842-1843, kamerstuknummer X, ondernummer 14; Kamerstuk Tweede Kamer 1844-1845, kamerstuknummer XXI XI, ondernummer 15bis & Kamerstuk Tweede Kamer 1846-1847, kamerstuknummer IX, ondernummer 27.

over 1841 en de ramingen over 1841, zoals opgenomen in de begrotingen over 1842/1843 voor het departement van Marine wel in kleine mate van elkaar af. Voor het departement van Marine was voor 1841 in de initiële begroting 5.206.374,04 gulden gereserveerd en in de begrotingen over 1842/1843 was dit bedrag voor 1841 geraamd op 5.145.147,64 gulden.⁵⁸ Onderstaande figuur 2.4 geeft een visualisatie van de (jaarlijks terugkerende) afdelingen en artikelen welke in een van de initiële begrotingen van het departement van Marine gelijk aan of meer dan 200.000,- gulden bedroegen in de periode 1841-1849.

Figuur 2.4: Visualisatie initiële begrotingen departement van Marine 1841-1849.⁵⁹*

**De cijfers zijn opgenomen in bijlage 5: Grootste structurele posten in de periode 1841-1849.*

⁵⁸ Kamerstuk Tweede Kamer 1840-1841, kamerstuknummer I VIII, ondernummer 4 & Kamerstuk Tweede Kamer 1840-1841, kamerstuknummer XVIII VIII A, ondernummer 4.

⁵⁹ Kamerstuk Tweede Kamer 1840-1841, kamerstuknummer XVIII VIII A, ondernummer 4; Kamerstuk Tweede Kamer 1842-1843, kamerstuknummer X VIII, ondernummer 4; Kamerstuk Tweede Kamer 1843-1844, kamerstuknummer IX VIII, ondernummer 6; Kamerstuk Tweede Kamer 1844-1845, kamerstuknummer XXI VIII, ondernummer 10; Kamerstuk Tweede Kamer 1846-1847, kamerstuknummer IX VIII, ondernummer 17.

Het grootste deel van de begrotingen van het departement van Marine was bestemd voor de actieve zeemacht, schepen/gebouwen (materiaal) en de daglonen voor de werklieden op de Rijkswerven. Het waren specifieke posten waarop werd bezuinigd in de periode 1841-1849. In 1849 waren ten opzichte van 1841 de kosten der administratie (het departement en de etablissementen) gedaald met een kleine 60.000,- gulden/-20% en de daglonen van de werklieden op de Rijkswerven gedaald met ongeveer 315.000,- gulden/-32%. Daartegenover begrootte de regering door de jaren heen wel extra voor het vaste korps der marine, de actieve zeemacht en de aanbouw, aftimmering, uitrusting, onderhoud van schepen en gebouwen. Opvallend is dat in de jaren 1842/1843, 1844/1845 en 1848 er initieel meer begroot is voor het departement van Marine dan de overige jaren. Voor de periode 1842-1845 is dit grotendeels te verklaren door de overheveling van 400.000,- gulden vanuit de koloniale middelen om de taken van de opgeheven Koloniale Marine te dekken.⁶⁰ Daarnaast maakte vanaf de begroting over 1844/1845 de pensioenen en aflopende betalingen onderdeel uit van de begrotingen met een jaarlijks bedrag tussen de 250.000,- gulden en 310.000,- gulden.

De regering wijzigde de begroting over 1844/1845 voordat beraadslaging en stemming plaatsvond. De begroting van het departement van Marine verminderde voor beide jaren met 300.000,- gulden, waardoor het eindbedrag voor de begroting over 1844/1845 uitkwam op 5.456.362,67 gulden.⁶¹ Minister Rijk voerde in de gewijzigde begroting de volgende (grote) verminderingen door ten opzichte van de initiële begroting: bijna 53.000,- gulden op de kosten der administratie, 179.000,- gulden op het personeel op de werven en 29.000,- gulden op de jachten en werkvaartuigen. Hierbij bleef het voor het departement van marine niet bij.⁶² De Tweede Kamer verwierp de begroting namelijk in eerste instantie. Eind 1843 nam de Tweede Kamer de begroting over 1844/1845 wel aan. Alhoewel het eindcijfer niet noemenswaardig veranderde werd er binnen de begroting geschoven. De belangrijkste wijzigingen waren: het suppresseren (afstoten) van een werf (Hellevoetsluis), de lijnbanen van Rotterdam en Amsterdam verenigen en de actieve zeemacht uitbreiden met een fregat van 300 koppen in plaats van een brik met 60 koppen.⁶³ Voor de begroting over 1846/1847 was zodoende de overheveling van de koloniale gelden en het op de begroting opnemen van de pensioenen tenietgedaan door verdere kortingen op met name de kosten der administratie en werklieden op de werven.

Voor het jaar 1848 is de verhoging deels te verklaren door de (straf)expeditie van 1846 naar Bali. Deze expeditie naar Bali van juni 1846 had het tekort aan (kwaliteit van de) schepen blootgelegd. Er waren vele schepen nodig om de expeditie te ondersteunen, waardoor de koopvaart in Oost-Indië

⁶⁰ Handelingen Tweede Kamer 1840/1841, 38^e vergadering, 17 augustus 1841.

⁶¹ Kamerstuk Tweede Kamer 1842-1843 kamerstuknummer X ondernummer 14 & Kamerstuk Tweede Kamer 1842-1843 kamerstuknummer X ondernummer 22.

⁶² Handelingen Tweede Kamer 1840/1841, 83^e vergadering, 3 oktober 1841.

⁶³ Handelingen Tweede Kamer 1843/1844, 17^e zitting, 22 december 1843.

kwetsbaar was voor zeerovers. Op de begroting was een extra investering voor 1848/1849 ten opzichte van het voorgaande jaar opgenomen voor de aanbouw, aftimmering, uitrusting, onderhoud van schepen en gebouwen. Als laatste is een verhoging van de begroting over 1848 van het departement van Marine te verklaren door “reperatie en vermoedelijk grootendeels vernieuwen der groote zeedok sluis te Vlissingen”. Hiervoor reserveerde de regering een bedrag van 200.000,- gulden. Deze laatste post stond voor 1849 niet meer op de begroting.⁶⁴

Met de inflatie doorgerekend bedroeg de begroting van het departement van Marine over 1849 ten opzichte van 1841 niet 5.353.632,05 maar, 4.764.732,52 gulden.⁶⁵ Dat is een verschil van bijna 450.000,- gulden/-8% ten opzichte van de begroting over 1841. Daarbij komt ook dat de pensioenen op de begroting over 1849 zijn opgenomen, waardoor het verschil met de begroting over 1841, na aftrek van deze pensioenen, ongeveer 700.000,- gulden/-13% bedroeg. Daarbij komt wel de overheveling van 400.000,- gulden vanuit de Oost-Indische kas. Echter volgens minister Rijk stond deze overheveling niet in verhouding met de extra taken die het departement van Marine had gekregen toen de koloniale marine samengevoegd werd met de algemene marine. Er was dus op de koloniale uitgaven bespaard, terwijl de lasten waren verplaatst naar het moederland.⁶⁶ In absolute zin is er dus geen sprake van bezuiniging bij het departement van Marine, maar zelfs van een lichte stijging van de begroting. Wordt echter de inflatie doorgerekend, in ogenschouw genomen dat de pensioenen op de begroting werden opgenomen en dat de overheveling van budgetten uit de Oost-Indische begroting wel erg marginaal was, dan is de conclusie dat op het departement bezuinigd werd. Daarbij werd voornamelijk bezuinigd op de kosten van de administratie en de gelden voor de werklieden op de Rijkswerven.

Onderstaande figuur 2.5 geeft een visualisatie van de (jaarlijks terugkerende) afdelingen en artikelen welke in een van de initiële begrotingen van het departement van Oorlog gelijk aan of meer dan 199.000,- gulden bedroegen in periode 1841-1849. Door de grens op dit bedrag te stellen blijft de visualisatie overzichtelijk en worden ook de kosten van het departement meegenomen in de visualisatie. Het grootste deel van de begroting van het departement van Oorlog werd besteed aan de infanterie, cavalerie en artillerie. In de loop der jaren (1841-1849) nam echter het budget voor deze wapens af met respectievelijk ongeveer 1 miljoen gulden/-20%, ongeveer 500.000,- gulden/-24% en ongeveer 330.000,- gulden/-18%. Ook de genie en marechaussee kregen te maken met een daling van respectievelijk ongeveer 70.000,- gulden/- 19% en 50.000,- gulden/-21% De begroting voor de generale staf, administratie, provinciale en plaatselijke staven namen af met ongeveer 175.000,-

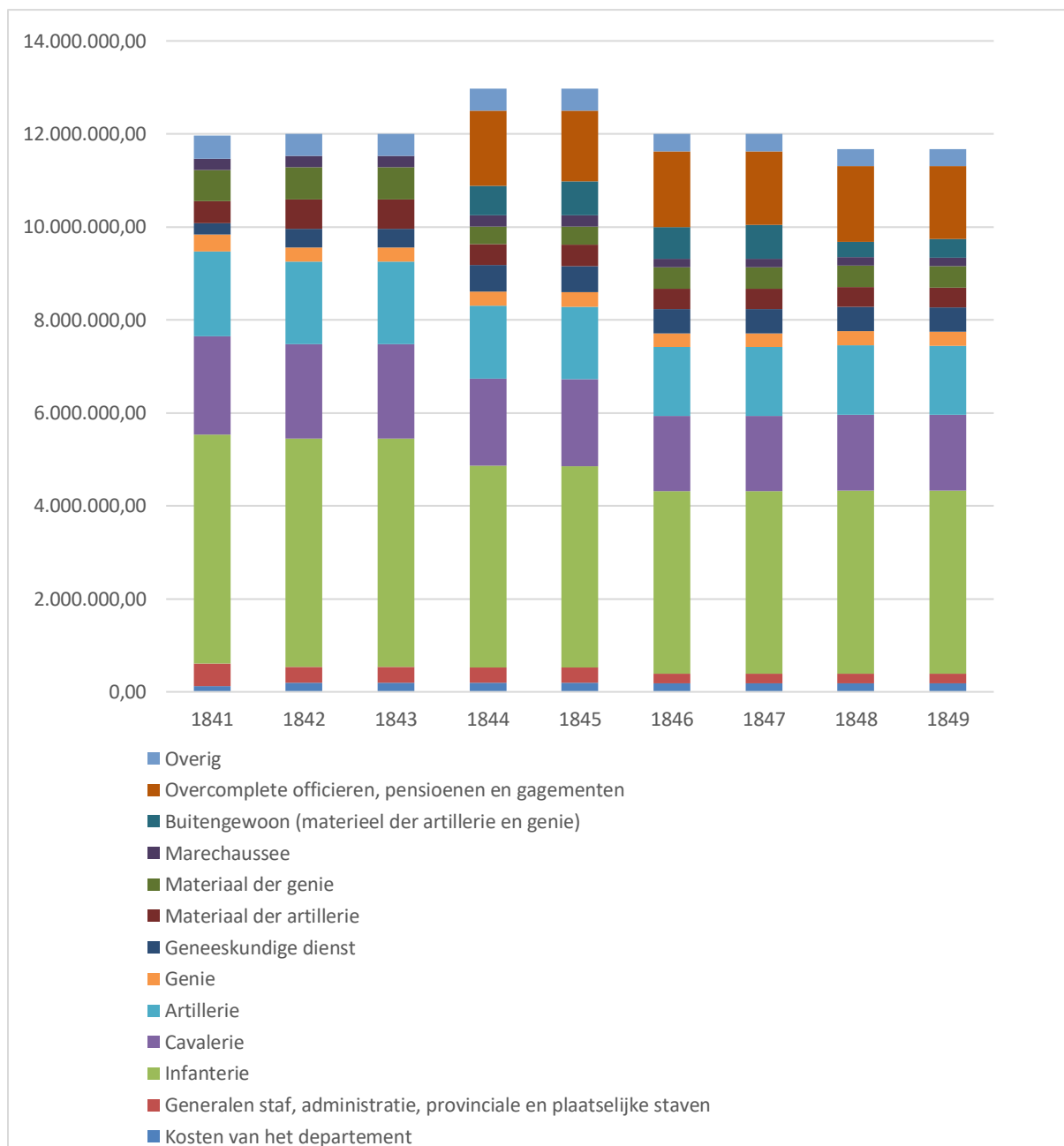
⁶⁴ Handelingen Tweede Kamer 1846/1847, 65e zitting, 4 augustus 1847 & Kamerstuk Tweede Kamer 1846-1847, kamerstuknummer IX VIII, ondernummer 17.

⁶⁵ Eén gulden in het jaar 1841 heeft een ‘koopkracht’ van 0,89 gulden in het jaar 1849. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, www.iisg.nl (geraadpleegd 17 juni 2019).

⁶⁶ Handelingen Tweede Kamer, 1846/1847, 13e zitting, 29 december 1846.

gulden/-43%. Daartegenover stond er vanaf 1844 tussen de 1.515.000,- gulden en 1.625.000,- gulden op de begroting voor pensioenen et cetera. Het materiaal der artillerie en genie (optelling van gewoon en buitengewoon) nam met name in de jaren 1844 en 1847 sterk toe de kosten voor de geneeskundige dienst stegen van ruim 240.000,- gulden in 1841 naar 520.000,- gulden in 1849.

Figuur 2.5: Visualisatie initiële begrotingen departement van Oorlog 1841-1849.⁶⁷*

**De cijfers zijn opgenomen in bijlage 5: Grootste structurele posten in de periode 1841-1849.*

⁶⁷ Kamerstuk Tweede Kamer 1840-1841, kamerstuknummer XVIII X, ondernummer 4; Kamerstuk Tweede Kamer 1842-1843, kamerstuknummer X X, ondernummer 4; Kamerstuk Tweede Kamer 1844-1845, kamerstuknummer XXI X, ondernummer 13 & Kamerstuk Tweede Kamer 1846-1847, kamerstuknummer IX X, ondernummer 24.

Overigens wijzigde de regering de begrotingen van het departement van Oorlog over 1844/1845 ook voordat beraadslaging en stemming plaatsvond. Voor het departement van oorlog werd het eindbedrag teruggebracht tot 12.458.000,- gulden voor 1844 en 12.313.000,- gulden voor 1845 (was initieel voor beide jaren 12.975.000,- gulden).⁶⁸ Voor 1846 werd er daarnaast in een wet van 9 mei 1846 een bedrag van 600.000,- gulden beschikbaar gesteld voor militaire inundatie in Brabant, Zeeland en Limburg.⁶⁹

Met de inflatie doorgerekend bedroeg de begroting van het departement van Oorlog in 1849 ten opzichte van 1841 niet 11.675.000,- gulden, maar 10.390.750,- gulden.⁷⁰ Dat is een verschil van ongeveer 1,6 miljoen gulden/-13% ten opzichte van de begroting over 1841. Daarbij komt ook dat de pensioenen op de begroting over 1849 zijn opgenomen, waardoor het verschil met de begroting over 1841, na aftrek van deze pensioenen, ongeveer 3 miljoen gulden/-25% bedroeg. In absolute zin kan gesteld worden dat er bij de begrotingen van het departement van Oorlog sprake is geweest van een (lichte) bezuiniging. Immers het bedrag in de begroting over 1849 was lager dan het bedrag van de begroting over 1840. Er werd met name bezuinigd op de wapens (infanterie, cavalerie, genie en artillerie), de staven et cetera en de marechaussee. Daartegenover stond wel dat er meer geld beschikbaar werd gesteld voor het materiaal van de genie, het materiaal van de artillerie en de geneeskundige dienst. Wordt echter de inflatie doorgerekend en in ogenschouw genomen dat de pensioenen et cetera op de begroting werden opgenomen vanaf 1844/1845 dan is de conclusie dat op het departement van Oorlog fors werd bezuinigd.

2.4. Militaire niveaus en afwegingen

Het Koninkrijk der Nederlanden was na de Belgische afscheiding een kleine mogendheid geworden. Het politieke doel van deze kleine mogendheid was in de periode 1840-1849 om buiten een oorlog (neutraal) te blijven. Werd Nederland echter in een oorlog betrokken dan moest in het uiterste geval de Nederlandse vlag boven Amsterdam blijven wapperen als teken dat Nederland nog steeds soeverein was. Over dit politieke doel was in de periode 1840-1849 overigens geen overeenstemming. Zo had koning Willem II nog steeds de hoop op een Koninkrijk der Nederlanden inclusief België.⁷¹ Het begrip neutraal of neutraliteit speelden in de beraadslagingen van de begrotingen voor deze periode overigens een bijzonder kleine rol. Zo stelde de heer van Alphen⁷² in de beraadslaging van de kredietwet voor

⁶⁸ Kamerstuk Tweede Kamer 1842-1843, kamerstuknummer X ondernummer 14 & Kamerstuk Tweede Kamer 1842-1843 kamerstuknummer X ondernummer 22.

⁶⁹ Handelingen Tweede Kamer, 1846/1847, 13e zitting, 29 december 1846.

⁷⁰ Eén gulden in het jaar 1841 heeft een 'koopkracht' van 0,89 gulden in het jaar 1849. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, www.iisg.nl (geraadpleegd 17 juni 2019).

⁷¹ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 63-66 en 78.

⁷² Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal van 3 november 1815 tot 15 oktober 1840 (voor Holland; in 1828 toegelaten 11 november). Jhr. D.F. van Alphen, www.parlement.com (geraadpleegd 19 juni 2019).

1840 de effectiviteit van het neutraal zijn aan de orde: “België is neutraal verklaard; een jaar nadat die heilige verklaring ook door Frankrijk was gedaan, stond een Fransch leger voor Antwerpen”.⁷³ Door de eerste spreker tijdens de beraadslaging van de begroting over 1841 van het departement van Oorlog, de heer van Hoorn van Burgh⁷⁴, werd het begrip ‘gewapende neutraliteit’ voor het eerst in een beraadslaging geïntroduceerd. Volgens hem moest een legermacht de eerste schok kunnen weerstaan om vervolgens met schutterij en landstorm een gewapende neutraliteit te handhaven.⁷⁵

Dat ook diplomatie, allianties en bondgenootschappen bij konden dragen aan het politieke doel, kwam in de beraadslagingen slechts een enkele keer naar voren. En als het wel naar voren kwam dan was de conclusie dat Nederland zeker niet zwak moest overkomen. Zo vroeg de heer van Enschede⁷⁶ zich bij de beraadslaging van de begroting over 1844/1845 af welke mogendheid een alliantie wil sluiten met een land die zijn onafhankelijkheid niet kan handhaven en zich niet wil verdedigen tegen een altijd mogelijke aanval?⁷⁷ Dat Nederland dus zijn politieke doelen moest bereiken door een militaire strategie stond niet of nauwelijks ter discussie. Maar over deze militaire strategie bestond onduidelijkheid; een plan voor een militaire strategie was er echter pas na de abdicatie van koning Willem I eind 1840.

Direct na de formele Belgische afscheiding in 1839 was er op militair-strategisch niveau dus geen plan en werd naarstig gezocht naar een eindcijfer van de begroting welke de goedkeuring van de Tweede Kamer kon dragen. De regering zette in eerste instantie in op ruim 14 miljoen gulden voor het departement van Oorlog. De minister van Financiën, de heer Beelaerts van Blokland⁷⁸, maakte daarbij de opmerking dat ‘bij de voorduring van den staat van rust...dat op den weg der nu reeds zoo aanzienlijke bezuinigingen zal kunnen worden voortgegaan.’⁷⁹ Dat er bezuinigd moest worden werd dus niet alleen onderkend door de Tweede Kamer maar ook door de koning en overige ministers (bij monde van de minister van Financiën). Blijkens de (op de stem van de minister van Financiën na) unanieme verwerping van de initiële begroting over 1839 was de Tweede Kamer van mening dat de (oorlogs)sterkte van het departement van Oorlog teruggebracht kon worden en de begroting op 12

⁷³ Handelingen Tweede Kamer, 1839/1840, 23^e zitting, 28 december 1839.

⁷⁴ Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal van 28 februari 1838 tot 16 oktober 1843 (1838-1840 voor Holland, 1840-1843 voor Zuid-Holland). Jhr. J.C.R. van Hoorn van Burgh, www.parlement.com (geraadpleegd 19 juni 2019).

⁷⁵ Handelingen Tweede Kamer, 1840/1841, 3e vergadering, 28 oktober 1840.

⁷⁶ Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal van 23 maart 1841 tot 13 februari 1849 (voor Noord-Holland). Mr. J. Enschedé, www.parlement.com (geraadpleegd 19 juni 2019).

⁷⁷ Handelingen Tweede Kamer, 1842/1843, 84e vergadering, 4 oktober 1843.

⁷⁸ Minister van Financiën van 30 september 1837 tot 9 januari 1840. Jhr. Mr. Dr. G. Beelaerts van Blokland, www.parlement.com (geraadpleegd 6 mei 2019).

⁷⁹ Handelingen Tweede Kamer, 1839/1840, 3^e zitting, 25 oktober 1839.

miljoen gulden gesteld kon worden. Dit bedrag zou de komende jaren als een soort norm gezien gaan worden voor de uitgaven voor het departement van Oorlog, gezien het feit dat de begroting op een enkele uitzondering na (na toevoeging van de gelden van de pensioenen et cetera) niet boven de 12 miljoen gulden uitkwam.

Om buiten een oorlog te blijven en in het geval van een oorlog toch terug te kunnen slaan was het concept van de geconcentreerde defensie bedacht. In 1839 stelde Willem I de toenmalige prins van Oranje aan als opperdirecteur van het departement van Oorlog en gaf Willem I de prins de opdracht een plan te ontwikkelen voor de verdediging van Nederland. De prins vermoedde dat er een plan voorhanden zou zijn op het departement van Oorlog, maar dit bleek niet het geval te zijn. Samen met kapitein-ingenieur Johannes Gerrit Willem Merkes ontwierp hij een plan. In het plan was de Nieuwe-Holland-Waterlinie (NWH) het belangrijkste deel van de verdediging. De prins noemde het daarom een geconcentreerde verdediging. De NWH zou daarbij als geconcentreerd steunpunt voor een defensieve en offensieve oorlog kunnen dienen. De prins hield in zijn plannen vrijwel uitsluitend rekening met een aanval vanuit het zuiden door Frankrijk en/of België en dacht niet aan een passieve geconcentreerde verdediging en het opgeven van delen van Nederland. Hij ontwierp het verdedigingsstelsel zo dat het kon dienen als operatiebasis voor een eventueel in bondgenootschappelijk optredend leger. Daarbij kon het eigen leger buiten de grenzen optreden, terwijl het hart van Nederland nog verdedigd werd. Als de overmacht te groot werd en/of bondgenoten geen uitkomst boden dan kon het leger terugvallen op uiteindelijk Amsterdam.⁸⁰

Bij de beraadslagingen over de begrotingen over 1841 speelde dit plan geen of een minimale rol. Koning Willem II ontsloeg namelijk Minister Schuurman⁸¹, omdat hij naar alle waarschijnlijkheid het plan van koning Willem II niet zag zitten. Minister List verving minister Schuurman op 15 november 1841.⁸² Het wetsontwerp voor de begrotingen over 1841 was toen al naar de Tweede Kamer gestuurd. De verdediging door minister List van dit wetsontwerp was daarom kort en focuste zich met name op het algemene belang om de vestigingen en linies op orde te brengen. Deze ‘noodige werken’ hadden door de korting op de begroting over 1840 al tot vertraging en uitstel geleid.⁸³ Ook uit de beraadslaging van de begroting over 1842/1843 valt niet te herleiden dat de Tweede Kamer geïnformeerd was over de plannen van een geconcentreerde defensie.⁸⁴ Pas in de beraadslaging van de begrotingen over 1844/1845 discussieerde de minister en Tweede Kamer over de verschillende linies

⁸⁰ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 67- 68, 70.

⁸¹ Directeur-generaal van Oorlog van 1 januari 1840 tot 15 maart 1841 (eervol ontslag bij K.B. van 1 november 1840). A. Schuurman, www.parlement.com (geraadpleegd 19-06-2019).

⁸² Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 80.

⁸³ Handelingen Tweede Kamer, 1840/1841, 16^e vergadering, 23 december 1840.

⁸⁴ Handelingen Tweede Kamer, 1840/1841, 60^e vergadering, 9 oktober 1841.

en vestigingen, wat de werkzaamheden zouden moeten zijn en de kosten die verschillende opties met zich meebrachten.

Toch was het eind 1845 de Tweede Kamer nog steeds niet duidelijk wat het achterliggende plan was in relatie met de financiën. Tijdens de begrotingsbehandeling van 1846/1847 vroeg de heer Van Dam van Isselt⁸⁵ zich daarom af of men omtrent de verdediging niet een bepaald systeem moest omarmen? Als men geen groot leger kan betalen, dan zou een systeem van geconcentreerd defensie in werking moeten treden. Hij concludeerde echter dat hier ook bezwaar tegen was, omdat de schutterijen niet teveel van het volk mochten vragen. In navolging op deze constatering maakte de heer Wichers⁸⁶ een opmerking over het nut van vestigingen te Venlo, Groningen en Coevorden. Hij constateerde een wel erg breed aangelegde (en dus kostbare) verdediging. Minister List betoogde vervolgens in zijn verdediging dat er een goed geoefend leger van voldoende sterkte én tevens een geconcentreerd verdedigingsstelsel nodig was. Het opgeven van vestigingen (en een gedeelte van de cavalerie) was daarbij geen optie. Minister List stond daarbij niet stil hoe dit betaald moest worden.⁸⁷ De Tweede Kamer was echter klaar met de onduidelijkheid in plannen en beleid. De Tweede Kamer riep op dat de regering een (lange termijn) plan voor de defensie ontwikkelde. De heer van Dam van Isselt gaf daarbij aan of dit nu niet teveel afhankelijk was van één persoon, in de vorm van de minister van Oorlog. Zodoende kwam er de roep om een (onafhankelijk) comité of raad met ‘zaakkundigen’.⁸⁸ De marine kwam niet voor binnen de bovenstaande militaire strategie in de periode 1840-1849. De kustverdediging en het bestrijden van een vijandelijk vloot op volle zee organiseerde de marine ad hoc. Wel zou in oorlogstijd de marine de mogelijkheid tot correspondentie tussen Nederland en Indië moeten waarborgen.⁸⁹

Er was dus een scheve verhouding tussen het politiek-strategische niveau, inclusief de financiële middelen die de Tweede Kamer ter beschikking wilde stellen voor de Nederlandse defensie, en het militair-strategisch niveau in de periode 1840-1849. De koning speelde hierin een cruciale rol, want koning Willem II kwam tot de conclusie dat hij ook offensieve acties wilde kunnen ondernemen. Dit leidde tot een ambitieuze (en kostbare) militaire strategie. Geconcludeerd kan worden dat het door koning Willem II geambieerde doel om België weer bij het Koninkrijk der Nederlanden te betrekken

⁸⁵ Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal van 19 oktober 1829 tot 13 februari 1849 (voor Gelderland), voorzitter Tweede Kamer der Staten-Generaal, van 20 oktober 1841 tot oktober 1842. Was daarnaast officier en vocht in 1815 tegen Napoleon (opmars naar Frankrijk) en deed mee aan de Tiendaagse Veldtocht.

⁸⁶ Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal van 22 oktober 1844 tot 23 augustus 1863 (voor Groningen) met enkele onderbrekingen. Mr. B. Wichers, www.parlement.com (geraadpleegd 19 juni 2019).

⁸⁷ Handelingen Tweede Kamer, 1846/1847, 13^e zitting, 29 december 1846.

⁸⁸ Handelingen Tweede Kamer, 1846/1847, 64^e zitting, 3 augustus 1847; & Handelingen Tweede Kamer, 1846/1847, 66^e zitting, 5 augustus 1847.

⁸⁹ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 203 & 208.

en het daarbij door koning Willem II beoogde ambitieuze militaire plan niet paste bij de middelen van het Koninkrijk der Nederlanden. Daarbij faalde de regering om een gefundeerd plan inclusief een berekening van de kosten te overleggen aan de Tweede Kamer. In zijn proefschrift legde Bevaart (1993) sterk de nadruk op de ‘bezuinigingsdrift’ van de Tweede Kamer voor de uiteindelijke toestand van de defensie. Deze stelling zal genuanceerd moeten worden. Met bovenstaande in ogenschouw genomen kan geconcludeerd worden dat deze ‘bezuinigingsdrift’ versterkt werd doordat de regering faalde om een gefundeerd strategisch plan te overleggen aan de Tweede Kamer dat paste bij de financiële middelen en toestand van het Koninkrijk der Nederlanden. Daardoor was de Tweede Kamer terughoudend in het beschikbaar stellen van geldelijke middelen waarvan het moeilijk aan te tonen was hoe deze bijdroegen aan het politiek strategische doel.

Door het ontbreken van een gefundeerde militaire strategie focuste de discussies in de Tweede Kamer zich veelvuldig op het operationele niveau en concreet op de verschillende afdelingen en artikelen. De marine had voornamelijk een taak in de koloniën, waar zij de bevolking in toom moest houden en op moest treden tegen zeeroverij.⁹⁰ Het grootste deel van het optreden van de marine vond dus plaats in Oost-Indië. Voor deze operaties stonden marineschepen ter beschikking welke vanuit Nederland naar Oost-Indië werden gestuurd. Qua begrotingen van het departement van Marine was het daarbij schipperen tussen de kosten van administratie/ondersteuning en de operationele/actieve zeemacht (materieel en personeel). Een cruciale rol hierin speelde de ministers van Marine. In de beraadslaging van 1841 drong de Tweede Kamer al aan op het terugbrengen van de kosten van de administratie/ondersteuning van het departement van Marine. Volgens minister Baud⁹¹ was echter ‘onderzoek’ nodig om tot actie over te gaan. Dit onderzoek was bij de beraadslaging van de begroting van 1842/1843 nog niet uitgevoerd of de Tweede Kamer was nog niet over de uitkomsten geïnformeerd, waarna de Tweede Kamer bleef aandringen op het terugbrengen van de kosten van de administratie/ondersteuning. Voor de begroting over 1844/1845 had minister Rijk de kosten voor de administratie/ondersteuning enigszins teruggebracht. Dit was voor de Tweede Kamer niet genoeg. Zij eiste meer en verwierp de begroting over 1844/1845. Daarnaast vroeg zij om een investering in de actieve zeemacht, waar minister Rijk minimaal gehoor aan zou geven. Dit tot verbazing van sommige Tweede Kamerleden.⁹² Minister Rijk had dus de kans om te investeren, maar liet dit na.

Geconcludeerd kan worden dat met name minister Rijk een grote terughoudendheid toonde in het daadwerkelijk terugbrengen van de kosten van de administratie/ondersteuning. Daarnaast greep hij

⁹⁰ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 203 & 208.

⁹¹ Minister van Marine en Koloniën van 10 augustus 1840 tot 1 januari 1842 (benoemd bij K.B. van 21 juli 1840). J. Ch. Baud, www.parlement.com (geraadpleegd 21-06-2019).

⁹² Handelingen Tweede Kamer, 1840/1841, 15^e vergadering, 22 december 1840; Handelingen Tweede Kamer, 1840/1841, 59^e vergadering, 8 oktober 1841 & Handelingen Tweede Kamer, 1842/1843, 83^e vergadering, 3 oktober 1843.

de kans niet aan om een ambitieuzere begroting te overleggen om de actieve zeemacht uit te breiden. Waarschijnlijk had minister Rijk (en in eerste instantie minister Baud) geen behoefte om de confrontatie aan te gaan met de zogenaamde ‘Haagse marine’⁹³ en een bezuiniging door te voeren in hun directe omgeving. Ook had minister Rijk waarschijnlijk geen behoefte om de confrontatie aan te gaan met zowel zijn collegaministers als de Tweede Kamer door het overleggen van een ambitieuze begroting.

Ook de discussie over het operationele niveau met betrekking tot het leger en de begrotingen van het departement van Oorlog focuste zich veelal op de individuele afdelingen en artikelen. Op een groot aantal afdelingen en artikelen werd ook daadwerkelijk bezuinigd. De minister gaf zich echter niet altijd zomaar gewonnen. Zo kon er volgens de minister niet bezuinigd worden op het oorlogsdepartement, de staven, administratie, cavalerie en infanterie, omdat deze ondersteuning boden aan een volksmilitie van 100.000 man. Met name de bezuinigingen op de cavalerie en de rijdende artillerie waren moeilijk te rijmen voor de minister. De verhouding cavalerie in het Duitse Bondsleger (1/7), Pruisen (1/6), Oostenrijk (1/5 á 1/6), Rusland (1/4), Frankrijk (1/8) en Nederland (1/20 en 3120 paarden) was volgens de minister erg scheef. Er waren echter ook een aantal handreikingen vanuit de minister met bijvoorbeeld het sluiten van de stoeterij te Borculo.⁹⁴

Alhoewel het leger (en de marine) in deze periode in geen oorlog betrokken was, betekende het niet dat de krijgsmacht geen plaats innam binnen de Nederlandse samenleving. In het oog springen daarbij de binnenlandse inzet of ondersteuning van het gezag in Nederland. Van der Wal (2003) concludeerde dat het aantal vorderingen van militaire bijstand in de jaren veertig en vijftig van de 19^e een hoogtepunt bereikte.⁹⁵ De krijgsmacht was op zoek naar relevantie en zocht naar een manier om het (overtollige) personeel in te zetten. Tijdens de beraadslaging van de begroting van het departement van Oorlog over 1848/1849 werd de minister van Oorlog zelfs gecompimenteerd met de wijze waarop zijn troepen in het binnenland had opgetreden.⁹⁶ Ook werden op 23 november 1848 cavaleristen ingesteld als hulpmarechaussee, omdat met name op het platteland nauwelijks politie aanwezig was.⁹⁷ Op de daadwerkelijke marechaussee was in 1848 al veel bezuinigd. Het scheelde overigens niet veel of de marechaussee was in zijn geheel opgeheven in 1843.⁹⁸ Ook binnen het koningshuis en de staatsaangelegenheden kreeg de krijgsmacht een grote rol. Zo stelde van der Meulen (2013) in zijn

⁹³ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 210.

⁹⁴ Handelingen Tweede Kamer, 1840/1841, 60^e vergadering, 9 oktober 1841.

⁹⁵ Ronald van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (2003).

⁹⁶ Handelingen Tweede Kamer, 1846/1847, 64^e zitting, 3 augustus 1847.

⁹⁷ Tijdschrift militaire geschiedenis. 1814-1870: De kroon op de krijgsmacht. www.defensie.nl (geraadpleegd 18 juni 2019).

⁹⁸ Handelingen Tweede Kamer, 1842/1843, 84^e vergadering, 4 oktober 1843.

biografie over Willem III dat in de 19^e eeuw het Nederlandse koningschap steeds meer een militair karakter kreeg. In de opvoeding kregen de prinsen onderwijs in militaire zaken en werden ze voorzien van militaire kledij en insignes. Daarnaast werden militairen ingezet bij officiële plechtigheden, zoals de opening van de Staten-Generaal, begrafenissen en inhuldigingen.⁹⁹

In deze periode waren de technologische ontwikkelingen voor wat betreft het veldleger minimaal. Het infanteriegeweer verbeterde, wat daaropvolgend de discussie deed opladen over de nut en noodzaak van de cavalerie¹⁰⁰, die toch al onder het vergrootglas lag. Daarbij werd de discussie ook gevoerd over de kosten. In andere landen had de verandering van sloten goedkoper gekund en de smederij in Delft werd als kostbaar gezien.¹⁰¹ Voor wat betreft de vestigingen werd in de tweede helft van de periode 1840-1849 de gemetselde toren geïntroduceerd in het Koninkrijk der Nederlanden. Alhoewel aan de sterkte en dus vernietigbaarheid van deze torens werd getwijfeld hadden deze torens een rol in de waarneming van de vijand. Daarnaast hadden de torens een positieve invloed op het moreel van de verdediger en een negatieve invloed op het moreel van de aanvaller. Over deze torens bestond in de beraadslagingen van de begrotingen overigens weinig discussie.¹⁰²

De marine daarentegen kreeg te maken met grote technologische ontwikkelingen. Zo deed het ijzeren stoomschip en de scheepsschroef zijn intrede. Nederland volgde met deze ontwikkeling over het algemeen de Britten. In 1826, vier jaar na het eerst Britse stoomschip, bouwde Nederland een stoomschip. Eind jaren veertig, zo'n 10 jaar na de introductie van de schroefas in 1839, beschikte de Nederlandse marine ook over een door een schroef aangedreven schip.¹⁰³ Minister Rijk voelde er echter weinig voor om zich hard te maken voor deze nieuwe uitvindingen of investeringen op te nemen op de begrotingen. Hij vond stoomschepen maar duur en kostbaar.¹⁰⁴

⁹⁹ Van der Meulen, *Koning Willem III 1817-1890*, 218.

¹⁰⁰ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 36.

¹⁰¹ Handelingen Tweede Kamer, 1844/1845, 56^e zitting, 20 juni 1845.

¹⁰² Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 91-92; Handelingen Tweede Kamer, 1844/1845, 56^e zitting, 20 juni 1845 & Handelingen Tweede Kamer, 1846/1847, 66^e zitting, 5 augustus 1847.

¹⁰³ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 214.

¹⁰⁴ Handelingen Tweede Kamer, 1846/1847, 65^e zitting, 4 augustus 1847.

3. De begrotingen van het departement van Marine en van Oorlog over 1850-1860

3.1. Introductie

In maart 1848 stemde koning Willem II in met een ruime grondwetsherziening. Deze grondwetsherziening perkte de macht van de koning zodanig in dat na het overlijden van koning Willem II in 1849, zijn zoon koning Willem III, in eerste instantie weigerde om zijn vader op te volgen.¹⁰⁵ De grondwetswijziging van 1848 zorgde voor een aantal fundamentele verandering binnen de rechten van de Tweede Kamer en specifiek het recht van begroting. De Staten-Generaal behandelden vanaf 1849 elk jaar een begroting. Daarnaast zorgde de grondwetswijziging van 1848 voor de invoering van het recht van amendement, waardoor Tweede Kamerleden wijzigingen konden voorstellen voor artikelen binnen wetsontwerpen en dus de begrotingen.¹⁰⁶

Na 1848 legde de regering en de Tweede Kamer ook meer nadruk op de verantwoording. De Algemene Rekenkamer (1814-heden) was hierbij een instituut in ontwikkeling. In 1841 volgde al een wet die de Algemene Rekenkamer verplichtte om verslag te doen aan het parlement. De grondwet van 1848 zorgde voor een uitbreiding; de afgesloten rekeningen van ontvangsten en uitgaven van het Koninkrijk der Nederlanden overlegde de Algemene Rekenkamer nu ook aan de Staten-Generaal. Zo had de Tweede Kamer een beter overzicht over de daadwerkelijk uitgaven.¹⁰⁷ Het voorzitterschap van de Ministerraad rouleerde vanaf 1849 om de drie maanden. Wel kreeg achteraf een bepaalde periode vaak de naam van de meest overheersende minister van de ministerploeg.¹⁰⁸ Ook veranderde het kiesstelsel en het aantal leden van de Tweede Kamer. Voor 1848 benoemde de Provinciale Staten de leden van de Tweede Kamer. Na 1848 vond verkiezing van de Tweede Kamerleden direct plaats en was het ledental van de Tweede Kamer gekoppeld aan het aantal inwoners. Per 45.000 inwoners was er een afgevaardigde. In 1848 waren er zodoende 68 Tweede Kamerleden en in 1859 waren er 72 Tweede Kamerleden.¹⁰⁹

Internationaal maar ook nationaal waren er de nodige spanningen in de periode 1848-1860. Zo was er in 1848 de Februarirevolutie in Frankrijk en waren er volksoproeren in Wenen en Berlijn. Het Koninkrijk der Nederlanden zag daarbij met name Frankrijk, mede door de onrust in dit land, als een bedreiging. Daarnaast probeerde Limburg zich tevergeefs af te scheiden (Limburgse kwestie), voerde de Pruisen oorlog met Denemarken (1848-1850) en veroorzaakte de Krimoorlog (1853-1855)

¹⁰⁵ Van Zanten, *Koning Willem II 1792-1849*, 11, 580-581.

¹⁰⁶ Begrotingsbehandeling in historische perspectief, www.parlement.com (geraadpleegd 9 mei 2019).

¹⁰⁷ Paul Steen, 'Willem I en de algemene rekenkamer', *Historisch Nieuwsblad* 9 (2015). *Historisch Nieuwsblad*, www.historischnieuwsblad.nl (geraadpleegd 5 mei 2019).

¹⁰⁸ Van der Meulen, *Koning Willem III 1817-1890*, 251 & Otten, *Gids voor de archieven van de ministeries en de hoge colleges van staat 1813-1940*.

¹⁰⁹ Ledental Tweede en Eerste Kamer sinds 1815, www.parlement.com (geraadpleegd 9 mei 2019).

spanningen in Europa. Daarbij bleef het niet. In 1859 vond de Tweede Italiaanse Onafhankelijkheidsoorlog/Frans-Oostenrijkse Oorlog plaats. Net na de grondwetswijziging was het algemene standpunt dat voor de overheid een beperkte rol was weggelegd. Maatschappelijke factoren, zoals de industrialisatie en de daar bijkomende sociale kwesties, dwongen de overheid echter tot maatregelen. De wereld was aan verandering onderhevig en Nederland ondervond de positieve gevolgen van de economische groei. Door de stagnerende economische groei voor 1850 was er geen ruimte voor nieuwe initiatieven. Na 1848 focuste het Koninkrijk der Nederlanden zich op de versterking van economische, sociale en intellectuele verhoudingen.¹¹⁰

In eerste instantie dreigde de defensie het kind van de rekening te worden na de grondwetswijziging van 1848. De heer Donker Curtius¹¹¹ (belangrijkste minister na de grondwetswijziging van 1848) was een groot voorstander van het uitvoeren van het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers van 13 november 1848. Dit verslag riep op tot stevige bezuinigingen van 1,3 miljoen gulden op het departement van Oorlog. Deze bezuinigingen zouden behaald moeten worden door het slopen van vestigingen en bezuinigingen op met name de infanterie en cavalerie. In juni 1849 nam de heer Donker Curtius echter ontslag, waardoor eind 1849 het eerste kabinet-Thorbecke van start ging. Desondanks ging de uitvoering van het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers door, hetzij in mindere mate. De marine bleef buiten schot; alleen het etablissement in Rotterdam kwam in aanmerking voor sluiting. Na 1848 bleef de marine overigens op een te grote leest geschoeid en bleef het schipperen tussen haar koloniale taken, kustverdediging en algemene taken. De ministers van Marine voerden voorstellen vanuit de Commissie prins Hendrik ('de zeevaarder') in de jaren 1850-1860 niet uit. Ter advisering van de minister van Oorlog en zijn departement werd in 1850 het comité van defensie opgericht. De marine had hier in eerste instantie geen zitting in en werd in 1856 voor het eerst door tijdelijke leden vertegenwoordigt.¹¹²

Bovenstaande algemene ontwikkelingen hadden invloed op de begrotingen voor het departement van Marine en het departement van Oorlog in de periode 1850-1860. Navolgende tekst beschrijft voor deze periode achtereenvolgens: de presentatie van de begrotingen, de aanbidding van

¹¹⁰ Bevaart, *De Nederlandse Defensie (1839-1874)*, 113; H. Boels en Joh. de Vries, 'De Thesaurier-Generaal in een veranderende wereld. De tweede helft van de negentiende eeuw, 1848-1905' in: J. Th. de Smidt, R.H.J.M Gradus, S.G.A Kaatee, Joh. de Vries, eds, *Van tesorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996) 283-314, aldaar 283-284; J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Bussum 1978) & Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek 1839-1939*, 28.

¹¹¹ Lid Staatscommissie tot herziening van de Grondwet van 17 maart 1848 tot 4 november 1848, (tijdelijk) minister van Justitie van 19 maart 1848 tot 4 juni 1849. Mr. D. Donker Curtius, www.parlement.com (geraadpleegd 22 juni 2019).

¹¹² Bevaart, *De Nederlandse Defensie (1839-1874)*, 107-108, 212-213, 591-592.

de wetsontwerpen, beraadslagingen en stemmingen over de begrotingen en een financiële analyse van de begrotingen. Als laatste wordt dieper ingegaan op het strategische-, operationele- en tactisch/technisch niveau. Betreffende de koning was dit het tijdperk van koning Willem III. Hij volgde op 17 maart 1849 zijn overleden vader op en zou tot zijn overlijden op 23 november 1890 koning zijn. Qua ministers van het departement van Marine en het departement van Oorlog was er na de grondwetswijziging van 1848 weinig stabiliteit, gezien het grote aantal wisselingen. Het departement van Marine kende vanaf de grondwetswijziging tot 1860 een achttal verschillende ministers. Voor het ministerie van Oorlog waren dit er vijf (zie bijlage 2 voor een overzicht van de ministers van Marine en ministers van Oorlog en hun ontslagredenen voor de periode 1840-1860).

3.2. De vorm van de begrotingen, wetsontwerpen, beraadslagingen en stemmingen

In de periode 1850-1860 onderging ‘de begrotingscyclus’ een aantal veranderingen. Allereerst zorgde de grondwetswijziging van 1848 voor een eenjarige cyclus in plaats van een tweejarige cyclus. De regering diende de begroting nog steeds als wetsontwerp (inclusief memorie van toelichting) in bij de Tweede Kamer, waarna behandeling plaatsvond in verschillende afdelingen/commissies. Echter in het wetsontwerp zelf waren nu ook de verschillende afdelingen en artikelen opgenomen inclusief de begrootte kosten in plaats van dat de regering deze als aparte bijlage meezond met het wetsontwerp. Ook de structuur van de beraadslagingen over de begroting veranderde. Allereerst was er per begroting nu sprake van een algemene beraadslaging. Daarna werden de verschillende artikelen afgelopen. Per artikel konden Tweede Kamerleden zodoende reageren en ze konden zelfs een stemming op een bepaald artikel voorstellen. De behandeling per artikel was ook vaak het moment waarop eventuele amendementen werden behandeld. Na het aflopen van de artikelen vond vaak nog een eindverdediging door de minister plaats en vond de stemming over de begroting zelf plaats. De Tweede Kamer kon hierbij de begroting aannemen of afkeuren. Deze veranderingen voor wat betreft de beraadslagingen resulteerde er wel in dat beraadslagingen per departement langer duurden. Twee of drie dagen voor een beraadslaging van een begroting van het departement van Marine of het departement van Oorlog was hierbij geen uitzondering.

Qua vorm wijzigde de begrotingen van zowel het departement van Marine als het departement van Oorlog in de periode 1850 en 1860 minimaal (de begrotingen over 1850 en over 1860 zijn ter illustratie in bijlage 6 en bijlage 7 opgenomen). In het aantal afdelingen vonden voor zowel het departement van Marine als voor het departement van Oorlog geen wijzigingen plaats. Een grote wijziging voor wat betreft het departement van Marine vond in afdeling 2 van de begroting over 1860 plaats. De titel ‘Loodswezen, betonning, bebakening, verlichting, quarantainedienst enz.’ verving de titel ‘kosten niet behorende tot de marine-aangelegenheden’, omdat het Loodswezen nu ook ondergebracht werd op de begroting van het departement van Marine. Daarnaast verdwenen de locaties Rotterdam en Delfshaven in de periode 1850-1860 van de begroting. Voor wat betreft het departement van Oorlog vonden geen noemenswaardige veranderingen plaats. De wijzigingen in de

afdelingen in de periode 1850-1860 waren dus minimaal. Ook ten opzichte van de begrotingen over 1848/1849 veranderde er weinig. De begrotingen hadden op hoofdlijnen voor de grondwetswijziging van 1848 hun vorm dus al gekregen.

Betreffende de artikelen waren de wijzigingen groter. Dit gold overigens alleen voor het departement van Marine. In 1850 waren er nog 32 artikelen, in 1860 was dit aantal gegroeid tot 49. Dit kwam met name door de splitsing van artikelen. Het werd zo duidelijker in de begroting waar de geldelijke middelen voor bestemd waren. Het artikel 'actieve zeemagt' splitste bijvoorbeeld in 'actieve zeemagt' en 'schafing der equipages en aanschaffing van zeep'. Ook het artikel betreffende het materieel splitste zich verder uit, waardoor er een onderverdeling in artikelen ontstond tussen het daadwerkelijke materieel (de schepen) en de gebouwen. Voor wat betreft het departement van Oorlog waren de buitengewone artikelen (materieel van de artillerie en genie) al niet meer terug te vinden op de begroting over 1850. De artikelen van de begrotingen van het departement van Oorlog veranderden nauwelijks, zodat de omvang van de begroting van 1860 nog ongeveer gelijk was als die van de begroting over 1850.

Op een aantal uitzonderingen na was er tijdens de stemmingen een overgroot deel van de Tweede Kamerleden dat stemde voor de begrotingen. Vanuit dit opzicht was er dus een zekere consensus binnen de Tweede Kamer en tussen de Tweede Kamer en de ministers over de begrotingen in de periode 1850-1860. Voor het departement van Marine was de uitzondering op deze regel de begroting over 1855. Voor het departement van Oorlog was de uitzondering op deze regel de begroting over 1858. Daarnaast was voor het departement van Oorlog de stemming over de begroting voor 1857 spannend. In eerste instantie staakte de stemming, omdat evenveel Tweede Kamerleden voor en tegen de begroting stemden (31-31). In tweede instantie nam de Tweede Kamer de begroting met één stem verschil aan (34-33). In onderstaande figuur 3.1 is een overzicht opgenomen van de aanbiedingen van de wetsontwerpen, beraadslagingen en de uitslagen van de stemmingen.¹¹³

¹¹³ De (datum van) aanbieding van het wetsontwerp voor de (gewijzigde) begroting over 1855 van het departement van Marine was niet te achterhalen. Vandaar dat hiervoor 'onbekend' is opgenomen.

Figuur 3.1: De begrotingsbehandeling van 1850-1860.

Algemeen		Departement van Marine			Departement van Oorlog		
Begroting	Aanbieding	Beraadslaging	Voor	Tegen	Beraadslaging	Voor	Tegen
1850	20 september 1849	15 december 1849	60	0	18/19 december 1849	52	8
1851	19 september 1850	17 december 1850	59	2	18/19 december 1850	49	14
1852	19 september 1851	3 december 1851	51	2	5 december 1851	47	16
1853	27 september 1852	29/30 november 1852	54	5	2/3 december 1852	43	20
1854	24 september 1853	7 december 1853	41	19	9 december 1853	42	17
1855-1	23 september 1854	8/9/11 december 1854	25	36	13/14/15/16 december 1854	38	28
1855-2	16 december 1854*	20 december 1854	61	0	Niet van toepassing		
1855-3	Onbekend	18/19/20 juni 1855	44	16	Niet van toepassing		
1856	21 september 1855	1/3/4 december 1855	38	24	7/8 december 1855	37	26
1857	22 september 1856	6 december 1856	53	5	8/9/10 december 1856	31** 34	31 33
1858-1	24 september 1857	25/26 november 1857	65	0	27 november 1857	32	36
1858-2	2 december 1857***	Niet van toepassing			12 december 1857	59	0
1859	23 september 1858	8/9 december 1858	53	6	11/13/15 december 1858	40	22
1860	25 september 1859	7/8 december 1859	48	12	9/10/12 december 1859	40	23

* *Wetsontwerp voor de eerste 6 maanden.* ** *Voor de aanneming waren twee rondes nodig.* ***

Wetsontwerp tot voorlopige vaststelling (dit was de begroting over 1857 en deze werd definitief).¹¹⁴

¹¹⁴ Handelingen Tweede Kamer 1849/1850, 20 september 1849; Handelingen Tweede Kamer 1849/1850, 15 december 1849; Handelingen Tweede Kamer 1849/1850, zitting van 18 december 1849; Handelingen Tweede

Kamer 1849/1850, zitting van 19 december 1849; Handelingen Tweede Kamer 1850/1851, bijeenkomst, 19 september 1850; Handelingen Tweede Kamer 1850/1851, 28^e zitting, 17 december 1850; Handelingen Tweede Kamer 1850/1851, 29^e zitting, 18 december 1850; Handelingen Tweede Kamer 1850/1851, 30^e zitting, 19 december 1850; Handelingen Tweede Kamer 1851/1852, bijeenkomst, 19 september 1851; Handelingen Tweede Kamer 1851/1852, 35^e zitting, 3 december 1851; Handelingen Tweede Kamer 1851/1852, 37^e zitting, 5 december 1851; Handelingen Tweede Kamer 1852/1853, 4^e zitting, 27 september 1852; Handelingen Tweede Kamer 1852/1853, 29^e zitting, 29 november 1852; Handelingen Tweede Kamer 1852/1853, 30^e zitting, 30 november 1852; Handelingen Tweede Kamer 1852/1853, 32^e zitting, 3 december 1852; Handelingen Tweede Kamer 1852/1853, 33^e zitting, 4 december 1852; Handelingen Tweede Kamer 1853/1854, 4^e zitting, 21 september 1853; Handelingen Tweede Kamer 1853/1854, 27^e zitting, 7 december 1853; Handelingen Tweede Kamer 1853/1854, 29^e zitting, 9 december 1853; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 4^e zitting, 23 september 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 29^e zitting, 8 december 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 30^e zitting, 9 december 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 31^e zitting, 11 december 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 32^e zitting, 13 december 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 34^e zitting, 14 december 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 35^e zitting, 15 december 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 36^e zitting, 16 december 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 38^e zitting, 20 december 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 76^e zitting, 18 juni 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 77^e zitting, 19 juni 1854; Handelingen Tweede Kamer 1855/1856, 78^e zitting, 20 juni 1855; Handelingen Tweede Kamer 1855/1856, 27^e zitting, 3 december 1855; Handelingen Tweede Kamer 1855/1856, 26^e zitting, 1 december 1855; Handelingen Tweede Kamer 1855/1856, 28^e zitting, 4 december 1855; Handelingen Tweede Kamer 1855/1856, 31^e zitting, 7 december 1855; Handelingen Tweede Kamer 1855/1856, 32^e zitting, 8 december 1855; Handelingen Tweede Kamer 1856/1857, 5^e zitting, 22 september 1856; Handelingen Tweede Kamer 1856/1857, 33^e zitting, 6 december 1856; Handelingen Tweede Kamer 1856/1857, 34^e zitting, 8 december 1856; Handelingen Tweede Kamer 1856/1857, 35^e zitting, 9 december 1856; Handelingen Tweede Kamer 1856/1857, 36^e zitting, 10 december 1856; Handelingen Tweede Kamer 1857/1858, 2^e zitting, 24 september 1857; Handelingen Tweede Kamer 1857/1858, 21^e zitting, 25 november 1857; Handelingen Tweede Kamer 1857/1858, 22^e zitting, 26 november 1857; Handelingen Tweede Kamer 1857/1858, 23^e zitting, 27 november 1857; Handelingen Tweede Kamer 1857/1858, 26^e zitting, 2 december 1857; Handelingen Tweede Kamer 1857/1858, 30^e zitting, 12 december 1857; Handelingen Tweede Kamer 1858/1859, 3^e zitting, 23 september 1858; Handelingen Tweede Kamer 1858/1859, 29^e zitting, 8 december 1858; Handelingen Tweede Kamer 1858/1859, 30^e zitting, 9 december 1858; Handelingen Tweede Kamer 1858/1859, 32^e zitting, 11 december 1858; Handelingen Tweede Kamer 1858/1859, 33^e zitting, 13 december 1858; Handelingen Tweede Kamer 1858/1859, 34^e zitting, 14 december 1858; Handelingen Tweede Kamer 1859/1860, 2^e zitting, 25 september 1859; Handelingen Tweede Kamer 1859/1860, 39^e zitting, 7 december 1859; Handelingen Tweede Kamer 1859/1860, 40^e zitting, 8 december 1859; Handelingen Tweede Kamer 1859/1860, 41^e zitting, 9 december 1859; Handelingen Tweede Kamer 1859/1860, 42^e zitting, 10 december 1859 & Handelingen Tweede Kamer 1859/1860, 43^e zitting, 12 december 1859.

De Tweede Kamer verwierp in eerste instantie de begroting over 1855 van het departement van Marine, omdat de Tweede Kamer het bedrag dat voor de marine gereserveerd was te laag vond in combinatie met de kwalitatieve en kwantitatieve toestand van de schepen. Daarnaast waren ook de prijzen van grondstoffen zoals hout en teer door de Krimoorlog omhooggegaan. Zo stelde de heer van Franck¹¹⁵ “dat ’s lands vloot vervalt en haren ondergang te gemoet gaat...maar onverklaarbaar is het mij, dat...geene maatregelen genomen worden – om dezen...toestand te vermijden.” Bij de beraadslaging over deze begroting werden twee amendementen ingediend. De heer van Akerlaken¹¹⁶ diende een amendement in welke de Tweede Kamer met 46 tegen 11 stemmen aannam. Dit amendement behelsde dat op artikel 11 (aanschaffing van materialen tot aanbouw et cetera) de bevoegdheid om aanvulling vanuit de post onvoorzien toe te staan. Het amendement van de heer Thorbecke verwierp de Tweede Kamer met 43 tegen 18 stemmen. Dit amendement behelsde het intrekken van de bevoegdheid om op artikel 15 (traktementen van zee-officieren en adelborsten), artikel 16 (traktementen van inspecteurs et cetera) en artikel 18 (het corps mariniers) aanvulling vanuit de post onvoorzien toe te staan.

Deze amendementen hadden achteraf geen invloed; de Tweede Kamer verwierp de begroting over 1855 van het departement van Marine immers met 36 tegen 25 stemmen.¹¹⁷ Geheel als verassing kwam deze verwerping niet. De Tweede Kamer nam de begroting over 1854 wel aan, maar ten opzichte van de begroting over 1853 stemden 14 Tweede Kamerleden meer tegen de begroting. Het beleid en de begroting van minister Enslie¹¹⁸ lagen dus al onder een vergrootglas. Minister Enslie nam na de verwerping van de begroting over 1855 ontslag. Het wetsontwerp voor de eerste zes maanden van 1855 was simpel en de Tweede Kamer nam deze unaniem aan; de uitgaven mochten niet boven de helft uitkomen, zoals opgenomen in de begroting over 1854. De Tweede Kamer behandelde het nieuwe wetsontwerp voor de begroting van het departement van Marine over 1855 in juni 1855. Deze begroting kende een vermeerdering van bijna 1,7 miljoen gulden ten opzichte van de verworpen begroting. Voor het aanschaffen van materialen tot aanbouw et cetera was bijna 1,5 miljoen gulden

¹¹⁵ Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal van 16 juni 1853 tot 15 september 1862 (voor het kiesdistrict Amsterdam). S.R. van Franck, www.parlement.com (geraadpleegd 22 juli 2019).

¹¹⁶ Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal van 7 oktober 1850 tot 26 april 1853, van 14 juni 1853 tot 5 mei 1860 (voor het kiesdistrict Hoorn). Jhr. Mr. D. van Akerlaken, www.parlement.com (geraadpleegd 22 juli 2019).

¹¹⁷ Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 30^e zitting, 9 december 1854 & Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 31^e zitting, 11 december 1854.

¹¹⁸ Minister van Marine van 1 november 1851 tot 16 december 1854. J. Enslie, www.parlement.com (geraadpleegd 22 juni 2019).

extra begroot. Tijdens de beraadslaging op 20 juni 1855 diende de heer Dullert¹¹⁹ ook een amendement in. Hij wilde de aanschaffing van materialen tot aanbouw et cetera verhogen met een kleine 1,9 miljoen gulden in plaats 1,5 miljoen gulden. De Tweede Kamer verwierp dit amendement met 40 tegen 18 stemmen. De Tweede Kamer nam vervolgens de nieuwe begroting over 1855 wel aan met 44 tegen 16 stemmen.¹²⁰

De verwerping van de begroting over 1858 voor het departement van Oorlog was niet alleen een gevolg van de begroting zelf, maar met name hoe de toenmalige minister Forstner van Dembenoy¹²¹ zich manifesteerde tegenover de Tweede Kamer en Tweede Kamerleden. Volgens Bevaart (1993) verzette de Tweede Kamer zich tegen een minister die geen voorstander was van de grondwet van 1848 en het parlement het zwijgen wilde opleggen. De Tweede Kamer nam de begroting betreffende het departement van Oorlog over 1857 met een minimaal verschil aan. De begroting over 1858 redde het niet, ondanks dat minister Forstner van Dambenoy al had aangegeven dat hij wilde aftreden. Dit kwam met name door de hoogte van het bedrag en daarnaast had de begroting “in zich de kiem van eene nog hogere aanvraag...gegrond op eens stelsel, ten gevolge waarvan men meer moest vragen dan voor het oogenblik gevraagd werd”, aldus de heer Thorbecke. De Tweede Kamer verlengde de wet van 31 december 1856, zodat de begroting over 1857 hetzelfde was als de begroting over 1858.¹²²

3.3. De financiën van de begrotingen

Qua algemene overheidsfinanciën kan de periode 1850-1860 in twee delen worden gedeeld. De eerste periode behelst de jaren 1850-1854. De tweede periode behelst de jaren 1855-1860. In de eerste periode bleven de totale uitgaven van de begrotingen en het bedrag dat gereserveerd werd voor de nationale schuld, de defensie en de overige uitgaven ongeveer gelijk. Het percentage van de begrotingen wat werd besteed aan de defensie bleef stabiel op een kleine 23%. In de periode 1855-

¹¹⁹ Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal van 13 februari 1849 tot 20 augustus 1850, van 7 oktober 1850 tot 26 april 1853 en van 20 september 1854 tot 1 oktober 1866 (voor het kiesdistrict Zutphen). Mr. W.H. Dullert, www.parlement.com (geraadpleegd 22 juni 2019).

¹²⁰ Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 38^e zitting, 20 december 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 77^e zitting, 19 juni 1854; Handelingen Tweede Kamer 1854/1855, 77^e zitting, 19 juni 1854; Handelingen Tweede Kamer 1855/1856, 78^e zitting, 20 juni 1855 & Kamerstuk Tweede Kamer 1854/1855, kamerstuknummer LXXIX, ondernummer 3.

¹²¹ Minister van Oorlog van 15 juli 1852 tot 1 januari 1858 en minister van Marine ad interim van 16 december 1854 tot 8 februari 1855 (na het aftreden van minister Enslie). H.F.Ch. baron Forstner van Dambenoy, www.parlement.com (geraadpeegd 22 juni 2019).

¹²² Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 161 & Handelingen Tweede Kamer 1857/1858, 30^e zitting, 12 december 1857.

1860 kwam hier verandering in. Het percentage dat begroot werd voor de defensie nam toe. In 1855 was dat percentage ruim 26% en in 1860 was het percentage gestegen tot ruim 28%. De totale overheidsuitgaven in absolute zin namen toe en het bedrag dat besteed werd aan de nationale schuld nam in absolute zin af. Hierdoor daalde het percentage van de begrotingen dat werd besteed aan de nationale schuld en nam het percentage voor de defensie, maar ook de overige uitgaven toe (zie onderstaande figuur 3.2).

Figuur 3.2: De totale begroting, nationale schuld en de uitgaven voor de defensie voor de periode 1850-1860. De cijfers zijn uit de zogenaamde initiële begrotingen.¹²³

	1850	1851	1852	1853	1854	1855
Totaal begroting	69.996.411,77	69.808.778,65	69.801.936,23	70.074.828,32	70.216.987,71	72.118.891,30
Nationale schuld	36.514.608,83	36.238.509,89	36.238.509,89	35.993.773,62	36.209.485,12	35.782.379,87
Marine begroting	5.323.600,00	5.323.600,00	5.475.313,33	5.654.029,03	5.655.000,00	5.900.000,00
Oorlog begroting	10.558.000,00	10.506.000,00	10.400.000,00	10.400.000,00	10.400.000,00	11.445.270,00
Totaal defensie	15.881.600,00	15.829.600,00	15.875.313,33	16.054.029,03	16.055.000,00	17.345.270,00
% totaal schuld	52,17	51,91	51,92	51,36	51,57	49,62
% totaal overig	25,14	25,41	25,34	25,73	25,57	24,05
% totaal defensie	22,69	22,68	22,74	22,91	22,86	26,33

	1856	1857	1858	1859	1860
Totaal begroting	73.547.380,43	72.746.438,29	73.325.537,74	72.615.036,55	73.333.353,93
Nationale schuld	35.227.035,12	34.590.583,12	34.107.619,94	32.200.007,54	31.561.134,56
Marine begroting	7.618.781,20	7.311.834,30	7.997.877,83	7.989.025,17	8.826.958,80
Oorlog begroting	11.685.000,00	11.610.000,00	11.512.600,00	11.509.000,00	11.930.000,00
Totaal defensie	19.303.781,20	18.921.834,30	19.510.477,83	19.498.025,17	20.756.958,80
% totaal schuld	47,90	47,55	46,52	44,34	43,04
% totaal overig	25,86	26,44	26,88	28,81	28,66
% totaal defensie	26,25	26,01	26,61	26,85	28,30

In de periode 1840-1850 nam het percentage dat besteed werd voor de defensie af. In de jaren 1851-1854 was dit percentage stabiel. In de jaren 1855-1860 nam dit percentage weer toe, evenals het percentage van de overige uitgaven. Met name in de laatste helft van de jaren 1855-1860 namen de investeringen vanuit de overheid dus weer toe, deels ingegeven door een verbeterde financiële situatie (aflopende nationale schuld). In onderstaande figuur 3.3 is een overzicht opgenomen van het totaal van de initiële begroting (geraamd), eventuele gewijzigde begroting (toegestaan) en wat daadwerkelijk

¹²³ Kamerstuk Tweede Kamer 1849-1850, kamerstuknummer II, ondernummer 50; Kamerstuk Tweede Kamer 1850-1851, kamerstuknummer II, ondernummer 74; Kamerstuk Tweede Kamer 1851-1852, kamerstuknummer II, ondernummer 73; Kamerstuk Tweede Kamer 1852-1853, kamerstuknummer II, ondernummer 76; Kamerstuk Tweede Kamer 1853-1854, kamerstuknummer II, ondernummer 76; Kamerstuk Tweede Kamer 1854-1855, kamerstuknummer II, ondernummer 79; Kamerstuk Tweede Kamer 1855-1856, kamerstuknummer II, ondernummer 80; Kamerstuk Tweede Kamer 1856-1857, kamerstuknummer II, ondernummer 91; Kamerstuk Tweede Kamer 1857-1858, kamerstuknummer II, ondernummer 90; Kamerstuk Tweede Kamer 1858-1859, kamerstuknummer II, ondernummer 93; Kamerstuk Tweede Kamer 1859-1860, kamerstuknummer II, ondernummer 93 & Kamerstuk Tweede Kamer 1860-1861, kamerstuknummer II, ondernummer 96.

werd besteed (uitgaven). De uitgaven over 1860 zijn niet achterhaald, waardoor ‘onbekend’ is ingevuld. Uit onderstaande figuur blijkt dat vanaf 1854 is er elk jaar een verschil was tussen de initiële begroting (geraamd) en de gewijzigde begroting (toegestaan). Voor het jaar 1856 kwam dit bijvoorbeeld door een verhoging van 10 miljoen gulden voor rente en aflossing van de nationale schuld. Voor het jaar 1859 kwam dit bijvoorbeeld ook door “inkoop en amortisatie van rentegevende schuld” (10 miljoen gulden), een wijziging voor het departement van Marine (ongeveer 2,3 miljoen gulden) en een wijziging voor het departement van Oorlog (ongeveer 6 miljoen gulden).¹²⁴ Uit onderstaande figuur blijkt ook dat in een aantal jaren (1851, 1854, 1855, 1856 en 1857) achteraf nog extra uitgaven werden gedaan. Dit ging bijvoorbeeld voor het jaar 1851 om een extra amortisatie van de schuld, rente en aflossing van de zogenaamde Russische schuld, een speciaal fonds voor de kosten van het droogmaken van de Haarlemmermeer en het herstel van het muntwezen.

Figuur 3.3: Geraamde en toegestane begroting en de uitgaven van de totale Rijksbegroting in de periode 1850-1860.¹²⁵

Jaar	1849	1850	1851	1852	1853	1854
Geraamd	71.177.718,17	69.996.411,77	69.808.778,65	69.801.936,23	70.074.828,32	70.216.987,71
Toegestaan	71.825.689,17	69.608.110,77	69.720.603,50	69.963.686,63	70.085.078,32	73.677.181,90
Uitgaven	69.385.643,83	69.612.052,71	74.049.086,14	68.934.091,74	69.172.134,48	81.973.291,46
Jaar	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Geraamd	72.118.891,30	73.547.380,43	72.746.438,29	73.325.537,74	72.615.036,54	73.333.353,925
Toegestaan	80.870.661,80	83.869.131,50	84.942.900,57	85.884.448,74	99.364.490,44	86.335.263,69
Uitgaven	84.733.804,12	92.726.578,31	93.178.899,85	84.705.696,80	97.916.404,91	onbekend

In onderstaande figuur 3.4 is een overzicht opgenomen van de initiële begroting (geraamd), eventuele gewijzigde begroting (toegestaan) en wat daadwerkelijk besteed werd (uitgaven) van de begrotingen van het departement van Marine en het departement van Oorlog. De uitgaven over 1860 zijn niet achterhaald, waardoor ‘onbekend’ is ingevuld. Uit onderstaande figuur blijkt dat voor het departement van Marine in de jaren 1854, 1855 en 1859 een substantiële wijziging plaatsvond. Voor het departement van Oorlog was dat voor de jaren 1854, 1859 en 1860 het geval. In de volgende paragrafen worden deze wijzigingen voor zowel de begrotingen van het departement van Marine als de begrotingen van het departement van Oorlog toegelicht. Uit onderstaande figuur valt ook op te maken dat zowel het departement van Marine als het departement van Oorlog te maken hadden met een zogenaamde onderbesteding; er werd minder geld uitgegeven dan daadwerkelijk begroot. Voor het departement van Marine fluctueerde dit percentage tussen de 0,4% en 3,6%. Voor het departement van Oorlog fluctueerde dit percentage tussen de 0,7% en 18,3% (zie onderstaande figuur 3.5).

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ibidem.

Figuur 3.4: Geraamde en toegestane begroting en de uiteindelijke uitgaven voor het departement van Marine en het departement van Oorlog in de periode 1850-1860.¹²⁶

Jaar	Departement van Marine			Departement van Oorlog		
	Geraamd	Toegestaan	Uitgaven	Geraamd	Toegestaan	Uitgaven
1849	5.353.632,05	5.353.632,05	5.230.252,00	11.675.000,00	11.675.000,00	10.791.694,34
1850	5.323.600,00	5.323.600,00	5.094.503,48	10.558.000,00	10.558.000,00	10.115.293,35
1851	5.323.600,00	5.320.313,33	5.128.698,86	10.506.000,00	10.504.646,67	10.155.995,45
1852	5.475.313,33	5.475.313,33	5.338.620,19	10.400.000,00	10.400.000,00	10.061.469,27
1853	5.654.029,03	5.654.029,03	5.483.497,85	10.400.000,00	10.400.000,00	10.308.170,66
1854	5.655.000,00	5.718.000,00	5.561.843,13	10.400.000,00	11.445.270,00	11.363.363,69
1855	5.900.000,00	7.545.963,00	7.380.010,55	11.445.270,00	11.445.270,00	11.240.195,25
1856	7.618.781,20	7.616.581,20	7.588.981,63	11.685.000,00	11.685.000,00	11.497.168,62
1857	7.311.834,30	7.314.334,30	7.279.420,91	11.610.000,00	11.617.582,28	11.263.469,20
1858	7.997.877,83	7.997.877,83	7.908.773,37	11.512.600,00	11.529.800,00	11.150.950,66
1859	7.989.025,17	10.249.025,17	10.132.909,66	11.509.000,00	17.380.848,89	14.194.850,02
1860	8.826.958,00	8.826.958,00	onbekend	11.930.000,00	12.389.141,52	onbekend

Figuur 3.5: Onderbesteding van het departement van Marine en het departement van Oorlog over de jaren 1849-1859 (verschil toegestaan en uitgaven).

Jaar	Departement van Marine		Departement van Oorlog	
	absoluut	%	absoluut	%
1849	123.380,06	2,3	883.305,66	7,6
1850	229.096,53	4,3	442.706,65	4,2
1851	191.614,47	3,6	348.651,22	3,3
1852	136.693,14	2,5	338.530,73	3,3
1853	170.531,18	3,0	91.829,34	0,9
1854	156.156,87	2,7	81.906,31	0,7
1855	165.952,46	2,2	205.074,75	1,8
1856	27.599,58	0,4	187.831,38	1,6
1857	34.913,39	0,5	354.113,08	3,0
1858	89.104,46	1,1	378.849,34	3,3
1859	116.115,51	1,1	3.185.998,87	18,3

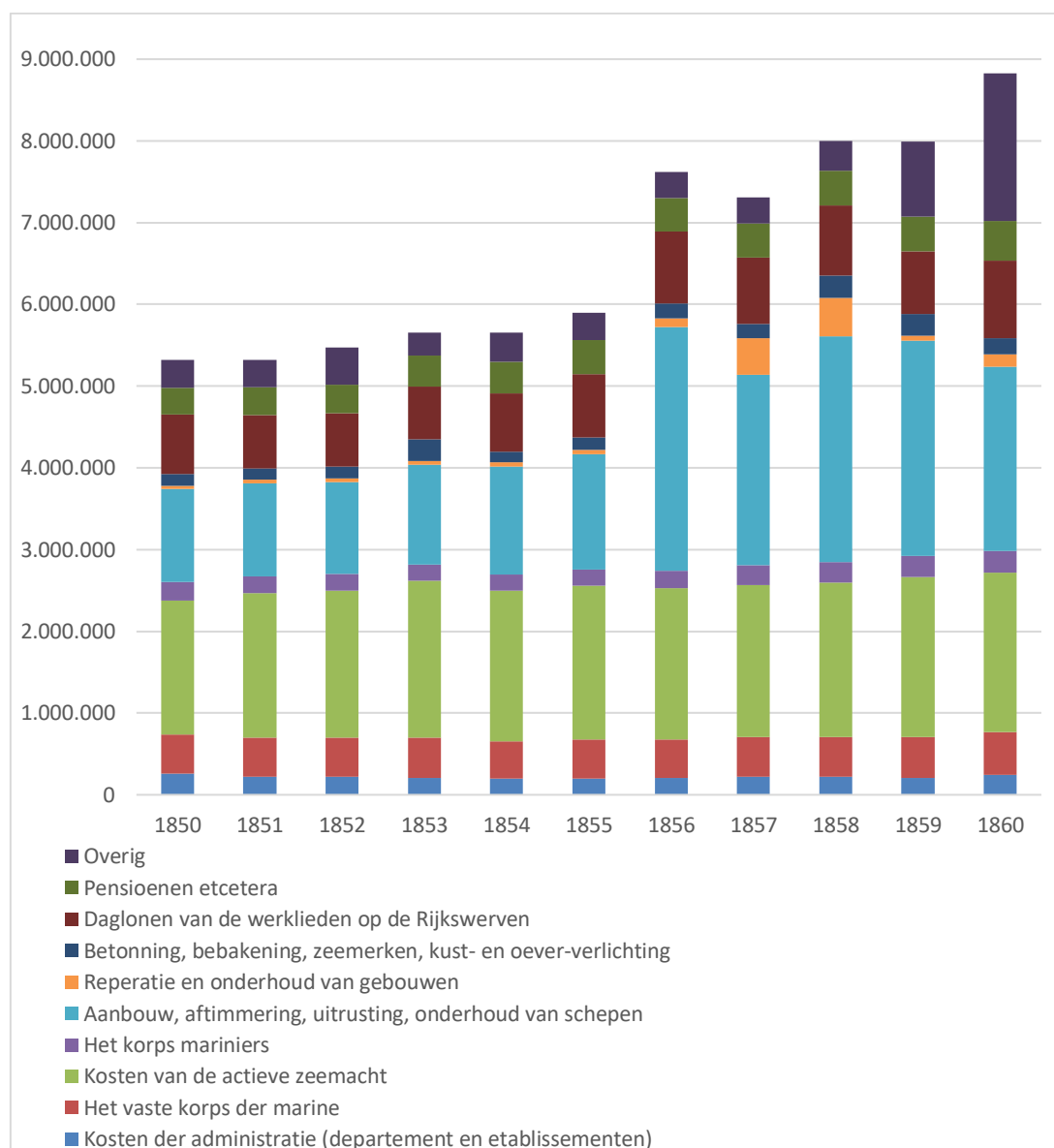
Onderstaande figuur 3.6 geeft een visualisatie van de (jaarlijks terugkerende) afdelingen en artikelen van de begrotingen van het departement van Marine welke in een van de initiële begrotingen gelijk aan of meer dan 200.000,- gulden bedroegen in periode 1850-1860. De initiële begrotingen van 1850-1855 vertoonden grote gelijkenissen met de initiële begroting van 1849. Het grootste deel van de begroting van het departement van Marine was bestemd voor de actieve zeemacht, schepen/gebouwen (materiaal) en de daglonen voor de werklieden op de Rijkswerven. Wel werd in 1852 een bedrag van 155.000,- gulden begroot voor de herstelling van de schipsluis te Willemsoord. Deze herstelling van de schipsluis had in 1851 al twee minister de nodige hoofdpijn bezorgd. Minister Lucas¹²⁷ vroeg op 11

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Minister van Marine van 1 november 1849 tot 20 april 1851. E. Lucas, www.parlement.com (geraadpleegd 23 juni 2019).

april 1851 ontslag, omdat de Tweede Kamer zijn suppletoire begroting voor het hertstel van de schipsluis te Willemsoord verwierp.

Figuur 3.6: Visualisatie initiële begrotingen departement van Marine 1850-1860.¹²⁸*

**De cijfers zijn opgenomen in bijlage 8: Grootste structurele posten in de periode 1850-1860.*

¹²⁸ Kamerstuk Tweede Kamer 1849-1850, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 32; Kamerstuk Tweede Kamer 1850-1851, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 37; Kamerstuk Tweede Kamer 1851-1852, kamerstuknummer II, VIII ondernummer 37; Kamerstuk Tweede Kamer 1852-1853, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 38; Kamerstuk Tweede Kamer 1853-1854, kamerstuknummer II, VIII ondernummer 37; Kamerstuk Tweede Kamer 1854-1855, kamerstuknummer II, VIII ondernummer 37; Kamerstuk Tweede Kamer 1855-1856, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 37; Kamerstuk Tweede Kamer 1856-1857, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 39; Kamerstuk Tweede Kamer 1857-1858, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 44; Kamerstuk Tweede Kamer, 1858-1859 kamerstuknummer II VIII, ondernummer 43 & Kamerstuk Tweede Kamer 1859-1860, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 45.

Minister Spengler¹²⁹ (ook minister van Oorlog) probeerde het nog een keer, maar zag zijn voorstel op 2 mei 1851 stranden in de Eerste Kamer. In de beraadslaging over de begroting over 1852 werd over het onder-artikel 14 “Herstelling van de schipsluis van het drooge dok aan ’s Rijks werf te Willemsoord” opnieuw gestemd. Dit artikel nam de Tweede Kamer met 39 tegen 17 stemmen aan, omdat de Tweede Kamer nu meer zekerheid had over de daadwerkelijke toestand van de schipsluis.¹³⁰

De begroting over 1853 kende vervolgens een verhoging van artikel 8 (kosten der betonning...met inbegrip der kosten van inspectie en van buitengewone beloningen...). De heer Ter Bruggen Hugenholtz¹³¹ stelde middels een amendement voor om deze buitengewone beloningen uit de tekst te halen, omdat dit ongelijk zou zijn met ingenieurs van andere departementen. De Tweede Kamer nam dit amendement aan met 46 tegen 16 stemmen. Vanaf 1856 kwam in de begrotingen van het departement van Marine een wezenlijk verandering; er werd initieel meer begroot voor de aanbouw, aftimmering, uitrusting en onderhoud van schepen. Voor de begrotingen over 1856 en 1858 werd extra begroot voor buitengewone herstelling of noodzakelijk geachte uitbreiding van niet jaarlijks terugkerende herstelling van bestaand materieel (gewoon onderhoud) en buitengewone onderhoudswerken, tot uitbreiding van het bestaande materieel. In 1858 was hiervan 325.000,- gulden bestemd voor een nieuw droogdok te Willemsoord. Deze post zou in de begrotingen over 1859 en 1860 als een artikel opgenomen worden met een bedrag van respectievelijk 547.957,- gulden en 650.780,- gulden.¹³² Er werd dus niet alleen geïnvesteerd in de schepen, maar ook in de infrastructuur van de marine in Nederland. Deze investeringen waren vooral incidenteel.

De begrotingen van het departement van Marine over 1854, 1855 en 1859 wijzigden in deze jaren nog met respectievelijk 63.000,- gulden, ongeveer 1,65 miljoen gulden en ongeveer 2,25 miljoen gulden. Voor de begroting over 1854 werd bij de wet van 13 april 1854 nog een bedrag van 63.000,- gulden voor de schipsluis te Willemsoord toegestaan. De Tweede Kamer verwierp de begroting over 1855 en in de nieuwe (wel aangenomen) begroting waren extra middelen vrijgemaakt voor met name het materieel (schepen) van de marine. De Tweede Kamer nam de gewijzigde begroting van het departement van Marine over 1859 in de vergadering van 11 mei 1859 aan met 57 tegen 5 stemmen. Er kon zodoende extra geïnvesteerd worden in het materieel van de marine, waarbij wel in overweging werd genomen dat de ‘Hector’ en ‘Vulkaan’ nog niet in de vaart waren en er dus geen proefnemingen

¹²⁹ Minister van Oorlog van 1 november 1849 tot 15 juli 1852 & minister van Marine ad interim van 20 april 1851 tot 1 november 1851 (na het aftreden van minister Lucas). Jhr. J. Th. van Spengler, www.parlement.com (geraadpleegd 23 juni 2019).

¹³⁰ Handelingen Tweede Kamer 1851/1852, 35^e zitting, 3 december 1851.

¹³¹ Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal gedurende verschillende periodes van 13 februari 1849 tot 1 februari 1865 (voor het kiesdistrict Dokkum). I. Th. Ter Bruggen Hugenholtz, www.parlement.com (geraadpleegd 23 juni 2019).

¹³² Ibidem.

mee gedaan konden worden. De suggestie was daarbij om te wachten met deze extra investering. Daarnaast werd nog eens 200.000,- gulden extra beschikbaar gesteld voor de sluis te Willemsoord, wat de nodige vragen en discussie opleverde.¹³³

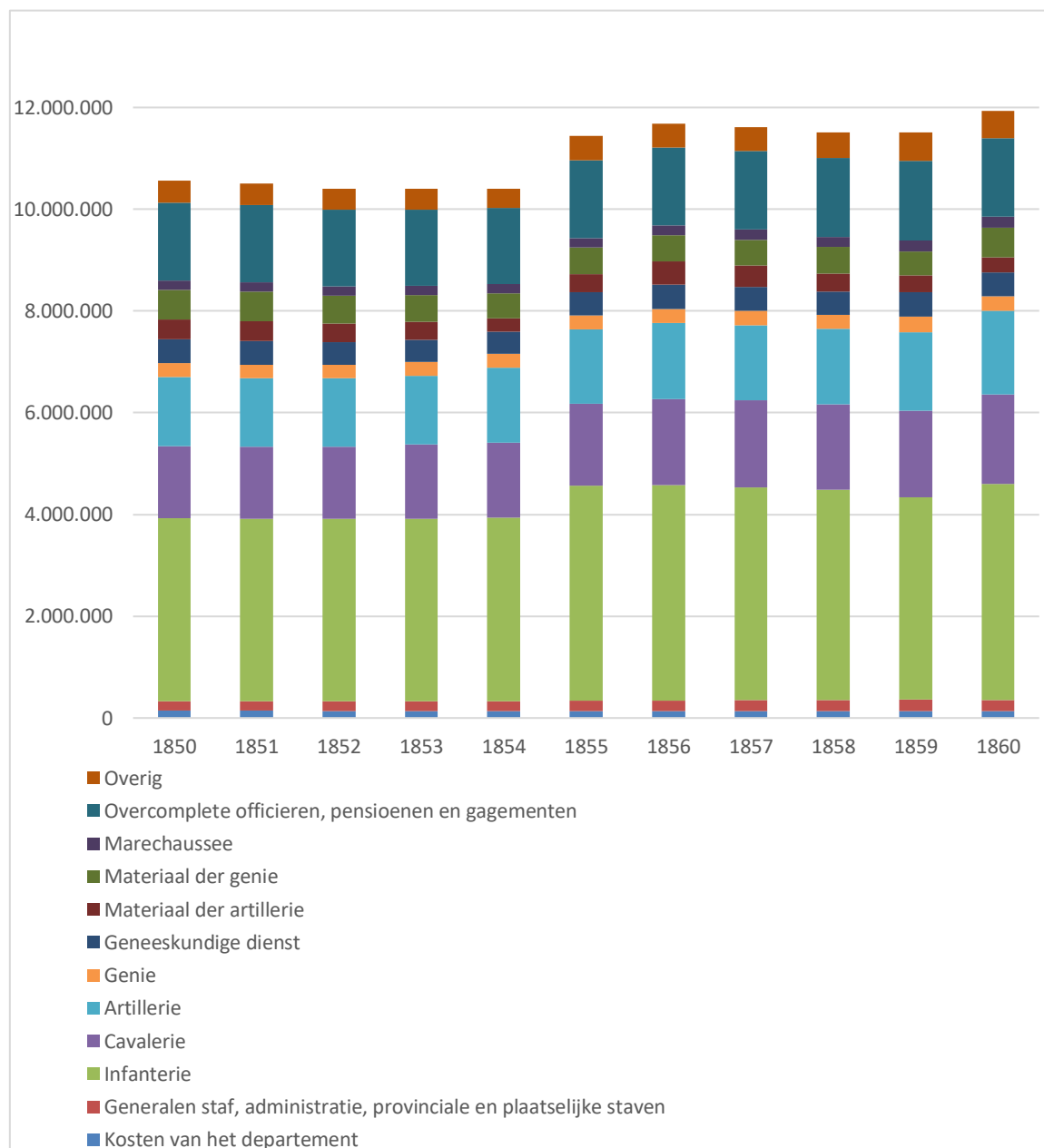
Met de inflatie doorgerekend bedroeg de begroting in 1860 ten opzichte van 1850 niet 8.826.958,80,- gulden, maar 8.032.532,51 gulden.¹³⁴ Dat is een verschil van ongeveer 2,7 miljoen gulden/+51% ten opzichte van de begroting over 1850. Daarbij komt wel dat het Loodswezen op de begroting van 1860 werd opgenomen voor een bedrag van 795.243,- gulden en een bedrag van 650.780,- gulden voor de sluiswerken te Willemsoord werd opgenomen. Als we deze bedragen van de begroting van 1860 afhalen en dan de inflatie berekenen, dan bedroeg de begroting over 1860 voor het departement van Marine 6.716.651,76 gulden. Dat is een verschil van ongeveer 1,4 miljoen gulden/+26% ten opzichte van de begroting over 1850. In absolute zin was er dus sprake van een verhoging van de begroting bij het departement van Marine. Ook als de inflatie wordt doorgerekend is er sprake van een verhoging van de begroting. Hierbij moet er wel rekening mee gehouden worden dat het Loodswezen en de sluiswerken te Willemsoord niet op de begroting van 1850 voorkwamen, waardoor de begroting ten opzichte van 1850 minder hard is gestegen dan op het eerste gezicht lijkt. Investerings in de periode 1850-1860 vonden met name plaats in de actieve zeemacht, het materieel (zowel de schepen als de gebouwen) en de daglonen van de werklieden op de Rijkswerven.

Onderstaande figuur 3.7 geeft een visualisatie van de afdelingen en artikelen van het departement van Oorlog. Deze visualisatie kent dezelfde onderdelen als de visualisatie uit het vorige hoofdstuk (periode 1840-1849). Alleen de buitengewone uitgaven voor materieel van de artillerie en genie kwamen in de periode 1850-1860 niet terug. Het grootste deel van de begroting van het departement van Oorlog werd besteed aan de infanterie, cavalerie en artillerie en de pensioenen. De begrotingen bleven in de periode 1850-1854 ongeveer gelijk. Vanaf de periode 1855 (voor de artillerie al vanaf 1854) werd meer begroot voor de infanterie en cavalerie. Dit is met name toe te wijzen aan de spanningen in Europa (bijvoorbeeld Krim Oorlog), maar is ook gerelateerd aan de verbeterde financiële situatie van het Koninkrijk der Nederlanden.

¹³³ Kamerstuk Tweede Kamer 1854-1855, kamerstuknummer LXXIX, ondernummer 6; Handelingen Tweede Kamer 1855/1856, 78e zitting, 20 juni 1855; Handelingen Tweede Kamer 1858/1859, 70e zitting, 11 mei 1859 & Kamerstuk Tweede Kamer 1858/1859, kamerstuknummer XCII, ondernummer 3.

¹³⁴ Eén gulden in het jaar 1860 heeft een 'koopkracht' van 0,91 gulden in het jaar 1850. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, www.iisg.nl (geraadpleegd 17 juni 2019).

Figuur 3.7: Visualisatie initiële begrotingen departement van Oorlog 1850-1860.¹³⁵*

**De cijfers zijn opgenomen in bijlage 8: Grootste structurele posten in de periode 1850-1860.*

¹³⁵ Kamerstuk Tweede Kamer 1849-1850, kamerstuknummer II X, ondernummer 43; Kamerstuk Tweede Kamer 1850-1851, kamerstuknummer II X, ondernummer 64; Kamerstuk Tweede Kamer 1851-1852, kamerstuknummer II X, ondernummer 62; Kamerstuk Tweede Kamer 1852-1853, kamerstuknummer II X, ondernummer 65; Kamerstuk Tweede Kamer 1853-1854, kamerstuknummer II X, ondernummer 65; Kamerstuk Tweede Kamer 1854-1855, kamerstuknummer II X, ondernummer 65; Kamerstuk Tweede Kamer 1855-1856, kamerstuknummer II X, ondernummer 65; Kamerstuk Tweede Kamer 1856-1857, kamerstuknummer II X, ondernummer 76; Kamerstuk Tweede Kamer 1857-1858, kamerstuknummer II X, ondernummer 73; Kamerstuk Tweede Kamer 1858-1859, kamerstuknummer II X, ondernummer 73 & Kamerstuk Tweede Kamer 1859-1860, kamerstuknummer II X, ondernummer 81.

De heer Storm van 's Gravenzande¹³⁶ zette bij de beraadslaging van de begroting over 1850 van het departement van Oorlog de verhoudingen gelijk op scherp. Hij diende voor de beraadslaging al een amendement in om artikel 21 (materieel der genie) met een bedrag van 580.000,- gulden niet toe te staan, zolang het door de minister van Oorlog toegezegde comité van defensie geen advies had uitgebracht over het verdedigingsstelsel. Minister van Spengler zag dit als een motie van wantrouwen waarbij getwijfeld werd aan zijn kundigheid. De heer Storm van 's Gravenzande trok vervolgens na een lange discussie het amendement in.¹³⁷ Minister van Spengler vroeg ruim een jaar later ontslag, omdat de Tweede Kamer zijn wetsvoorstel “houdende bepalingen omtrent het bouwen, planten en het maken van andere werken binnen zekeren afstand van vestingwerken (de Kringenwet)” niet wilde aannemen. De volgende amendementen met betrekking tot het departement van Oorlog waren voorzichtiger. In de beraadslaging over de begroting over 1852 diende de Commissie van Rapporteurs een amendement in om de som voor het materieel der genie te verminderen met 15.000,- gulden tot 530.000,- gulden. Bespreking van het amendement vond in comité-generaal (achter gesloten deuren) plaats en de Tweede Kamer verwierp het amendement uiteindelijk met 37 tegen 28 stemmen.¹³⁸

De begrotingen van het departement van Oorlog over 1854, 1859 en 1860 wijzigde met respectievelijk ongeveer 1 miljoen gulden, ongeveer 5,9 miljoen gulden en ongeveer 460.000,- gulden nadat de Tweede Kamer de initiële begrotingen aannam. In het voorjaar van 1854 stelde de regering voor om wegens de toestand in Europa (Krim Oorlog) de begroting met een miljoen gulden te verhogen voor: extra onderofficieren en korporaals bij de infanterie, het verlengen van de duur van de eerste oefening van de militie, uitbreiding van de Limburgse Jagers, de bewapening van vestigingen en de duurder wordende levensmiddelen. Het wetsontwerp tot verhoging van de begroting van 1854 nam de Tweede Kamer aan met 59 tegen 8 stemmen. Een amendement van de heer Thorbecke voegde de zinsnede “uit hoofde van buitengewone omstandigheden” toe aan de beweegreden van deze verhoging. De minister van Oorlog nam dit amendement zonder stemming over; het zou dus niet om een structurele verhoging van de begroting gaan. Toch was in de begroting over 1855 het bedrag van de gewijzigde begroting over 1854 als uitgangspunt genomen.¹³⁹

¹³⁶ Lid Tweede Kamer der Staten-Generaal gedurende verschillende periodes van 9 november 1847 tot 15 september 1879 (voor Overijssel, het kiesdistrict Deventer en het kiesdistrict Steenwijk). Jhr. C.M. Storm van 's-Gravenzande, www.parlement.com (geraadpleegd 23 juni 2019).

¹³⁷ Handelingen Tweede Kamer 1849/1850, 18 december 1849 & Handelingen Tweede Kamer 1849/1850, 19 december 1849.

¹³⁸ Jhr. J. Th. van Spengler, www.parlement.com (geraadpleegd 23 juni 2019) & Handelingen Tweede Kamer 1851/1852, 37^e zitting, 5 december 1851.

¹³⁹ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 157; Handelingen Tweede Kamer 1853/1854, 55^e zitting, 28 maart 1856 & Kamerstuk Tweede Kamer 1854-1855, kamerstuknummer II X, ondernummer 65.

De heer Dommer van Poldersveldt¹⁴⁰ diende bij de beraadslaging over de initiële begroting over 1859 in eerste instantie nog een amendement in om artikel 22 (materieel der genie) met 100.000,- gulden te verlagen tot 369.200,- gulden. De Tweede Kamer verwierp dit amendement met 34 tegen 27 stemmen. De minister van Oorlog nam een amendement van de heer Mackay voor een kleine tekstuele wijziging in een artikel wel over. Als laatste diende de heer Storm¹⁴¹ een amendement in om geen toevoegingen uit de post onvoorzien op artikel 39 (pensioenen et cetera) toe te staan. De Tweede Kamer verwierp dit amendement met 47 tegen 15 stemmen.¹⁴² Een half jaar wijzigde de begroting over 1859 met: ongeveer 3,4 miljoen gulden ter voorziening in buitengewone behoeften (paarden en zadels voor de cavalerie, de artillerie, remonte, materieel der geneeskundige dienst, jaarwedden van beampten, materieel der artillerie, kosten van het magazijn van kleding et cetera), ongeveer 2 miljoen gulden voor het buitengewoon onder de wapenen houden van een deel van de militie en ongeveer 670.000,- gulden voor buitengewone uitgaven bij de mobielverklaring van het Limburgs bondscontingent cavalerie. De verhoging van de begroting van het departement van Oorlog had nog hoger kunnen zijn, maar de Tweede Kamer stemde met 42 tegen 21 tegen het voorstel om de materieel der genie (artikel 22) met 350.000,- gulden te verhogen. De Tweede Kamer nam het wetsvoorstel met de uiteindelijke verhoging van de begroting (minus de verhoging voor het materieel der artillerie) met 59 tegen 4 stemmen aan. Deze aanneming vond tegelijkertijd plaats met de aanneming van het wetsvoorstel voor de verhoging van de begroting van het departement van Marine.

De verhoging van de begroting over het jaar 1860 verwierp de Tweede Kamer halverwege 1860 met 53 tegen 8 stemmen goed. Het ging bij deze verhoging om onder andere gelden voor werken om het Hollandse Diep te beschermen (tegen de Franse marine). Tijdens de beraadslaging was er discussie over te bouwen stallen in Venlo en Maastrichts (80.000,- gulden), omdat het niet zeker was of deze vestigingen zouden blijven bestaan.¹⁴³ Al met al verhoogde zeker in de periode 1855-1860, naar aanleiding van conflicten in Europa, de begrotingen van het departement van Oorlog waarbij investeringen plaatsvonden in het leger en de vestigingen. De Tweede Kamer nam deze verhoogde begrotingen met een ruime meerderheid van stemmen aan. Er was discussie over de verhogingen, maar in de toekenning was er bij de Tweede Kamerleden een zekere eensgezindheid gezien het aantal stemmen voor/tegen. Dit gold overigens ook voor de (lagere) begrotingen in de periode 1850-1854. De vraag hierbij is of er in de periode 1850-1860 sprake was van een bezuiniging. Met de inflatie

¹⁴⁰ Van 13 februari 1849 tot 17 mei 1862 verschillende periodes lid Tweede Kamer der Staten-Generaal (voor het kiesdistrict Nijmegen). Jhr. G.E.G.C.K. Dommer van Poldersveldt, www.parlement.com (geraadpleegd 23 juni 2019).

¹⁴¹ Van 5 augustus 1840 tot 3 juni 1859 verschillende periodes lid Tweede Kamer der Staten-Generaal (voor het kiesdistrict Breda). Mr. L.D. Storm, www.parlement.com (geraadpleegd 23 juni 2019).

¹⁴² Handelingen Tweede Kamer 1858/1859, 33^e zitting, 13 december 1858.

¹⁴³ Handelingen Tweede Kamer 1859-1860, 68^e zitting, 30 juli 1860.

doorgerekend bedroeg de begroting in 1860 ten opzichte van 1850 niet 11.930.000,- gulden, maar 10.856.300,- gulden.¹⁴⁴ Dat is een verschil van ongeveer 300.000,- gulden/+3% met 1850. Zowel in absolute zin als met de inflatie doorgerekend was er in de periode 1850-1860 sprake van een lichte verhoging van de begroting van het departement van Oorlog. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat de begroting van 1849 met ruim 1,1 miljoen gulden hoger was dan de begroting van 1850. Nemen we de begroting van 1849 als startpunt dan is er dus sprake van een bezuiniging. De wijziging in de begroting van 1860 brengt hier enige verandering in, maar desalniettemin kunnen we voor de periode 1849-1860 spreken van een bezuiniging. In de periode 1850-1860 werd met name extra geïnvesteerd in de infanterie, cavalerie en artillerie. Daarbij namen de investeringen in het materiaal voor de artillerie wel sterk af.

3.4. Militaire niveaus en afwegingen

In 1848 zette Willem II het verlangen opzij om België te betrekken bij het Koninkrijk der Nederlanden. De reden is gissen; Bevaart (1993) en Moeyes (2006) geven geen verklaring voor deze omwenteling van Willem II. Wellicht speelde de Februarirevolutie van 1848 in Frankrijk een rol. Volgens Boogman (1978) was 1848 het jaar waarin het Koninkrijk der Nederlanden bewust koos voor onthouding en vooral neutraliteit. Het keek daarbij “de kat uit de boom” toen Limburg in 1848 dreigde af te scheiden. Een proclamatie van de gouverneur, het optreden van een mobiele colonne in Limburg, maar bovenal de zwakte van het na de Maartrevolutie geboren ‘Duitsland’ zorgde ervoor dat Limburg in augustus 1848 definitief bij het Koninkrijk der Nederlanden bleef.¹⁴⁵ Nederland koos dus niet alleen voor een militaire strategie vanaf 1849, maar spitste zich ook toe op diplomatie, waarbij het bewust koos om niet te mobiliseren. Toch is deze stelling van Boogman (1978) niet geheel omstreden. Niet alleen gaf Willem II in maart 1848 opdracht om de grondwet te herzien, ook trachtte hij de banden met België en Pruisen aan te halen (om eventueel samen met Engeland) een Franse expansie tegen te gaan.¹⁴⁶ Ook in 1859 stond bij de beraadslaging over de begroting over 1859 het neutraliteitsbeginsel ter discussie, hetzij in geringe mate. Als enige Tweede Kamerlid liet de heer Storm van zich horen dat het onder de wapenen houden en brengen van de militie en een deel van het leger in combinatie met de extra uitgaven voor de marine van invloed zouden zijn op de neutrale positie van Nederland.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Eén gulden in het jaar 1860 heeft een ‘koopkracht’ van 0,91 gulden in het jaar 1850. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, www.iisg.nl (geraadpleegd 17 juni 2019).

¹⁴⁵ Boogman, *Rondom 1878*, 65-71.

¹⁴⁶ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 65, 101 & Bevaart, *Koning Willem II en de geconcentreerde Defensie*, 37.

¹⁴⁷ Kamerstuk Tweede Kamer 1859-1860, kamerstuknummer II X, ondernummer 81 & Handelingen Tweede Kamer 1858/1859, 70^e zitting, 11 mei 1859.

Op 13 november 1848 nam de koning kennis van het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers. In dit verslag was een belangrijk uitgangspunt opgenomen; het verdedigingsstelsel zou uitsluitend tegen een uit het zuiden komende vijand weerstand moeten bieden. In het verslag werd dus een duidelijke keuze gemaakt die van invloed is op de begrotingen van het departement van Oorlog. Koning Willem II schaarde zich achter het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers en minister Voet kon, ondanks taai verzet, geen alternatief aandragen. De Tweede Kamer stemde uiteindelijk met 52 tegen 8 stemmen voor de begroting over 1850 en dus voor het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers. De begroting van 1850 zou ten opzichte van 1849 met 1,1 miljoen gulden dalen, alhoewel er op andere zaken bezuinigd werd dan de voorstellen in het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers.¹⁴⁸ Bevaart (1993) vond het opmerkelijk dat Koning Willem II meeging met de bezuiniging, zoals voorgesteld in het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers en minister Voet uiteindelijk toegaf. Bevaart (1993) gaat daarbij voorbij aan de ruime meerderheid waarmee de Tweede Kamer de begroting van het departement van Oorlog over 1850 aannam. Vanuit bovenstaande ontstaat dus het beeld dat er een consensus was tussen koning Willem II, de minister(s) en de Tweede Kamer over de geldelijke middelen die ter beschikking werden gesteld voor het departement van Oorlog. De stemming in de Tweede Kamer geeft ook het beeld dat deze er was tussen de Tweede Kamerleden.

Het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers gaf naast de aanwijzing voor een hoogte van het bedrag voor de begroting van het departement van Oorlog ook de aanwijzing dat er een ander verdedigingsstelsel in beperktere vorm moest komen. Het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers gaf suggesties voor de sloop van een aantal stellingen, maar een duidelijk en gefundeerd plan ontbrak. De suggesties sloten een actieve verdediging niet uit, ondanks dat het de wens van de heer Donker Curtius was om te komen tot een passieve verdediging. Wellicht dat koning Willem II daarom toegaf aan de conclusies uit het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers. De minister van Oorlog was aan zet om tot een verdere uitwerking te komen, maar hij verzuimde om tot een plan te komen, al dan niet via het comité van defensie. Bij de beraadslagingen over de begroting van 1849 was er nog geen advies van het comité van defensie over het verdedigingsstelsel. Ook bij de beraadslagingen over de begroting van 1850 kwam het advies niet ter sprake. Pas op 18 december 1850 deelde minister van Spengler in een comité-generaal het advies met de Tweede Kamer.¹⁴⁹

Het advies van het comité van defensie was uitgesplitst in verschillende opties, waarbij afhankelijk van de tegenstand teruggevallen kon worden op stellingen, inundaties in gang gezet konden worden en afhankelijk van de beschikbaarheid van de schutterij het veldleger aangevuld werd of de vestigingen door de schutterij werden bemand. Dit advies of plan zou tot diep in de jaren zestig

¹⁴⁸ Handelingen Tweede Kamer 1849/1850, zitting van 19 december 1849 & Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 107-108.

¹⁴⁹ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 107, 108 & 119.

het uitgangspunt blijven. Het comité van defensie sprak daarbij niet over offensieve acties. Het uitgangspunt van het comité was dat Nederland zichzelf verdedigde en hulp kreeg van bondgenoten als het leger zich achter de NWH bevond. Het goede nieuws van het comité van defensie was dat Nederland over genoeg manschappen beschikte om dit plan te kunnen uitvoeren; er waren dus geen uitbreidingen nodig.¹⁵⁰ Geconcludeerd kan worden dat de scheve verhoudingen van de periode 1840-1849 tussen het politiek-strategische niveau, inclusief de financiële middelen die de Tweede Kamer ter beschikking wilde stellen, en het militair-strategisch niveau, in veel mindere mate golden voor de periode 1850-1860. Er was dus een evenwicht en consensus gevonden tussen de regering en de Tweede Kamer, waarbij de regering (en specifiek de minister van Oorlog) zich ervan bewust was geworden dat de Tweede Kamer een gefundeerd plan verlangde. Overigens vond de Tweede Kamer het geen probleem om (tijdelijke of buitengewone) verhogingen toe te staan als de spanningen in Europe opliepen.

Net zoals voor de periode 1840-1849 speelde de marine een kleine rol in de verdediging van het Koninkrijk der Nederlanden. In 1855 stelde minister De Smit van den Broecke¹⁵¹ dan ook dat er voor de verdediging van het vaderland nog geen vast stelsel aangenomen was met een daarbij passende marine. Toen hij voorstelde om voor 200.000,- gulden te investeren in een drijvend dok om grotere schepen te kunnen bouwen floot de Tweede Kamer hem terug, waarna hij ontslag nam. Qua schepen was de marine toen al ver achterop geraakt op Engeland en Frankrijk, ondanks dat de Tweede Kamer verhogingen van de begrotingen in gang zette vanaf 1855. Vanaf 1859 werd pas echt werk gemaakt van het optuigen van kustbatterijen en forten of kregen bestaande kustbatterijen en forten een opknapbeurt.¹⁵²

Ondanks dat er steeds meer duidelijkheid kwam op het strategisch niveau bleven de discussies in de Tweede Kamer zich focussen op het operationele niveau en concreet op de verschillende afdelingen en artikelen. Toch konden deze discussies nu gekanaliseerd worden, omdat het recht van amendement en het stemmen op individuele artikelen zijn intrede deed. Zo konden discussies afgesloten worden. De marine bleef goed vertegenwoordigd in de koloniën, maar de marine in Nederland en de kustverdediging in de periode 1850-1860 kwamen nauwelijks van de grond. Dit kwam wederom door de terughoudende houding van de minister van Marine.¹⁵³ Voor wat betreft het departement van Oorlog was er meer duidelijkheid, maar dat wilde nog niet zeggen dat er in de beraadslagingen over de begrotingen geen discussies over de vestigingen werden gevoerd. Toch ontstond hier een zekere vorm van consensus en berusting bij de ministers en de Tweede Kamerleden.

¹⁵⁰ Ibidem, 119-22.

¹⁵¹ Minister van Marine van 8 februari 1855 tot 1 augustus 1856. A.J. de Smit van den Broecke, www.parlement.com (geraadpleegd 24-06-2019).

¹⁵² Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 232-235.

¹⁵³ Ibidem, 239.

Wat daarbij wellicht aan bijdroeg is dat in geval van spanningen in Europa, de Tweede Kamer extra investeringen in het departement van Oorlog toestond. Alhoewel Nederland ook in de periode 1850-1860 niet betrokken was in een oorlog, mobiliseerde zij wel degelijk eenheden en delen van de milite.¹⁵⁴

In de periode 1850-1860 waren de technologische ontwikkelingen voor wat betreft het veldleger minimaal. In mei 1859 laaide in de beraadslaging over de verhoging van de begroting over 1859 opnieuw de discussie over het infanteriegeweer op. Dit keer ging het over het kaliber en de vervanging van de gladde lopen door lopen met trekken en velden. De begroting voorzag in geldelijke middelen hiervoor.¹⁵⁵ Een discussie over de vestingen zou zijn oorsprong vinden in de periode 1855-1860. Tijdens de Krimoorlog was al gebleken dat gemetselde werken kwetsbaar waren. Het getrokken geschut versterkte deze kwetsbaarheid. In 1859 had het getrokken geschut zijn waarde bewezen in de vernietiging van vestingen tijdens de Tweede Italiaanse Onafhankelijkheidsoorlog/Frans-Oostenrijkse Oorlog. De minister van Oorlog bestede hier opvallend genoeg in de communicatie aan de Tweede Kamer weinig aandacht aan. Volgens Bevaart (1993) kwam dit doordat de minister in 1859 eindelijk de gelden bij elkaar wist te krijgen om het vestingstelsel te voltooien. De minister van Oorlog wilde niet terug naar de Tweede Kamer om het stelsel te herzien.¹⁵⁶

Voor de marine waren er nog steeds grote technologische ontwikkelingen. Echter de ministers van Marine maakten geen haast om te investeren en waar geïnvesteerd werd was sprake van een mislukking. De marine bouwde een aantal oude linieschepen om tot drijvende kustbatterijen (een vinding uit de Krimoorlog). De bepantsering was echter niet consequent toegepast, waardoor dit project als een misbaksel bekend kwam te staan. Daarnaast bouwde de marine een experimenteel zeilverdedigingsvaartuig wat al verouderd was toen het op de tekenafel kwam. De Fransen en Engelsen introduceren het pantserschip, maar met deze ontwikkeling kon het Koninkrijk der Nederland niet meer meegaan. In stoom aangedreven kleinere kanonneerboten voor de kustverdediging investeerde de marine niet. De Tweede Kamer bleef hier redelijk rustig onder. Pas tegen 1860 nam de kritiek op de minister van Marine weer toe.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Ibidem, 107, 108 & 119.

¹⁵⁵ Handelingen Tweede Kamer 1858/1859, 70^e zitting, 11 mei 1859.

¹⁵⁶ Bevaart, *De Nederlandse Defensie 1839-1874*, 77, 178 & 182.

¹⁵⁷ Ibidem, 232-239.

4. Conclusie

In deze scriptie staan de begrotingen van het departement van Marine, de begrotingen van het departement van Oorlog, het recht van begroting van de Tweede Kamer en het recht van amendement van de Tweede Kamer in de periode 1840-1860 centraal. Voorgaande hoofdstukken dragen bij aan de beantwoording van de volgende hoofdvraag: Welke factoren waren van invloed op de begrotingen van het departement van Marine en het departement van Oorlog in de periode 1840-1860? De beantwoording van de deelvragen laat zien dat verschillende factoren van invloed waren.

Net na de afscheiding van België had de slechte en onzekere financiële toestand van het Koninkrijk der Nederlanden een grote invloed op de begrotingen van met name het departement van Oorlog. De Tweede Kamer verwierp de (gehele) begroting over 1840, omdat de Tweede Kamer het begrootte bedrag voor het departement van Oorlog te hoog vond in relatie met de demobilisatie en de zorgwekkende en met name onzekere financiële toekomst van het Koninkrijk der Nederlanden. Daarbij speelde mee dat de regering verzuumde om een gefundeerd plan voor de Nederlandse Defensie te overleggen aan de Tweede Kamer. Voor het departement van Marine was het een ander verhaal. De minister van Marine wilde het liefst conflicten vermijden. Zowel binnen zijn departement als met de regering en de Tweede Kamer. Dit leidde tot weinig ambitieuze begrotingen voor het departement van Marine. De Tweede Kamer greep in en verwierp de begroting over 1844/1845, waarbij het de boodschap aan de minister van Marine meegaf om te bezuinigen op de administratie en te investeren in de daadwerkelijk varende marine.

In de militaire geschiedschrijving krijgt de verwerping door de Tweede Kamer van de begroting over 1840 te weinig aandacht. Uit deze scriptie blijkt dat de Tweede Kamer een stevig signaal gaf aan de regering; de begroting van het departement van Oorlog mocht niet boven de 12 miljoen gulden uitkomen. Vanuit de uitslagen van de stemmingen na 1840 valt op te maken dat er tussen de Tweede Kamerleden een zekere vorm van consensus was over de begrotingen en ook tussen de Tweede Kamer en de minister van Oorlog. De Tweede Kamer verwierp namelijk de begrotingen van het departement van Oorlog niet meer. Deze scriptie nuanceert de these van Bevaart over de bezuinigingsdrift van de Tweede Kamer. Doordat de regering geen gefundeerd plan over de Nederlandse defensie overlegde aan de Tweede Kamer ging de Tweede Kamer niet akkoord met hoge uitgaven voor de defensie. Bevaart (1993) en Moeyes (2006) zagen daarnaast een sterke invloed van koning Willem II. Deze scriptie toont aan dat de Tweede Kamer uiteindelijk besliste over de begrotingen en dus de financiële middelen voor de defensie. Deze scriptie toont verder aan dat er met name in de periode 1840-1849 een grote discrepantie bestond tussen het politiek-strategische niveau en het militair-strategische niveau. Hier speelde koning Willem II een cruciale rol in. Hij ontwierp het verdedigingsstelsel zo dat ook offensieve acties ondernomen konden worden. Hij had daarbij onder andere in het achterhoofd een hereniging met België. In de Tweede Kamer was de gehele periode onduidelijk wat dit verdedigingsstelsel (de marine speelde hierin overigens geen rol in) nu precies

inhield en bovenal wat het zou gaan kosten, waardoor er binnen de Tweede Kamer een grote terughoudendheid ontstond om verhogingen van de begrotingen toe te staan. Door het ontbreken van een gefundeerd plan voor de Nederlandse defensie gingen de discussies over de begrotingen met name over de individuele afdelingen en artikelen van de begrotingen.

De grondwetswijziging van 1840 had met name invloed op de begrotingscyclus, de vorm van de begrotingen en de beraadslagingen en stemmingen over de begrotingen. De begrotingscyclus veranderde naar een tweejarige cyclus en de afdelingen en artikelen van de begrotingen kregen een andere vorm. Een vorm die zij in hoofdlijnen tot in ieder geval de begroting over 1860 behield. Het is moeilijk aan te tonen in hoeverre de verandering van beraadslaging en stemming over de gehele begroting naar beraadslagingen en stemmingen per departement van invloed was op een verwerping van een departementsbegroting. In de periode 1841-1849 verwierp de Tweede Kamer de begroting van het departement van Marine over 1844/1845. Het is daarbij de vraag of de Tweede Kamer tot verwerping van de gehele begroting was overgegaan (zoals het geval was met de begroting over 1840) als de Tweede Kamer niet de bevoegdheid had om de begroting per departement te verwerpen. Dit is slechts gissen. Overigens bleef de minister van Marine gewoon aan na de verwerping van zijn begroting over 1844/1845. Het is hierbij de vraag of de minister van Marine vanuit het kader van ministeriële verantwoordelijkheid had moeten aftreden en hij nog wel genoeg vertrouwen dacht te genieten van de Tweede Kamer. Gezien het aanblijven van de minister en de verdere aanneming van de navolgende begrotingen ontbrak het de minister van Marine in ieder geval niet aan vertrouwen vanuit de Tweede Kamer.

Een grote invloed in de periode 1850-1855 op met name de begrotingen van het departement van Oorlog had het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers van november 1848. Er was nog steeds geen gefundeerd plan over de Nederlandse defensie, dus namen de tijdelijke Ministers het heft in eigen handen en kwamen zij met een eigen invulling. Het Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers gaf na de grondwetswijziging sturing aan de geldelijke middelen voor met name het departement van Oorlog. Dit Verslag van den Raad der Tijdelijke Ministers kreeg steun van de koning, kreeg uiteindelijk de steun van de minister van Oorlog en gezien de stemming over de begroting van 1850, kreeg het ook de steun van de Tweede Kamer.

De grondwetswijziging van 1848 had met name een grote invloed op de begrotingscyclus en de beraadslagingen. De begrotingen werden vanaf 1849 jaarlijks opgesteld en de beraadslagingen bestonden vanaf 1849 uit een algemeen deel en een behandeling per artikel. Daarnaast kon de Tweede Kamer amendementen indienen. Dit zorgde er wel voor dat beraadslagingen langer duurden. De invloed van de invoering van het recht van amendement was overigens wisselend. Het eerste ingediende amendement tijdens een beraadslaging over een begroting van het departement van

Oorlog¹⁵⁸, vatte de minister van Oorlog op als een motie van wantrouwen. Uiteindelijk trok de indiener de motie weer in, maar het amendement had waarschijnlijk wel het gewenste (neven)effect. Het comité van defensie kwam met een advies over het verdedigingsstelsel. De overige amendementen over artikelen van de begrotingen van het ministerie van Marine en het ministerie van Oorlog in de periode 1850-1860 hadden een kleinere impact. Echter doordat de mogelijkheid bestond om een amendement in te dienen of door te stemmen op individuele artikelen, kwamen er geen eindeloze discussies en kwamen discussies tot een einde. Het individueel stemmen op de artikelen had pas in 1859 een aantoonbare impact. In 1859 verwierp de Tweede Kamer een deel van de verhoging van de begroting voor het departement van Oorlog (verhoging materieel der genie met 350.000 gulden).

In de jaren 1850-1860 was er een betere verhouding tussen het politieke strategische niveau en het militair strategische niveau. De wens om België bij het Koninkrijk der Nederlanden te betrekken liet koning Willem II varen. Volgens Boogman (1978) was 1848 het jaar waarin het Koninkrijk der Nederlanden bewust koos voor onthouding en vooral neutraliteit. Deze scriptie toont aan dat deze these ter discussie staat. Mobilisatie tijdens de Limburgse kwestie vond niet plaats, maar koning Willem II zocht toenadering tot Pruisen en België. Daarnaast kwam de focus sterk te liggen op de verdediging tegen Frankrijk en in 1859 vroeg een Tweede Kamerlid (de heer Storm) zich af of de neutraliteit niet in het geding kwam, door de investeringen in de marine en de mobilisatie van een deel van het leger. Overigens speelde de marine in deze periode nog steeds geen rol van betekenis in de verdediging van het Koninkrijk der Nederlanden. Ondanks meer duidelijkheid op het politiek-strategische niveau en het militair-strategische niveau gingen discussies in de beraadslagingen nog steeds over het operationele en tactische/technische niveau (de afdelingen en artikelen). Overigens interpreteerden ministers het verwerpen van (suppletoire) begrotingen in de periode 1850-1860 als een motie van wantrouwen, gezien het aantal ministers dat opstapte. De vraag daarbij is in hoeverre dit te maken heeft met ministeriële verantwoordelijkheid of het gevoel van de ministers.

Internationale ontwikkelingen waren met name in de periode 1855-1860 van invloed op de begrotingen. De begrotingen voor zowel het departement van Marine als het departement van Oorlog verhoogden structureel en/of incidenteel. De ministers van Marine en Oorlog speelden daarbij een (negatieve) rol. De Tweede Kamer verwierp initiële begrotingen na de grondwetswijziging van 1848 en voor het jaar 1860 tweemaal. De begroting over 1855 van het departement van Marine was, net zoals de begroting over 1844/1845, volgens de Tweede Kamer niet ambitieus genoeg; de investeringen in het materieel waren te laag. De Tweede Kamer verwierp de begroting van het departement van

¹⁵⁸ De heer Storm van 's Gravenzande diende voor de beraadslaging van de begroting over 1850 een amendement in om het budget voor het materieel der genie pas toe te kennen als er een advies was van het comité van defensie over het verdedigingsstelsel.

Oorlog over 1858 af, omdat de minister van Oorlog een slechte verhouding had met de Tweede Kamer.

Voor wat betreft de bezuinigingen is een nuancering op zijn plaats. Deze scriptie toont aan dat de bezuinigingen groter waren dan verondersteld. Dit geldt ook andersom. Waar in eerste instantie sprake was van een verhoging van de begrotingen, is deze verhoging kleiner dan het lijkt. Met de inflatie doorgerekend en het feit dat de pensioenen vanaf de begrotingen over 1844/1845 ook op de begrotingen kwamen is de conclusie dat met name op de begrotingen van het departement van Oorlog een forse bezuiniging plaatsvond in de periode 1840-1849. Een forse bezuiniging vond met name plaats op de wapens (infanterie, cavalerie, genie en artillerie), de staven et cetera en de marechaussee. De marine kende ook een (forse) bezuiniging in de periode 1840-1849. Met de inflatie doorgerekend, het feit dat de pensioenen vanaf de begrotingen over 1844/1845 ook op de begrotingen kwamen en dat de overheveling van de taken van de Koloniale Marine niet in verhouding stond met de overheveling van financiële middelen vanuit de Oost-Indische kas, was deze bezuiniging groter dan werd gedacht. Bezuinigd bij het departement van Marine vond met name plaats op de kosten van de administratie en de gelden voor de werklieden op de Rijkswerven. Deze bezuinigingen op de defensie zijn overigens geheel in lijn met de begrotingen van de overige departementen. De uitgaven voor de rentelasten en aflossing van de nationale schuld stegen. Daarbij daalden in relatief opzicht zowel de begrotingen voor de defensie als de overige departementen.

Met de inflatie doorgerekend is de conclusie dat in de periode 1850-1860 voor het departement van Oorlog sprake was van een lichte stijging van de begrotingen. Echter de begroting van 1850 was ten opzichte van 1849 met 1,1 miljoen gulden verlaagd. Nemen we de begroting van 1849 als uitgangspunt dan is sprake van een bezuiniging. Na de bezuiniging van 1849 stegen voornamelijk de artikelen met betrekking tot de infanterie, cavalerie en artillerie. Daarbij namen de investeringen van het materiaal voor de artillerie wel sterk af. Voor het departement van Marine is wel degelijk sprake van een stijging van de begrotingen in de periode 1850-1860, ook als we de begroting over 1849 als uitgangspunt nemen. Met de inflatie doorgerekend, het feit dat de kosten van het Loodswezen en incidentele kosten van werken te Willemsoord ook op de begroting van 1860 kwamen, was deze stijging minder hoog dan gedacht. Investeringen voor het departement van Marine in de periode 1850-1860 vonden met name plaats in de actieve zeemacht, het materieel (zowel de schepen als de infrastructuur) en de daglonen van de werklieden op de Rijkswerven. Deze investeringen kwamen met name na 1854 toen de spanningen in Europa door onder andere de Krimoorlog opliepen. In de relatieve cijfers is dit ook duidelijk terug te zien. Vanaf 1855 nam het percentage van de totale overheidsuitgaven bestemd voor de defensie sterk toe. Vanaf 1856 was dit ook het geval voor de overige uitgaven. Het percentage van de totale overheidsuitgaven wat de regering begrootte voor de nationale schuld daalde vanaf de jaren 1855/1856 daarbij sterk.

Deze scriptie tracht door middel van cijfers een genuanceerder beeld te geven van de defensie in de periode 1840-1860. Het digitaliseren van de handelingen en bijlagen van de Staten-Generaal

droeg hieraan bij, omdat het de archiefstukken toegankelijker maakte en het mogelijk maakte om op sleutelwoorden te zoeken. Toch zijn er qua data-analyse nog vele mogelijkheden. Zo kan er verder gefocust worden op het stemgedrag van individuele Kamerleden, kan bezien worden welke Kamerleden veel aan het woord waren, welke Kamerleden amendementen indienden en steunden en welke woorden en thema's (in welke periode) veelvuldig terugkwamen. Uiteindelijk kunnen hier relaties tussen gevonden worden. Dit soort analyses van 'big data' complementeren het beeld over de defensie en de grondwetswijziging in de periode 1840-1860 nog verder. Hierbij kan de these van Bevaart, dat liberale groepsvormingen een rol speelden, verder onderzocht worden. Overigens geldt dit niet alleen voor de defensie, maar voor de gehele overheid. Momenteel leent de digitale database van de Staten-Generaal zich nog niet optimaal voor dit soort analyses. Handelingen en bijlagen moeten met een arbeidsintensief proces eerst door de gebruiker (in pdf -formaat) gedownload en opgeslagen worden, alvorens gebruik gemaakt kan worden van de 'ruwe data' en een daadwerkelijke analyse uitgevoerd kan worden. Desalniettemin zijn er mogelijkheden met betrekking tot de analyse van deze grote digitale database en het is aan historici en studenten om vooral deze paden te blijven verkennen.

Bronnen en literatuur

Primaire bronnen

Staten-Generaal, Bijlagen en Handelingen Tweede Kamer 1839/1840 tot en met 1860/1861, <https://www.statengeneraaldigitaal.nl/> (geraadpleegd april-juni 2019).

Secundaire literatuur

Aerts, Remieg, *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman* (Amsterdam 2018).

Berg, J.Th.J. van den en Vis, J.J., *De eerste honderdvijftig jaar parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946* (2013).

Bevaart, Willem, *De Nederlandse Defensie 1839-1874* (Amsterdam 1993).

Bevaart, W. 'Koning Willem II en de geconcentreerde defensie' in: *Bijdragen en mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis 14*, 5-42 (Den Haag 1993).

Bevaart, W. 'Koning Willem II en de grondwetwijziging van 1848' in: *Militaire Spectator 9*, 472-477 (1998).

Boels, H. en de Vries, Joh., 'De Theseaurier-Generaal in een veranderende wereld. De tweede helft van de negentiende eeuw, 1848-1905' in: Smidt, J. Th. de, Gradus, R.H.J.M, Kaatee, S.G.A., de Vries, Joh. eds, *Van tesorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996) 283-314.

Boogman, J.C. *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1858* (Bussum 1978).

Fritschy, W. en Voort, R.H. van der, *De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914* (Den Haag 1994).

Gooren, R.H.E., 'Staatkundige vernieuwing en militaire stagnatie: de grondwetsherziening van 1848 en de verdediging van het koninkrijk' in: *Bijdragen en mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis 15* (1993) 5-22.

Landheer, Hugo, 'Afrekenen met het verleden. De vereffening van de achterstallige schulden van het Koninkrijk der Nederlanden in het begin van de negentiende eeuw' in: Boels, Henk, *Overheidsfinanciën tijdens de Republiek en het Koninkrijk, 1600-1850* (2011) 189-230.

Meulen, Dik van der, *Koning Willem III 1817-1890* (Amsterdam 2013).

Ministerie van Defensie, *Nederlandse Defensie Doctrine* (Den Haag 2013).

Moeyes, Paul, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek 1839-1939* (2006).

Otten, F.J.M., *Gids voor de archieven van de ministeries en de hoge colleges van staat 1813-1940*, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (Den Haag 2014).

http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/archiefgids_overheid/#page=234&accessor=toc_1&source=1 (geraadpleegd april-juni 2019).

Pfeil, T.J.E.M., 'Van thesaurier-generaal tot generale thesaurie. Schatkistbeheer in de eerste helft van de negentiende eeuw (1795-1848)' 1905' in: Smidt, J. Th. de, Gradus, R.H.J.M, Kaatee,

- S.G.A., de Vries, Joh. eds, *Van tresorier tot thesaurier-generaal. Zes eeuwen financieel beleid in handen van een hoge Nederlandse ambtsdrager* (Hilversum 1996) 225-281.
- Teitler, G., 'Inleiding en Algemene Beschouwingen over Strategie' in: Teitler, G., Bosch, J.M.J., Klinkert, W. e.a., *Militaire Strategie* (Alphen aan den Rijn 2002) 13-76.
- Steen, Paul, 'Willem I en de algemene rekenkamer' in: *Historisch Nieuwsblad* 9 (2015).
<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/43913/willem-i-en-de-algemene-rekenkamer.html> (geraadpleegd april-juni 2019).
- Wal, Ronald van der, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (2003).
- Zanten, Jeroen van, *Koning Willem II 1792-1849* (Amsterdam 2013).

Internetbronnen

Geschiedenis Raad van State,

<https://www.raadvanstate.nl/overrvs/geschiedenis/> (geraadpleegd 19 mei 2019).

Geschiedkundige Atlas van Nederland in Zestien Kaarten,

<https://www.atlasenkaart.nl/toonkaart.php?kaart=4797> (geraadpleegd 05-05-2019).

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis,

<https://www.iisg.nl> (geraadpleegd 17 juni 2019).

Tijdlijn militaire geschiedenis. 1814-1870: De kroon op de krijgsmacht.

www.defensie.nl (geraadpleegd 18 juni 2019).

Verschillende biografische en staatkundige informatie,

<https://www.parlement.com> (geraadpleegd april-juni 2019).

Bijlage 1. Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden in 1839

Bron: Geschiedkundige Atlas van Nederland in Zestien Kaarten,

<https://www.atlasenkaart.nl/toonkaart.php?kaart=4797> (geraadpleegd 05-05-2019).

Bijlage 2. Ministers van het departement van Marine en Oorlog van 1840 tot 1860 ¹⁵⁹

Periode	Minister van Marine (en Koloniën van 1840 tot 1842)	Minister van Oorlog
Koning Willem II <u>Van 07-10-1840 tot 25-03-1848</u>	<u>Van 01-01-1830 tot 10-08-1840</u> Constantijn Johan Wolterbeek (<i>directeur-generaal van Marine</i>) <u>Van 10-08-1840 tot 01-01-1842</u> Jean Chrétien Baud (<i>minister van Marine en Koloniën</i>) Werd na de splitsing van het departement, minister van Koloniën. <u>Van 01-01-1842 tot 18-06-1843</u> Julius Constantijn Rijk (<i>directeur-generaal der Marine</i>) <u>Van 01-01-1842 tot 02-06-1842</u> Jacques Jean Quarles van Ufford (<i>waarneming</i>) Nam het bestuur van het ministerie van Marine van 1 januari 1842 tot 2 juni 1842 waar (“wegens uitlandigheid van directeur-generaal Rijk”). <u>Van 18-06-1843 tot 25-03-1848:</u> Julius Constantijn Rijk (<i>minister van Marine</i>)	<u>Van 01-01-1840 tot 15-03-1841</u> Abraham Schuurman (<i>directeur-generaal van Oorlog</i>) Werd vervangen door Willem II in zijn laatste regeringsjaar. <u>Van 15-03-1841 tot 18-06-1843:</u> Frederik Carel List (<i>directeur-generaal van Oorlog</i>) <u>Van 18-06-1843 tot 25-03-1848</u> Frederik Carel List (<i>minister van Oorlog</i>) Kon zich niet verenigen met het feit dat koning Willem II buiten de ministers om de Tweede Kamervoorzitter had gevraagd om in de Tweede Kamer de wens tot de grondwetsherziening kenbaar te maken. Trad daarom in maart 1848 af.
Kabinet Schimmelpenninck <u>Van 25-03-1848 tot 21-11-1848</u>	<u>Van 25-03-1848 tot 21-11-1848</u> Julius Constantijn Rijk (<i>tijdelijk minister van Marine en tijdelijk minister van Koloniën</i>)	<u>Van 25-03-1848 tot 17-05-1848</u> Charles Nepveu (<i>tijdelijk minister van Oorlog</i>) Nam ontslag op 12 mei 1848 nadat hij als enige in de Ministerraad de heer Schimmelpenninck steunde bij het conflict over de grondwetswijziging.

¹⁵⁹ Bevaart, Willem, *De Nederlandse Defensie 1839-1874* (Amsterdam 1993) 566-590 & Biografische informatie, <https://www.parlement.com> (geraadpleegd april-juni 2019).

		<u>Van 22-05-1848 tot 21-11-1848</u> Jan Hendrik Voet (<i>tijdelijk minister van Oorlog</i>)
Kabinet De Kempenaer-Donker Curtius <u>Van 21-11-1848 tot 1-11-1849</u>	<u>Van 21-11-1848 tot 15-09-1849</u> Julius Constantijn Rijk (<i>minister van Marine</i>) Moest onder druk van de Tweede Kamer meerdere bezuinigingen doorvoeren waar hij grote moeite mee had. Daarnaast kreeg hij last van jicht en na meerdere verzoeken om te ontheven worden uit het ministerschap kon hij op 15 september 1849 terugtreden. <u>Van 15-09-1849 tot 01-11-1849</u> Engelbertus Batavus van den Bosch (<i>tijdelijk waarnemend minister van Marine</i>)	<u>Van 21-11-1848 tot 1-11-1849</u> Jan Hendrik Voet (<i>minister van Oorlog</i>) Keerde niet terug in het kabinet Thorbecke I.
Kabinet Thorbecke I <u>Van 01-11-1849 tot 19-04-1853</u>	<u>Van 01-11-1849 tot 20-04-1851</u> Engelbertus Lucas (<i>minister van Marine</i>) Thorbecke wilde liever Ter Bruggen Hugenholtz als minister, maar dit werd door koning Willem III verhinderd. Vroeg op 11 april 1851 ontslag, omdat de Tweede Kamer herstel van de schipsluis te Willemsoord niet goedkeurde. Ook de koning zou hem niet meer steunen. <u>Van 20-04-1851 tot 01-11-1851</u> Johannes Theodorus van Spengler (<i>minister van Marine a.i.</i>) De Eerste Kamer stemde op 2 mei 1851 niet in met zijn voorstel tot herstel van de schipsluis te Willemsoord. <u>Van 01-11-1851 tot 19-04-1853</u> James Enslie (<i>minister van Marine</i>)	<u>Van 01-11-1849 tot 15-07-1852</u> Johannes Theodorus van Spengler (<i>minister van Oorlog</i>) Vroeg ontslag nadat de Tweede Kamer op 16 februari 1852 zijn wetsvoorstel “houdende bepalingen omtrent het bouwen, planten en het maken van andere werken binnen zekeren afstand van vestingwerken (de Kringenwet)” niet wilde aannemen. <u>Van 15-07-1852 tot 19-04-1853</u> Hendrik Frederik Christoph Forstner van Dambenoy (<i>minister van Oorlog</i>)

<p>Kabinet Van Hall- Donker Curtius <u>Van 19-04-1853 tot 1-07-1856</u></p>	<p><u>Van 19-04-1853 tot 16-12-1854:</u> James Enslie (<i>minister van Marine</i>) Nam ontslag op 11 december 1854 nadat de Tweede Kamer de begroting over 1855 had verworpen. Hem werd daarnaast het verval van de marine aangerekend. <u>Van 16-12-1854 tot 08-02-1855</u> Hendrik Frederik Christoph Forstner van Dambenoy (<i>minister van Marine a.i.</i>) <u>Van 08-02-1855 tot 01-07-1856</u> Abraham Johannes de Smit van den Broecke (<i>minister van Marine</i>) Vroeg ontslag nadat de Tweede Kamer geen 200.000,- gulden beschikbaar wilde stellen voor een nieuw drijvend dok te Willemsoord. De Tweede Kamer verwierp op 23 april 1856 een door hem ingediende suppletoire begroting. Bleef toch minister en nog een maand lid van het volgende kabinet.</p>	<p><u>Van 19-04-1853 tot 1-07-1856</u> Hendrik Frederik Christoph Forstner van Dambenoy (<i>minister van Oorlog</i>) Had in 1856 een conflict met Van Hall over de onthulling van het Metalen-Kruismonument op de Dam in Amsterdam als herinnering aan de Tiendaagse Veldtocht van 1831. Van Hall wilde niet dat koning Willem III zich hiermee inliet om de relatie met België niet te beschadigen. Forstner van Dambenoy had hierover een andere mening.</p>
<p>Kabinet Van der Bruggen <u>Van 01-07-1856 tot 18-03-1858</u></p>	<p><u>Van 01-07-1856 tot 01-08-1856</u> Abraham Johanness de Smit van den Broecke (<i>minister van Marine</i>) <u>Van 01-08-1856 tot 18-03-1858</u> Johannes Servaas Lotsy (<i>minister van Marine</i>)</p>	<p><u>Van 01-07-1856 tot 01-01-1858</u> Hendrik Frederik Christoph Forstner van Dambenoy (<i>minister van Oorlog</i>) Nam ontslag nadat de Tweede Kamer op 27 november 1857 zijn begroting had verworpen, maar zou sowieso al aftreden vanwege zijn leeftijd. <u>Van 01-01-1858 tot 01-03-1858</u> Cornelus Theodorus van Meurs (<i>minister van Oorlog</i>)</p>

<p>Kabinet</p> <p>Rochussen</p> <p><u>Van 18-03-1858 tot 23-02-1860</u></p>	<p><u>Van 18-03-1858 tot 23-02-1860</u></p> <p>Johannes Servaas Lotsy (<i>minister van Marine</i>)</p> <p>Bracht in 1859 de Loodswet tot stand, maar zou niet terugkeren in het volgende kabinet.</p>	<p><u>Van 18-03-1858 tot 01-09-1859</u></p> <p>Cornelus Theodorus van Meurs (<i>minister van Oorlog</i>)</p> <p>Door de spanningen in Europa werden door hem, in overleg met de Duitse Bond, de lichten van 1856 en 1857 paraat gehouden. Hij stelde voor het Bondscontingent uitsluitend uit Limburgers te laten bestaan, waardoor ophef ontstond in de Tweede Kamer (met name onder de Limburgse afgevaardigden). Het wetsontwerp over het onder de wapenen houden van de lichten 1856 en 1857 werd op 7 juni 1859 met een minimale meerderheid aangenomen, maar Van Meurs vroeg op 31 juli toch ontslag, omdat hij zich niet gesteund voelde.</p> <p><u>Van 01-09-1859 tot 23-06-1860</u></p> <p>Eduard August Otto de Casembroot (<i>minister van Oorlog</i>)</p> <p>Zou terugkeren in het volgende kabinet.</p>
---	--	--

Bijlage 3. Begrotingen van het departement van Marine over 1840 en 1848 /1849

Figuur B3.1: Initiële Staatsbegroting over 1840 van het departement van Marine.¹⁶⁰

Benaming der onderwerp van uitgaaf	Geraamd beloop voor 1839	Geraamd beloop voor 1840
I. Kosten van het Departement	118.377,00	112.377,00
1. Traktementen en daggelden	93.223,80	87.223,80
2. Reis-en verblijfkosten	5.000,00	5.000,00
3. Bureau- en lokaalbehoeften	20.153,20	20.153,20
II. Kosten van het Departement van de Zuiderzee, te Amsterdam en Willemsoord	82.800,00	82.800,00
1. Tractementen van den directeur en secretaris, mitsgaders van hoofd-ambtenaren, geëmploijeerden en bedienden	74.300,00	74.300,00
2. Reis-en verblijfkosten	3.500,00	3.500,00
3. Bureau- en lokaalbehoeften	5.000,00	5.000,00
III. Kosten van het Departement van de Maas, te Rotterdam, Delfshaven en Hellevoetsluis	71.050,00	71.050,00
1. Tractementen van den directeur en secretaris, mitsgaders van de hoofd-ambtenaren, geëmploijeerden en bedienden	63.550,00	63.550,00
2. Reis-en verblijfkosten	2.500,00	2.500,00
3. Bureau- en lokaalbehoeften	5.000,00	5.000,00
IV. Kosten van het Departement van de Schelde, te Vlissingen	46.300,00	46.300,00
1. Traktementen van den directeur en secretaris, mitsgaders van de hoofd-ambtenaren, geëmploijeerden en bedienden	40.300,00	40.300,00
2. Gewoon supplement voor de activiteit aan den wal	2.500,00	2.500,00
3. Bureau- en lokaalbehoeften	3.500,00	3.500,00
V. Aanbouw, aftimmering, uitrusting en gewoon onderhoud van schepen, gebouwen, werken en maritieme werken.	1.208.245,87	1.287.121,87
VI. Dagloonen der werklieden bij 's Rijkswerven	925.000,00	1.005.000,00
VII. Schippers en matrozen op de jagten en werkvaartuigen	57.457,50	61.581,50
VIII. Het vaste korps der Marine	389.950,00	397.950,00
1. Tractementen	371.750,00	379.750,00
2. Gewoon supplement voor de activiteit aan den wal	10.200,00	10.200,00
3. Reis- en verblijfkosten	8.000,00	8.000,00
IX. Het korps mariniers	240.938,03	240.938,03
X. Werving	26.325,00	26.325,00
XI. Zeetractementen, soldijen en tafelgelden der actieve zeemagt	671.509,50	871.509,50
XII. Kleding der equipagiën	114.849,00	149.849,00
XIII. Schafting	451.284,20	551.284,20
XIV. Kosten van Zijner Majesteits schepen en vaartuigen buitenslands	50.000,00	50.000,00
XV. Geneeskundige dienst	29.850,00	29.850,00
XVI. Kosten van de Maritieme School te Medemblik	67.556,00	67.556,00
XVII. Kosten van het loodswezen en van de tonnen, baken en vuren	167.557,90	167.557,90
1. Traktementen	30.864,00	30.864,00
2. Reis-en verblijfkosten	3.500,00	3.500,00
3. Vaste jaarlijksche uitgaven tot onderhoud van de tonnen, baken en vuren.	133.193,90	133.193,90
XVIII. Kosten van het uit- en inloodsen van 's Rijks schepen en vaartuigen in en uit de haven van dit Rijk	10.000,00	10.000,00

¹⁶⁰ Kamerstuk Tweede Kamer 1839-1840, kamerstuknummer VII A, ondernummer 2.

XIX. Quarantaine-plaatsen	1.950,00	1.950,00
XX. Jaarlijkse onderstand van de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam	19.000,00	19.000,00
Totaal	4.750.000,00	5.250.000,00

Figuur b3.2 Initiële Staatsbegroting over 1848 en 1849 van het departement van Marine.¹⁶¹

Benaming der onderwerpen van uitgaaf.	Geraamd beloop over 1848	Geraamd beloop over 1849
Iste Afdeling: Kosten der Administratie	272.382,75	272.382,75
A. Departement	130.282,75	130.282,75
1. Tractement van den Minister	12.000,00	12.000,00
2. Bezoldiging van den secretaris-generaal, ambtenaren bij het Departement, ambtenaren tot de algemeene dienst behoorende en die der verdere geëmploijeerden en bedienden, benevens maand- en daggelden en schrijffloonen	99.482,75	99.482,75
3. Bureau-kosten van ambtenaren tot de algemeene dienst behoorende	800,00	800,00
4. Bureau-behoefden en kleine uitgaven	7.000,00	7.000,00
5. Lokaal-behoefden en meubelen	3.000,00	3.000,00
6. Drukwerk	8.000,00	8.000,00
B. Directie der Marine te Amsterdam	36.000,00	36.000,00
7. Bezoldigingen, zoo van den directeur, als van de hoofd-ambtenaren, geëmploijeerden en bedienden	34.000,00	34.000,00
8. Bureau-behoefden en kleine uitgaven	1.400,00	1.400,00
9. Lokaal-behoefden en meubelen	600,00	600,00
C. Directie der Marine te Rotterdam, met onderhoorige etablissementen te Hellevoetsluis en Delfshaven	37.900,00	37.900,00
10. Bezoldigingen, zoo van den directeur, als van de hoofd-ambtenaren, geëmploijeerden en bedienden	35.100,00	35.100,00
11. Bureau-behoefden en kleine uitgaven	1.800,00	1.800,00
12. Lokaal-behoefden en meubelen	1.000,00	1.000,00
D. Directie der Marine te Vlissingen	28.700,00	28.700,00
13. Bezoldigingen, zoo van den directeur en kommandant, als van de hoofd-ambtenaren, geëmploijeerden en bedienden	26.700,00	26.700,00
14. Bureau-behoefden en kleine uitgaven	1.500,00	1.500,00
15. Lokaal-behoefden en meubelen	500,00	500,00
E. Directie der Marine te Willemsoord	25.500,00	25.500,00
16. Bezoldigingen, zoo van den directeur en kommandant, als van de hoofd-ambtenaren, geëmploijeerden en bedienden	24.000,00	24.000,00
17. Bureau-behoefden en kleine uitgaven	1.300,00	1.300,00
18. Lokaal-behoefden en meubelen	200,00	200,00
F. Reis en verblijfkosten	14.000,00	14.000,00
19. Reis- en verblijfkosten, zoowel voor de civiele ambtenaren als voor de militairen, met inbegrip der restitutie van ten dienste van het Rijk gedane uitschotten	14.000,00	14.000,00
Iide afdeling: Kosten niet behorende tot de marine-aangelegenheden	159.977,00	159.977,00
1. Bezoldigingen van de ambtenaren en geëmploijeerden bij het opzicht over het loodswezen, de betoning, bebakening, zeemerken, kust- en oeververlichting	31.836,00	31.836,00

¹⁶¹ Kamerstuk Tweede Kamer 1846-1847, kamerstuknummer IX VIII, ondernummer 17.

2. Kosten der betonning, bebakening, zeemerken, kust- en oever-verlichting, met inbegrip der kosten van inspectien	112.031,00	112.031,00
3. Toelaag aan de kweekschool voor de zeevaart te Amsterdam	7.000,00	7.000,00
4. Tractementen en belooningen der ambtenaren en bedienden en verdere kosten vor de dienst der quarantaine	5.650,00	5.650,00
5. Bezoldiging der havenmeesters en wachters bij de havendienst aan het Nieuwediep en te Hellevoetsluis	3.460,00	3.460,00
IIIde Afdeeling: Materieel der zeemagt	2.290.909,00	2.108.909,00
1. Aanschaffing van materialen tot aanbouw, aftimmering, uitrusting en gewoon onderhoud van schepen, stoom- en andere werktuigen met den aankleve van dien; wijders de betrekkelijke kosten van transport, inspectien en keuring; het opvisschen van ankers of andere voorwerpen, enz	1.325.000,00	1.343.000,00
2. Gewone reparatie en daarstelling van gebouwen en maritieme-werken, met inbegrip der quarantaine-plaatsen, met schadeloosstellingen aan aannemers en verdere aankleve dier werkzaamheden	50.000,00	50.000,00
3. Reperatie en vermoedelijk grootendeels vernieuwen der groote zeedok sluis te Vlissingen	200.000,00	
4. Dagloonen en toelagen der werklieden op 's Rijks werven, daaronder begrepen de kosten van bewaring en bewaking van 's Rijks maritieme-etablissemten, magazijnen, enz.; zoomede de kosten van buiten de werven, bij particulieren, op tarief of contract, verrigt wordende werkzaamheden	685.900,00	685.900,00
5. Dagloonen en toelagen der schippers en matrozen op de jagten en werkvaartuigen	23.079,00	23.079,00
6. Kleeding der jagtvolkeren en hellebardiers	930,00	930,00
7. Kosten van sluis-en bruggelden voor de werkvaartuigen; mitsgaders jaagloonen, enz. op de kanalen en rivieren	6.000,00	6.000,00
IVde Afdeeling: Personeel der zeemagt	2.519.419,30	2.519.419,30
1. Het vaste corps der marine	482.500,00	482.500,00
2. Het corps mariniers	233.692,46	233.692,46
3. Kosten der actieve zeemagt	1.623.628,34	1.623.628,34
4. Geneeskundige dienst	54.000,00	54.000,00
5. Kosten van 's Rijks schepen buiten 's lands, wegens reparatien, loodsdiensden, quarantaine-kosten, enz	50.000,00	50.000,00
6. Kosten van het uit- en inloodsen van 's Rijks schepen en vaartuigen in en uit de havens van dit Rijk	18.000,00	18.000,00
7. Kosten van het maritiem Instituut te Medemblik, na aftrek van de bijdragen der adelborsten	57.598,50	57.598,50
Vde Afdeeling: Verschillende uitgaven , daaronder begrepen reispenningen aan ontslagen schepelingen, gratificatien aan weduwen van schepelingen, transportkosten van officieren, die voor 's Rijks rekening uit de Oost- of West-Indien naar herwaarts worden overgevoerd, en kosten van medailles en onderscheidingsteekenen	2.000,00	2.000,00
Eenig artikel	2.000,00	2.000,00
VIe Afdeeling: Pensioenen, gagementen, non-activiteits-soldijen, aflopende betalingen en wachtgelden aan ambtenaren	300.944,00	290.944,00
1. Pensioenen, welke in de verschillende grootboeken zijn ingeschreven	290.000,00	280.000,00
2. Pensioenen, welke krachtens art. 60 der wet van 9 Mei 1846 (Staatsblad no. 24), ten laste zijn gekomen van den Staat	2.794,00	2.794,00
3. Pensioenen waarop krachtens de wet van 9 Mei 1846 (Staatsblad no. 24), na 1. Julij 1846 regten zullen worden verkregen	<i>Memorie.</i>	<i>Memorie.</i>
4. Tijdelijk te verleen gagementen, non-activiteits-soldijen	4.500,00	4.500,00
5. Aflopende betalingen en wachtgelden aan ambtenaren	3.650,00	3.650,00
Totaal	5.545.632,05	5.353.632,05

Bijlage 4. Begrotingen van het departement van Oorlog over 1840 en 1848 /1849

Figuur B4.1: Initiële Staatsbegroting over 1840 van het departement van Oorlog.¹⁶²

Benaming der onderwerpen van uitgaaf	Geraamd beloop voor 1839	Geraamd beloop voor 1840
Iste Afdeeling. Kosten van het Departement	138.365,00	138.447,00
1. Tractementen, toelagen en daggelden	114.918,00	115.000,00
2. Reis-en verblijfkosten	1.800,00	1.800,00
3. Bureau- en lokaalbehoefden	21.647,00	21.647,00
IIde afdeeling. Tractementen, bureaunkosten en fouragiegelden voor het kommandement van het leger, van den generale staf en van de administratie der armée	505.700,00	496.370,00
1. Tractementen	405.500,00	408.100,00
2. Bureau-kosten	31.200,00	24.900,00
3. Fouragiegelden	56.000,00	50.370,00
4. Kosten voor het maken van plans en kaarten	13.000,00	13.000,00
IIIde afdeeling. Tractementen en bureaunkosten voor de staven der plaatsen	121.400,00	125.060,00
1. Tractementen der plaatselijke kommandanten	58.000,00	64.000,00
2. Idem der plaats-majours	50.800,00	48.600,00
3. Idem der poortiers en boomsluiters	6.900,00	7.000,00
4. Bureaunkosten	5.700,00	5.460,00
IVde afdeeling. Traktementen en soldijen van de garde van den Koning	<i>Memorie</i>	<i>Memorie</i>
Vde afdeeling. Tractementen, soldijen, equipement, werfgelden, enz., van het korps artillerie	1.147.600,00	1.652.455,00
1. Van den staf	172.000,00	184.155,00
2. Drie bataillons artillerie nationale mililtie	261.000,00	546.400,00
3. Het korps rijdende artillerie	250.000,00	318.500,00
4. Twee bataillons veldartillerie	299.000,00	413.200,00
5. Een bataillon artillerie-transporttrein	100.000,00	115.100,00
6. Eene kompagnie artillerie-werklieden	16.600,00	16.800,00
7. Eene divisie pontonniers	26.400,00	34.000,00
8. Artillerie garnizoenskompagnie	22.600,00	24.300,00
VIde afdeeling. Tractementen, soldijen, equipment, werfgelden, ezn., van het korps der genie	373.400,00	386.586,00
Staf van de genie	169.000,00	175.086,00
Korps mineurs en sappeurs	204.400,00	211.500,00
VIIde afdeeling. Tractementen, soldijen, equipment, werfgelden, enz., van de infanterie	4.028.535,00	4.523.300,00
1. Eene afdeeling grenadiers	225.000,00	270.300,00
2. Twee bataillons jagers	224.600,00	251.700,00
3. Tien afdeelingen infanterie	3.443.535,00	3.857.700,00
4. Algemeen depôt der landmagt	<i>Memorie</i>	<i>Memorie</i>
5. Garnizoens-troepen		
	135.400,00	143.600,00

¹⁶² Kamerstuk Tweede Kamer 1839-1840, kamerstuknummer VII A, ondernummer 2.

VIIIste afdeeling. Tractementen, soldijen, equipment, werfgelden, enz., van de cavalerie	1.278.000,00	1.675.900,00
1. Twee afdeelingen kurassiers	590.000,00	675.600,00
2. Twee regimenten ligte dragonders	351.000,00	445.600,00
3. Een regiment huzaren	170.000,00	226.600,00
4. Een regiment lanciers	167.000,00	328.100,00
IXde afdeeling. Tractementen, soldijen en verdere kosten van het korps maréchaussée	224.000,00	254.500,00
Xde afdeeling. Tractementen, soldijen en verdere kosten van de stoeterij te Borculo, mitsgaders voor de remonte	110.000,00	202.400,00
1. Stoeterij te Borculo	50.000,00	57.900,00
2. Remonte	60.000,00	144.500,00
XIde afdeeling. Tractementen, soldijen, toelagen en verdere kosten van de Militaire Academie en van de Militaire Kweekschool	80.000,00	100.000,00
1. Militaire Academie	80.000,00	100.000,00
2. " Kweekschool	<i>Memorie</i>	<i>Memorie</i>
XIIdde afdeeling. Reiskosten en vacatiën	40.000,00	40.000,00
XIIIde afdeeling. Subsistentiën	1.767.050,50	1.767.840,30
XIVde afdeeling. Geneeskundige dienst	217.749,50	243.148,50
1. Tractement en bureaustkosten van den inspecteur-generaal	6.000,00	6.000,00
2. Tractement en toelagen van de administratie van het magazijn van geneesmiddelen	10.026,00	10.026,00
3. Tractementen van de officieren van gezondheid	41.100,00	43.900,00
4. Tractementen en dagelden van de administratie bij het groot Rijkshospitaal	9.900,00	9.100,00
5. Kosten vallende op de verpleging van zieken, met uitzondering der traktementen en medicamenten	67.300,00	86.622,50
6. Aankoop en vernieuwing van voorwerpen tot ligging, meubelen, enz	3.500,00	5.700,00
7. Geneesmiddelen en chirurgieale behoeften	78.098,50	80.000,00
8. Onderhoud van kweekelingen tot paardenartsen op 's Rijks Veeartsenijschool	1.825,00	1.800,00
XVde afdeeling. Vuur en licht in de wachten	40.000,00	40.000,00
XVIde afdeeling. Scheeps- en wagenvrachten	51.000,00	76.000,00
1. Scheepsvrachten en overvaartgelden	45.000,00	70.000,00
2. Wagenvrachten	6.000,00	6.000,00
XVIIde afdeeling. Materieel der Artillerie	424.000,00	770.000,00
1. Het voltallig houden, mitsgaders het herstel en onderhoud van de verschillende oorlogsbehoefden in de vestingen en magazijnen, enz	243.260,00	300.000,00
2. Het voltallig houden en onderhouden der draagbare vuur- en blanke wapenen van de verschillende korpsen der arméé en schutterijen	31.140,00	20.000,00
3. Aankoop van diverse ammunitie	64.100,00	164.000,00
4. Het gieten van metalen geschut en andere metalen voorwerpen, enz	30.000,00	30.000,00
5. Het gieten van ijzeren geschut en ijzeren projectielen, enz.	50.000,00	200.000,00
6. Diverse onderwerpen bij de jaarlijksche exercitiën	5.500,00	5.500,00
7. Aanmaak van geweren	"	50.500,00

XVIIIde afdeling. Materieel der Genie	407.000,00	1.047.107,20
1. Gewoon jaarlijksch onderhoud en noodzakelijke herstellingen der fortificatie-werken	365.000,00	365.000,00
2. Bureau- en andere uitgaven van de ingenieurs in de vestingen	11.800,00	8.000,00
3. Verschillende voorwerpen bij de jaarlijkse exercitiën der mineurs	1.600,00	1.600,00
4. Tractementen en daggelden van fortificatie-opzigters, sluiswachters, enz	28.600,00	32.507,20
5. Het uitvoeren van nieuwe werken en buitengewone herstellingen van zee-, rivier- en andere schaden	"	640.000,00
XIXde afdeling. Verschillende uitgaven	46.200,00	91.700,00
1. Defrojement van den amanuensis en kassier bij de directie der weduwen- en weezenkas voor de officieren bij de landmagt	1.200,00	1.200,00
2. Kosten tot verzekering den uitoefening van de eeredienst bij de militairen	11.000,00	11.000,00
3. Voor het onderhoud, de vernieuwing en completeering van kampements-effecten, mitsgaders kosten vallende op het kampeeren van troepen	30.000,00	75.000,00
4. Huur van gebouwen, exercitie-velden en loods en	1.500,00	2.000,00
5. Jaarlijksch fonds, toegestaan tot betaling van gratificatiën, reisgelden, enz., aan gewezen militairen en militaire weduwen	900,00	900,00
6. Voor het drukken en aanschaffen van militaire boekwerken	1.600,00	1.600,00
XXste afdeling. Traktementen van overcomplete officieren bij de korpsen van het leger, alsmede voor officieren in de tijdelijke functiën	"	560.686,00
Totaal	11.000.000,00	14.191.500,00

Figuur B4.2: Initiële Staatsbegroting over 1848 en 1849 van het departement van Oorlog.¹⁶³

Benaming der onderwerpen van uitgaaf	Geraamd beloop over 1848	Geraamd beloop over 1849
GEWOON		
Iste Afdeeling. Kosten van het Departement	179.900,00	179.900,00
1. Tractementen van den Minister en deszelfs adjudant	14.400,00	14.400,00
2. Tractementen van den secretaris-generaal, van de chefs der afdeelingen, officieren en verdere ambtenaren, onder-officieren en bedienden, surplus-tractementen en toelagen van officieren, benevens toelagen voor paarden, voor den Minister (luitenant-generaal) en verder daarop regthebbende officieren, mitgaders afloopende tractementen van ambtenaren	152.528,15	152.516,75
3. Bureau- behoeften	6.671,85	6.683,25
4. Lokaal en meubelen	2.800,00	2.800,00
5. Drukwerk	3.500,00	3.500,00
IIde afdeeling. Tractementen, bureau-kosten, toelaag voor paarden, van den grooten en generalen staf van het leger, van de administratie der armée, van de provinciale en plaatselijke staven	206.903,20	206.878,00
1. Grootte staf	30.313,60	30.304,00
2. Generale staf	60.870,00	60.856,00
3. Administratie der armée	27.700,00	27.700,00
4. Provinciale en plaatselijke staf	80.019,20	80.018,00
5. Kosten voor verkenningen, het maken van plans en kaarten, mitgaders de voor beide daaruit voortvloeiende uitgaven	8.000,00	8.000,00
IIIde afdeeling. Tractementen, soldijen, toelaag en fourragie-gelden, en verdere kosten van de verschillende wapenkorpsen, alsmede gratificatien te verleenen aan de met ligchaamsgebreken ontslagen wordende onder-officieren en manschappen	7.370.050,00	7.357.800,00
1. Wapen der infanterie, staf en corpsen	3.947.500,00	3.941.300,00
2. Wapen der cavalerie, staf en corpsen, daaronder begrepen het Limburgsche bondscontigent	1.629.600,00	1.626.100,00
3. Wapen der artillerie, staf en korpsen, daaronder begrepen het Limburgsche Bondscontigent	1.491.850,00	1.489.500,00
4. Wapen der genie, staf van het wapen, en bataillon mineurs en sappeurs, daaronder begrepen het Limburgsche Bondscontingent, mitgaders bureau- en andere uitgaven voor de ingenieurs in de vestigingen	301.100,00	300.900,00
IVde afdeeling. Remonte	92.880,00	92.880,00
Vde afdeeling. Militaire Academie. Tractementen, soldijen, toelagen en verdere kosten, na aftrek van de bijdrage der kadets	66.200,00	66.200,00
VIde afdeeling. Reiskosten en vacatien	26.000,00	26.000,00
VIIde afeeling. Geneeskundige dienst	520.000,00	520.000,00
1. Tractementen, toelagen en daggelden, zoo der officieren en kweekelingen bij de militaire geneeskundige dienst als van de administrateurs en verdere geëmploijeerden bij het magazijn van geneesmiddelen en bij de hospitalen	254.500,00	254.500,00
2. Kosten, vallende op het verplegen van zieken in het algemeen,	242.380,00	242.380,00

¹⁶³ Kamerstuk Tweede Kamer 1846-1847, kamerstuknummer IX X, ondernummer 24.

daaronder begrepen zoodanige personen, als op autorisatie van het Departement van Oorlog in de ziekeninrichtingen zullen worden opgenomen, mitsgaders geneesmiddelen, chirurgicale, pharmaceutische en verdere behoeften, waaronder de uitgaven voor het magazijn van geneesmiddelen		
3. Materieel voor de hospitaaldienst., benevens toelaag voor het onderhoud en de vernieuwing van slaap-fournituren in de garnizoens-infirmerien	23.120,00	23.120,00
VIIIste afdeeling. Vuur en licht in de wachten	30.000,00	30.000,00
IXde afdeeling. Scheeps- en wagenvrachten en overvaartgelden, vergoeding voor geleden schade, uit het contract wegens de transportkosten te water voortvloeiende	48.000,00	48.000,00
Xde afdeeling. Materiaal der artillerie	435.000,00	435.000,00
1. Vaste jaarwedden van beambten, daggelden voor opzigtters en werklieden, toelagen en schadeloosstellingen voor gemis van vrije woning aan officieren, verdiende loonen voor stukwerk, een en ander voor de artillerie-stapel- en constructie-magazijnen, den geweerwinkel te Delft, de geweermakerswerkplaats te Maastricht, en in de wapendepôts	244.000,00	244.000,00
2. Aankoop van materialen, gereedschappen, verwisselstukken voor draagbare wapenen, en verdere benodigheden, herstelling en onderhoud van materieel en draagbare wapenen in de vestigingen, en bij eenige troepen in gebruik, dagelijksche uitgaven bij de magazijnen, schadeloosstellingen voor buitengewone slijtage aan kleedingstukken van mindere artilleristen; bureau-kosten der magazijnmeesters, aankoop van boekwerken voor verschillende etablissementen; schadeloosstellingen voor teruggebragte projectielen, en al wat verder op den aankoop, het onderhoud en het beheer van het materieel der artillerie betrekking heeft	147.000,00	147.000,00
3. Aanmaak en vermalen van buskruid, met den aanleve van dien, aankoop van bestanddeelen en slaghoedjes	22.000,00	22.000,00
4. Aankoop en aanmaak van geschut, met den aanleve van dien, aankoop van projectielen, koper en tin, onkosten vallende op de gieterij van bronzen geschut.	19.000,00	19.000,00
5. Onkosten vallende op de jaarlijksche practische artillerie-oefeningen	3.000,00	3.000,00
XVIde afdeeling. Materieel der Genie	460.000,00	460.000,00
1. Gewoon jaarlijksch onderhoud van 's Rijk fortificatie- metsel- en timmerwerken, verbeteringen en vernieuwingen aan dezelve, mitsgaders het gewoon onderhoud der aardewerken, beplantingen enz	406.000,00	406.000,00
2. Aankoop op rekening, of in daggeld, herstellen en verbeteren van kaarten, plans, meet- en teeken-instrumenten	3.000,00	3.000,00
3. Kosten vallende op de de jaarlijksche exercitien der mineurs en sappeurs	1.000,00	1.000,00
4. Zee-, rivier-, stormschaden en andere herstellingen, schadeloosstellingen van aannemers voor geleden verliezen, hetzij bij wijze van gratificatie of op een andere wijze, en alle onvoorziene taken	50.000,00	50.000,00
XVIIde afdeeling. Verschillende uitgaven	108.216,80	107.642,00
1. Defroiement van den amanuensis bij de directie der weduwen- en weezenkas, voor de officieren van de landmagt	1.200,00	1.200,00
2. Kosten tot verzekering en uitoefening van de eeredienst bij de militairen, inbegrepen tegemoetkomingen aan predikanten en	5.000,00	5.000,00

roomsch-katholijke geestelijken, in kleine garnizoenen		
3. Voor het onderhoud, de vernieuwing en completering van kampements-effecten, mitsgaders kosten, vallende op het kamperen van troepen	<i>Memorie</i>	<i>Memorie</i>
4. Huur van gebouwen, exercitie-velden en loodsën	7.000,00	7.000,00
5. Jaarlijksch fonds, toegestaan tot betaling van gratificatien, reisgelden, enz., aan gewezen militairen en militaire weduwen	900,00	900,00
6. Drukwerk van onderscheiden aard, ten dienste van het leger, mitsgaders het drukken en aanschaffen van militaire reglementen en boekwerken	1.000,00	1.000,00
7. Subsidie aan de weduwen- en weezenkas voor de officieren van de landmagt	12.000,00	12.000,00
8. Schutterlijke diensten	500,00	500,00
9. Huisvesting en voeding van lotelingen der nationale militie en reisgelden van opgeroepen wordende verlofgangers	10.000,00	10.000,00
10. Kosten voor het magazijn van kleeding, uitrusting, hospitaal-fournituren en kampements-effecten	20.000,00	20.000,00
11. Kosten wegens vestiging en onderhoud van militaire huisgezinnen in de kolonien der Maatschappij van Weldadigheid	38.016,20	38.016,20
12. Bijdragen wegens het hertogdom Limburg in het dotatiefonds van de bondsvestigingen	600,00	600,00
13. Gratificatien	12.000,60	11.425,80
14. Proceskosten van verschillende aard	<i>Memorie</i>	<i>Memorie</i>
XIIIde afdeeling. Tractementen, soldijen en verdere kosten van het corps maréchaussée, gratificatien, te verleenen aan de met ligchaams-gebreken ontslagen wordende maréchaussée	182.000,00	182.000,00
XIVde afdeeling. Overcomplete officieren, pensioenen en gagementen	1.623.850,00	1.565.000,00
1. Overcomplete officieren, mitsgaders surplus, 2/3 en non-activiteits-tractementen	70.000,00	65.000,00
2. Pensioenen en gagementen	1.553.850,00	1.500.000,00
3. Pensioenen waarop, krachtens de wet van 9 Mei 1846 (<i>Staatsblad</i> no. 24), na 1o. Julij 1846 regten zullen worden verkregen	<i>Memorie</i>	<i>Memorie</i>
Totaal GEWOON	11.349.000,00	11.277.300,00
Benaming der onderwerpen van uitgaaf	Geraamd	Geraamd
BUITENGEWOON	beloop over	beloop over
XVde afdeeling. Buitengewone uitgaven	326.000,00	397.700,00
<i>Materieel der artillerie</i>		
1. Uitgaven verbonden aan den aanmaak van behoeften, waarvan de vervaardiging het bestaan eene bijzondere (Pyrotechnische) inrigting vereischt; voorts aankoop van materieel van allerlei aard, tot het bewapenen der nieuw gebouwde forten en reduits	90.000,00	100.000,00
<i>Materieel der genie</i>		
2. Werken alsnog noodzakelijk in de drie fortificatie-directien, ter verbetering en voltooiing van 's Rijks verdedigingsstelsel	236.000,00	297.700,00
Totaal van het Xde Hoofdstuk	11.675.000,00	11.675.000,00

Bijlage 5. Grootste structurele posten in de periode 1841-1849

Figuur B5.1: Grootste structurele posten van het departement van Marine in de periode 1841-1849.¹⁶⁴

	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849
Kosten der administratie (departement en etablissementen)	330.611	338.358	338.358	294.296	294.296	255.727	255.727	272.383	272.383
Het vaste korps der marine	371.300	399.300	399.300	427.000	427.000	493.500	493.500	482.500	482.500
Kosten van de actieve zeemacht	1.531.437	1.766.849	1.766.849	1.818.669	1.818.669	1.623.628	1.623.628	1.623.628	1.623.628
Het korps mariniers	213.777	233.777	233.777	233.777	233.777	233.692	233.692	233.692	233.692
Aanbouw, aftimmering, uitrusting, onderhoud van schepen en gebouwen	1.274.797	1.500.000	1.500.000	1.500.000	1.500.000	1.232.000	1.272.000	1.325.000	1.343.000
Daglonen van de werklieden op de Rijkswerven	1.000.000	938.280	938.280	811.224	811.224	685.900	685.900	685.900	685.900
Pensioenen en aflopende betalingen	Niet van toepassing	Niet van toepassing	Niet van toepassing	253.703	253.703	309.804	295.644	300.944	290.944
Overig	423.227	423.436	423.436	417.693	417.693	462.481	436.641	621.585	421.585
Totaal	5.145.148	5.600.000	5.600.000	5.756.363	5.756.363	5.296.733	5.296.733	5.545.632	5.353.632

¹⁶⁴ Kamerstuk Tweede Kamer 1840-1841, kamerstuknummer XVIII VIII A, ondernummer 4; Kamerstuk Tweede Kamer 1842-1843, kamerstuknummer X VIII, ondernummer 4; Kamerstuk Tweede Kamer 1843-1844, kamerstuknummer IX VIII, ondernummer 6; Kamerstuk Tweede Kamer 1844-1845, kamerstuknummer XXI VIII, ondernummer 10; Kamerstuk Tweede Kamer 1846-1847, kamerstuknummer IX VIII, ondernummer 17.

Figuur B5.2: Grootste structurele posten van het departement van Oorlog in de periode 1841-1849.¹⁶⁵

Departement van Oorlog	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849
Kosten van het departement	126.869	199.000	199.000	194.456	194.439	181.300	181.300	179.900	179.900
Generalen staf, administratie, provinciale en plaatselijke staven	482.469	341.860	341.860	328.068	327.969	206.878	206.878	206.903	206.878
Infanterie	4.922.963	4.911.500	4.911.500	4.341.473	4.334.598	3.933.961	3.933.961	3.947.500	3.941.300
Cavalerie	2.119.468	2.025.900	2.025.900	1.867.246	1.863.390	1.607.164	1.607.164	1.629.600	1.626.100
Artillerie	1.817.044	1.770.100	1.770.100	1.568.488	1.566.070	1.484.645	1.484.645	1.491.850	1.489.500
Genie	372.669	311.800	311.800	314.861	314.602	297.897	297.897	301.100	300.900
Geneeskundige dienst	241.549	398.300	398.300	561.467	560.907	520.000	520.000	520.000	520.000
Materiaal der artillerie	469.500	634.140	634.140	455.800	455.800	440.000	440.000	435.000	435.000
Materiaal der genie	674.000	688.800	688.800	381.000	395.734	458.955	458.955	460.000	460.000
Marechaussee	238.500	243.600	243.600	231.950	231.400	182.000	182.000	182.000	182.000
Buitengewoon (materieel der artillerie en genie)	Niet van toepassing	Niet van toepassing	Niet van toepassing	638.700	738.700	680.000	730.000	326.000	397.700
Overcomplete officieren, pensioenen en gagementen	Niet van toepassing	Niet van toepassing	Niet van toepassing	1.616.731	1.516.731	1.634.184	1.584.184	1.623.850	1.565.000
Overig	498.295	475.000	475.000	474.760	474.660	373.016	373.016	371.297	370.722
Totaal	11.963.325	12.000.000	12.000.000	12.975.000	12.975.000	12.000.000	12.000.000	11.675.000	11.675.000

¹⁶⁵ Kamerstuk Tweede Kamer 1840-1841, kamerstuknummer XVIII X, ondernummer 4; Kamerstuk Tweede Kamer 1842-1843, kamerstuknummer X X, ondernummer 4; Kamerstuk Tweede Kamer 1844-1845, kamerstuknummer XXI X, ondernummer 13 & Kamerstuk Tweede Kamer 1846-1847, kamerstuknummer IX X, ondernummer 24.

Bijlage 6. Begrotingen van het departement van Marine over 1850 en 1860

Figuur B6.1: Initiële Staatsbegroting over 1850 van het departement van Marine.¹⁶⁶

Begroting van de staats-uitgaven, voor het dienstjaar 1850, betreffende het Departement van Marine	
Iste Afdeeling: Kosten der Administratie	260.119,75
A. Departement	122.144,75
1. Tractement van den Minister	12.000,00
2. Bezoldiging van den secretaris-generaal, ambtenaren bij het departement, ambtenaren tot de algemeene dienst behoorende, en die der verdere geëmploijeerden en bedienden, benevens maand- en daggelden en schrijffloonen	89.144,75
3. Bureau-kosten van ambtenaren tot de algemeene dienst behoorende	1.000,00
4. Bureau-behoefden en lokaalbehoefden en kleine uitgaven, benevens drukwerk	20.000,00
B. Directien der Marine te Amsterdam, Rotterdam - met onderhoorige etablissementen te Hellevoetsluis en Delfshaven, - Vlissingen en Willemsoord	127.975,00
5. Bezoldigingen zoo van de directeuren en kommandanten en directeuren, als van de hoofd-ambtenaren, geëmploijeerden en bedienden	119.675,00
6. Bureau-en lokaalbehoefden, benevens kleine uitgaven	8.300,00
C. Reis en verblijfkosten	10.000,00
7. Reis- en verblijfkosten, zoowel voor de civiele ambtenaren als voor de militairen, met inbegrip der restitutie van ten dienste van het Rijk gedane uitschotten	10.000,00
IIde afdeeling: Kosten niet behorende tot de marine-aangelegenheden	193.727,00
8. Bezoldigingen van de ambtenaren en geëmploijeerden bij het opzigt over het loodswezen, de betonning, bebakening, zeemerken, kust- en oever-verlichting	38.936,00
9. Kosten der betonning, bebakening, zeemerken, kust- en oever-verlichting, met inbegrip der kosten van inspectie	141.331,00
10. Toelaag aan de kweekschool voor de zeevaart te Amsterdam	3.500,00
11. Tractementen en beloningen der ambtenaren en bedienden, en verdere kosten voor de dienst der quarantaine	6.500,00
12. Bezoldiging der havenmeesters en wachters bij de havendienst aan het Nieuwediep en te Hellevoetsluis	3.460,00
IIIde Afdeeling: Materieel der zeemagt	1.981.775,86
13. Aanschaffing van materialen tot aanbouw, aftimmering, uitrusting en gewoon onderhoud van schepen, stoom- en andere werktuigen, met den aanleve van dien, wijders de betrekkelijke kosten van transport, inspectie en keuring, het opvisschen van ankers of andere voorwerpen	1.138.600,00
14. Gewone reparatie en daarstelling van gebouwen en maritieme-werken, met inbegrip der quarantaine-plaatsen, met schadeloosstellingen aan aannemers en verdere aanleve dier werkzaamheden	40.000,00
15. Kosten tot de overbrenging van gebouwen en materialen, bij eventuele inkrimping van een of meerdere van 's Rijks maritieme etablissementen	<i>Memorie</i>
16. Dagloonen en toelagen der werklieden op 's Rijks werven, daaronder begrepen de kosten van bewaring en bewaking van 's Rijks maritieme-etablissementen, magazijnen, enz., zoomede de kosten van buiten de werven, bij particulieren, op tarief of contract verrigt wordende werkzaamheden	730.909,86
17. Schippers en matrozen op het jagt- en de werkvaartuigen, daaronder begrepen de dag- en kostgelden; mitsgaders de kleeding der jagt- en werkvaartuig-volkeren en hellebaardiers, zoomede de kosten van sluis- en brug-gelden, jaagloonen enz. op de	32.266,00

¹⁶⁶ Kamerstuk Tweede Kamer 1849-1850, kamerstuknummer II, VIII ondernummer 32.

kanalen en rivieren	
IVde Afdeeling: Personeel der zeemagt	2.517.402,39
18. Het vaste corps der marine	480.400,00
19. Het corps mariniers	227.712,11
20. Kosten der actieve zeemagt	1.634.569,78
21. Geneeskundige dienst	58.000,00
22. Kosten van 's Rijks schepen en vaartuigen buiten 's lands, wegens reparaties, loodsdiensden, quarantaine-kosten, enz., mitsgaders de kosten van het uit- en inloodsen van schepen en vaartuigen in en uit de havens van dit Rijk	65.000,00
23. Kosten van het maritiem Instituut te Medemblik. f82.670,50 Waarvan worden afgetrokken de bijdragen der adelborsten30,950,00	51.720,50
Vde Afdeeling: Verschillende uitgaven	3.800,00
24. Kosten van medailles en onderscheidings-teekenen	300,00
25. Kosten van transport van officieren die voor 's Rijks rekening uit de West-Indien of eenig ander buitenlandsch station naar herwaarts wroden overgevoerd, dan wel van hier worden uitgezonden	2.000,00
26. Subsidie van 's Rijks wege aan schepelingen en mariniers zich bevindende in het invalidenhuis te Leyden	1.500,00
27. Proces-kosten van verschillende aard	<i>Memorie</i>
VIe Afdeeling: Pensioenen, tijdelijke gagementen, wachtgelden, gratificaties en onderstanden	326.775,00
28. Pensioenen	313.675,00
29. Tijdelijke gagementen en non-activiteits-soldijen	4.500,00
30. Wachtgelden ten behoeve van ambtenaren, uitgevallen ten gevolge van maatregelen van algemeen bestuur	3.600,00
31. Gratificaties en onderstanden	5.000,00
VIIe Afdeeling: Onvoorziene behoeften	40.000,00
32. Onvoorziene uitgaven	40.000,00
Totaal	5.323.600,00

Figuur b6.2: Initiële Staatsbegroting over 1860 van het departement van Marine.¹⁶⁷

Begroting van de staats-uitgaven, voor het dienstjaar 1860, betreffende het Departement van Marine	
Iste Afdeeling: Kosten der Administratie	247.575,00
A. Departement	120.350,00
1. Tractement van den Minister	12.000,00
2. Bezoldiging van den secretaris-generaal en van de ambtenaren, activiteits-tractement van officieren, tijdelijk gedetacheerd bij het departement, bezoldiging van officieren, daarbij geplaatst in sedentaire betrekkingen, van ambtenaren tot de algemeene dienst behoorende, die der verdere geïmploijeerden en bedienden, benevens maand- en daggelden en schrijfloonen	97.050,00
3. Bureau- en lokaalbehoefden en kleine uitgaven, benevens drukwerk	11.300,00
B. Directien der Marine te Amsterdam, Hellevoetsluis, Vlissingen en Willemsoord	109.225,00
4. Activiteits-tractement van de directeuren, en kommandanten, en van officieren, tijdelijk gedetacheerd bij 's Rijks werven, bezoldiging van officieren, daarbij geplaatst in sedentaire betrekkingen, mitsgaders van de hoofdamttenaren, geïmploijeerden en bedienden	77.825,00
5. Bezoldiging van het corps ingenieurs der marine	23.400,00
6. Bureau- en lokaalbehoefden, drukwerk, benevens kleine uitgaven	8.000,00

¹⁶⁷ Kamerstuk Tweede Kamer 1859-1860, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 45.

C. Inspectie en verificatie van tijd-meters en andere zee-instrumenten	4.000,00
7. Bezoldiging van het personeel bij de inspectie en verificatie van tijd-meters en andere zee-instrumenten, mitsgaders uitgaven, aan deze inspectie en verificatie verbonden	4.000,00
D. Reis en verblijfkosten	14.000,00
8. Reis- en verblijfkosten, zoowel voor de civiele ambtenaren en voor de militairen, alsmede voor de beambten bij het loodswezen en van het loods-personeel, met inbegrip der restitutie van ten dienste van het Rijk gedane uitschotten	14.000,00
IIde afdeeling: Loodswezen, betonning, bebakening, verlichting, quarantaine-dienst enz.	1.010.145,00
9. Bezoldigingen van het personeel der inspectie, van de ambtenaren en vaste en tijdelijke geëmployeerden bij het opzigt en bestuur over het loodswezen, de betonning en bebakening, zeemerken, kust-en oeververlichting	78.154,00
10. Aandeelen in de loodsgelden en vaste bezoldiging der bemanning van de loods-, inspectie- en peilingsvaartuigen, als: schippers, loodsen, hulploodsen, kweekelingen, kwartiermeesters, roeijers, matrozen en ligmatrozen bij de loodsdienst, tijdelijke onderstand aan zieke schippers, loodsen en kweekelingen, en premien aan schippers	562.599,00
11. Aanbouw, uitrusting en onderhoud van loodsvaartuigen, met den aanleve van dien, daaronder begrepen de kosten van transport, inspectie en keuring; kosten van aanhuring van loodsafhaaldersvaartuigen, met hunne bemanning, zoomede de kosten van sluis-, brugge- en andere gelden, jaag- en sleeploonen enz.	145.800,00
12. Aanbouw, onderhoud en huur van loodsgebouwen en magazijnen, aanschaffing van ankers, kettingen touwen enz. tot hulpbieding aan schepen, zoomede kosten van instrumenten tot het meten van den diepgang der schepen, van loodsmansteekens en verdere kosten van uitmonstering van het loodspersoneel, daaronder begrepen de kleeding der bemanning van het vaartuig, bestemd voor de generale inspectie	6.290,00
13. Bureau- en locaalhoeften, druk- en bindwerk, ten dienste van het loodswezen enz., benevens kleine uitgaven, daaronder begrepen agio op wissels en verlies op vreemde muntspicien voor ontvangsten wegens loodsgelden enz	2.400,00
14. Kosten der betonning en bebakening, zeemerken, kust- en oever-verlichting, lichtschepen en hunne bemanning, met inbegrip der kosten van transport, inspectie en keuring, zoomede die, vallende op de betaling de toelage aan Hannover voor het onderhoud der betonning en bebakening van de Eems en de daarbij behoorende Wadden, en voor het onderhoud van het kustlicht op Borkum; voorts de kosten van onderhoud en bemanning van het transportvaartuig ten dienste van het lichtschip enz., met den aanleve van dien	204.255,00
15. Kosten tot het vervaardigen en bijwerken van hydrographische kaarten	1.000,00
16. Tractementen en belooningen der ambtenaren en bedienden, en verdere kosten voor de dienst der quarantaine	6.383,00
17. Bezoldiging der havenmeesters en wachters bij de havendienst aan het Nieuwe Diep	3.264,00
IIIde Afdeeling: Materieel der zeemagt en van 's Rijks werven	4.023.565,00
18. Aanschaffing van hout tot aanbouw, aftimmering, toetuiging, uitrusting en herstelling van schepen binnen 's lands en de betrekkelijke kosten van vervoer, inspectie en keuring	400.000,00
19. Aanschaffing van alle materialen, uitgezonderd hout, benoodigd tot aanbouw, aftimmering, toetuiging, uitrusting, onderhoud en herstelling van schepen binnen 's lands en de tot dien aanbouw en de herstelling benoodigde werktuigen; aanschaffing van uitrustingsbehoefden, aanbouw en aankoop van schepen en vaartuigen bij particulieren; alles met den aanleve van dien; qijders de betrekkelijke kosten van vervoer, inspectie en keuring	989.927,00
20. Verstreking en diensten ten behoeve van de maritime etablissementen en onderhoorigheden	60.000,00
21. Aanschaffing en herstelling van geschut, affutage, munitie, draagbare vuur- en blanke wapenen, ledergoed, projectilen, buskruid, vuurweken, gereedschappen en alle	180.000,00

verdere zaken op de artillerie der marine en haren aanleve, op hare inspectie, beproeving, vervoer en begeleiding betrekking hebbende	
22. Aanschaffing en herstelling van scheeps- en andere stoomwerktuigen, stoomketels en machinekamerbehoefden, alles met den aanleve van dien; wijders de kosten van inspectie, beproeving, keuring en vervoer van een en ander	560.000,00
23. Kosten buiten 's lands, gevorderd tot herstelling van schepen, hunne uitrusting en verzorging van behoeften, mitsgaders die hunner toetuiging, artillerie en stoomwerktuigen, zoomede de vereischte transportkosten, alles met den aanleve van dien	60.000,00
24. Onderhoud, herstelling en daarstelling van gebouwen; magazijnen, hellingen en hare kappen, dokken, sluisen, bokken, werktuigen, kademuren, beschoeiingen, ommuringen, omrasteringen, kazernen, hospitalen, wachten, alsmede van quarantaine-plaatsen, en andere maritime werken	150.000,00
25. Kosten, gevorderd voor groote dok-, haven- en sluiswerken te Willemsoord, het leggen en wegruimen van dammen; de tot die werken gevorderde gravingen, uitdiepingen, watermalingen, heijningen, het maken van houten en andere funderingstoestellen, het doen van bemetselingen, het daarstellen van gebouwen; aanschaffing van alle materialen tot een en ander benoodigd, alsmede van stoom- en andere werktuigen en het plaatsen derzelve, alles met den aanleve van daarstelling, gebruik en onderhoud van dien, mitsgaders de kosten van inspectie, reis en verblijf, opzigt, keuring, bewaking en die van vervoer van een en ander	650.780,00
26. Bezoldigingen en toelagen der mindere geëmploijeerden, daggelden en toelagen der werklieden op 's Rijks werven, daaronder begrepen de kosten van bewaring en bewaking van 's Rijks maritime etablissementen, magazijnen, enz.; kosten van opzigt, met den aanleve van dien, over uit te voeren werken, buiten 's Rijks werven of bij particulieren, kosten van buiten de werven, door particulieren op tarief of contract verrigt wordende werkzaamheden, en eindelijk kosten van kleeding van mindere geëmploijeerden, uitmakende de politie op 's Rijks werven	943.800,00
27. Schippers en matrozen op het jagt- en de werkvaartuigen, daaronder begrepen de dag- en kostgelden en kleeding, zoomede kosten van sluis- en bruggelden, jaagloonen enz. op de kanalen en rivieren	29.058,00
IVde Afdeling: Personeel der zeemagt	2.973.360,00
28. Tractementen van zee-officieren en adelborsten	418.800,00
29. Tractementen der inspecteurs en officieren van administratie, adjunct-administrateurs en scheepsklerken	81.000,00
30. Tractementen van dek- en onder-officieren, tot het vaste corps behoorende	21.000,00
31. Kosten van het corps mariniers, met inbegrip van die, vallende op het kamperen van een detachement van dat corps ter deelname aan de schietoefeningen bij de normale schietschool	265.000,00
32. Kosten der actieve zeemagt	1.389.100,00
33. Schafting der equipages en aanschaffing van zeep, van 's Rijks wege aan de schepelingen verstrekt wordende	563.170,00
34. Geneeskundige dienst der zeemagt	135.190,00
35. Kosten van 's Rijks schepen en vaartuigen buiten 's lands, wegens quarantaine-kosten, loodsdiensten, sleeploonen enz	14.000,00
36. Kosten van 's Rijks schepen en vaartuigen binnen 's lands, voor loodsdiensten, het uit- en inloodsen in en uit de havens van dit Rijk, jaag- en sleeploonen, sluis- en bruggeld, het verleen van adsistentie, het opvisschen en bergloon van ankers en andere voorwerpen	12.000,00
37. Tractementen, toelagen, soldijen en verdere kosten van het Koninklijk Instituut voor de Marine te Willemsoord, daaronder begrepen de weegelden en amusemen ten der adelborsten, na aftrek der bijdragen, voor de opleiding der adelborsten betaald wordende	74.100,00

Vde Afdeeling: Verschillende uitgaven	14.700,00
38. Kosten van medailles en onderscheidingsteekenen, daaronder begrepen de gratificaties, verbonden aan de toekenning der gouden medailles voor 36- en 50jarige dienst, ingesteld bij Koninklijk besluit van den 13den April 1859, no. 67	1.200,00
39. Kosten van transport van officieren en mindere schepelingen, die voor 's Rijks rekening uit de Nederlandsche bezittingen of eenig ander buitenlandsch station naar het Vaderland terugkeeren, of wel derwaarts worden uitgezonden	10.000,00
40. Druk-en bindwerk van onderscheiden aard ten dienste der active zeemagt, mitsgaders het drukken en aanschaffen van militaire reglementen	3.500,00
VIe Afdeeling: Pensioenen, tijdelijke gagementen, wachtgeld, gratificaties en onderstanden	487.613,00
41. Pensioenen, daaronder begrepen de pensioenen verleend tot en met den 1sten December 1848 aan de mindere geëmploijeerden en werklieden bij 's Rijks maritieme werven, zoomede de verhooging, toegerekend bij de wet van den 20sten Augustus 1859 (Staatsblad no. 96)	349.200,00
42. Pensioenen aan mindere geëmploijeerden, werklieden en bedienden bij 's Rijks maritime inrigtingen en op 's Rijks jagt en werkvaartuigen, mitsgaders aan hunne weduwen en kinderen	46.000,00
43. Pensioenen en onderstanden aan schippers, loodsen, hulp-loodsen en kweekelingen, mitsgaders aan hunne weduwen en kinderen	37.000,00
44. Tijdelijk te verleenen pensioenen, onderstanden, alsmede non-activiteits-tractement van een kapitein der mariniers en van een hoofd-officier uit sedentaire betrekking eervol ontslagen	5.000,00
45. Wachtgeld ten behoeve van ambtenaren, uitgevallen ten gevolge van maatregelen van bestuur	14.413,00
46. Wachtgeld ten behoeve van loodsen en hulploodsen, die, ten gevolge van de wettelijke regeling der loodsdienst, niet dadelijk de dienst als vaste loodsen zullen verrigten	20.000,00
47. Bijdrage aan eenige gemeentebesturen der tegemoetkoming in het onderhoud van oude loodsen enz., die tot de gemeentelijke binnenloodsdiensten hebben behoord en, ten gevolge van de wettelijke regeling der loodsdienst, hunne gewone verzorging geheel of gedeeltelijk hebben verloren	10.000,00
48. Gratificaties	6.000,00
VIIe Afdeeling: Onvoorziene behoeften	70.000,00
49. Onvoorziene uitgaven	70.000,00
Totaal	8.826.958,00

Bijlage 7. Begrotingen van het departement van Oorlog over 1850 en 1860

Figuur B7.1: Initiële Staatsbegroting over 1850 van het departement van Oorlog.¹⁶⁸

Begroting van de staats-uitgaven, voor het dienstjaar 1850, betreffende het Departement van Oorlog	
Iste Afdeeling. Kosten van het Departement	146.255,00
1. Tractement van den Minister	12.000,00
2. Tractementen van den secretaris-generaal en verdere ambtenaren, onder-officieren en bedienden, toelagen aan officieren, benevens toelagen voor paarden van den Minister (generaal-majoor), mitsgaders afloopende tractementen van ambtenaren	121.283,75
3. Bureau- en lokaalbehoefden, benevens drukwerk	12.971,25
IIde afdeeling. Tractementen, bureaunkosten, toelaag voor paarden van den grooten en generalen staf van het leger, van de administratie der armée, van de provinciale en plaatselijke staven	184.426,00
4. Grootte staf	18.990,00
5. Generale staf	57.818,00
6. Administratie der armée	22.200,00
7. Provinciale en plaatselijke staven	80.418,00
8. Kosten voor verkenningen, het maken van plans en kaarten, mitsgaders de voor beide daaruit voortvloeiende uitgaven	5.000,00
IIIde afdeeling. Tractementen, soldijen, toelaag en fourragie-gelden en verdere kosten van de verschillende wapenkorpsen, alsmede gratificaties, te verleenen aan de met lichaamsgebreken ontslagen wordende onder-officieren en manschappen	6.645.244,84
9. Wapen der infanterie, staf en corpsen	3.591.880,15
10. Wapen der cavalerie, staf en corpsen, daaronder begrepen het Limburgsch bonds contingent	1.422.144,09
11. Wapen der artillerie, staf en corpsen, daaronder begrepen het Limburgsche bonds-contingent	1.356.792,67
12. Wapen der genie, staf van het wapen en bataillon mineurs en sappeurs, daaronder begrepen het Limburgsche bonds-contingent, mitsgaders bureau- en andere uitgaven voor de ingenieurs in de vestigingen	274.427,94
IVde afdeeling. Remonte	87.000,00
13. Remonte	87.000,00
Vde afdeeling. Militaire Academie	52.900,00
14. Tractementen, soldijen, toelagen en verdere kosten, na aftrek van de bijdrage der kadets	52.900,00
VIde afdeeling.	26.000,00
15. Reiskosten en vacatiën	26.000,00
VIIde afdeeling. Geneeskundige dienst	470.000,00
16. Tractementen, toelagen en daggelden, zoo der officieren en kweekelingen bij de militaire geneeskundige dienst als van de administrateurs en verdere geëmployeerden bij het magazijn van geneesmiddelen en bij de hospitalen	254.500,00
17. Materieel van de geneeskundige dienst, kosten vallende op het verplegen van zieken, aankoop van medicijnen enz	215.500,00
VIIIste afdeeling.	28.000,00
18. Vuur en licht in de wachten	28.000,00

¹⁶⁸ Kamerstuk Tweede Kamer 1849-1850, kamerstuknummer II X, ondernummer 43.

IXde afdeeling.	46.000,00
19. Scheeps- en wagenvrachten en overvaartgelden, vergoeding voor geleden schade uit het contract wegens de transportkosten te water voortkomende	46.000,00
Xde afdeeling.	390.000,00
20. Materieel der artillerie en draagbare wapenen, met den aanleve van dien, onder het beheer der artillerie staande	390.000,00
XIde afdeeling.	580.000,00
21. Materieel der genie, met den aanleve van dien, onder het beheer der genie staande	580.000,00
XIIde afdeeling. Verschillende uitgaven	114.251,20
22. Defroijment van den amanuensis bij de directie der weduwen- en weezen-kas voor de officieren van de landmagt	1.200,00
23. Kosten tot verzekering en uitoefening van de eeredienst bij de militairen, inbegrepen tegemoetkomingen aan predikanten en roomsch-katholijke geestelijken in kleine garnizoenen	5.000,00
24. Huur van gebouwen, exercitie-velden en loodsen	7.000,00
25. Jaarlijksch fonds, toegestaan tot betaling van gratificatien, reiseelden, enz. aan gewezen militairen en militaire weduwen	900,00
26. Drukwerk van onderscheiden aard ten dienste van het leger, mitsgaders het drukken en aanschaffen van militaire reglementen en boekwerken	7.000,00
27. Subsidie aan de weduwen- en weezenkas voor de officieren van de landmagt	12.000,00
28. Huisvesting en voeding van lotelingen der nationale militie en reiseelden van opgeroepen wordende verlofgangers	9.000,00
29. Kosten van het magazijn van kleeding, uitrusting, hospitaal-fourituren en kampements-effecten	15.500,00
30. Kosten wegens vestiging en onderhoud van militaire huisgezinnen in de kolonien van de Maatschappij van Weldadigheid	38.016,20
31. Bijdragen wegens het hertogdom Limburg in het dotatie-fonds van de bondsvestingen	600,00
32. Gratificatien	12.035,00
33. Proceskosten van verschillende aard	1.000,00
34. Subsidie aan het invalidenhuis te Leyden	5000,00
XIIIde afdeeling.	183.700,00
35. Tractementen, soldijen en verdere kosten van het corps maréchaussée, alsmede gratificatien, te verleenen aan de met lichaamsgebreken ontslagen wordende maréchaussée	183.700,00
XIVde afdeeling. Overcomplete officieren, pensioenen, gagementen en wachtgelden	1.531.182,96
36. Overcomplete officieren, mitsgaders surplus-, 2/3, non-activiteits-tractementen	56.182,96
37. Pensioenen ingeschreven in de gewone en buitengewone grootboeken, mitsgaders in de beide bijboeken.....fl,470,000.00 Pensioenen waarop na 1o. Julij 1846 regten zijn verkregen5,000.00	1.475.000,00
Wachtgelden aan ambtenaren, welke door maatregelen van vereenvoudiging en bezuiniging buiten betrekking zullen geraken	<i>Memorie</i>
XVde afdeeling	73.040,00
Artikel 38. Onvoorziene uitgaven	73.040,00
Totaal	10.558.000,00

Figuur B7.2: Initiële Staatsbegroting over 1860 van het departement van Oorlog.¹⁶⁹

Begroting van de staats-uitgaven, voor het dienstjaar 1860, betreffende het Departement van Oorlog	
Iste Afdeeling. Kosten van het Departement	139.783,00
1. Tractement van den Minister	12.000,00
2. Tractementen van den secretaris-generaal en verdere ambtenaren, onderofficieren en bedienden, toelagen aan officieren, benevens toelagen voor paarden van den Minister (generaal-majoor), mitsgaders aflopende tractementen van ambtenaren	115.537,50
3. Bureau- en lokaalbehoefden, benevens drukwerk	12.245,50
IIde afdeeling. Tractementen, bureaunkosten en fourragegelden voor paarden van den grooten en generalen staf van het leger, van de administratie der armée, van de provinciale en plaatselijke staven	212.136,00
4. Groote staf	29.013,60
5. Generale staf	63.623,20
6. Administratie der armée	25.800,00
7. Provinciale en plaatselijke staven	78.699,20
8. Kosten van verkenningen, het maken van plans en kaarten, met de voor beide daaruit voortvloeiende uitgaven: a. gewone uitgaven voor de behoefte van dit onderwerp, mitsgaders remuneratiën aan élèves bij de kaarten-steendrukkerij f5.000,00 b. buitengewone uitgaven tot het bespoedigen der vervaardiging van de topographische kaart der Nederlanden 10.000,00	15.000,00
IIIde afdeeling. Tractementen, soldijen, toelagen, fourragegelden en verdere kosten van de verschillende wapenkorpsen, daaronder begrepen die voor de paardenartsen; alsmede gratificatiën, te verlenen aan de met ligchaamsgebreken ontslagen wordende onderofficieren en manschappen	7.931.923,06
9. Wapen der infanterie, staf en corpsen, hieronder begrepen de onderofficieren en soldaten van de andere wapens, daarbij tijdelijk gevoerd wordende	4.246.736,13
10. Wapen der cavalerie, staf en corpsen, daaronder begrepen de paardenartsen, benevens het Limburgsch bondscontigent, mitsgaders de onderofficieren en soldaten van de andere wapens, daarbij tijdelijk in betaling gevoerd wordende	1.759.382,31
11. Wapen der artillerie, staf en corpsen, hieronder begrepen de paardenartsen, mitsgaders de onderofficieren en soldaten van de andere wapens, daarbij tijdelijk in betaling gevoerd wordende	1.640.894,23
12. Wapen der genie, staf van het wapen en bataillon genie-troepen, mitsgaders bureaunkosten en andere uitgaven voor de ingenieurs in de vestigingen	284.910,40
IVde afdeeling.	135.000,00
13. Remonte	135.000,00
Vde afdeeling. Koninklijke Militaire Academie	51.000,00
14. Tractementen, soldijen en verdere kosten, na aftrek van de bijdragen, die voor de opleiding der kadets en surnumeraire élèves (vreemdelingen) betaald worden	51.000,00
VIde afdeeling.	28.000,00
15. Reiskosten en vacatiën	28.000,00
VIIde afdeeling. Geneeskundige dienst	470.900,00
16. Tractementen, toelagen en daggelden, zoo der officieren en kweekelingen bij de militaire geneeskundige dienst, alsmede van de ambtenaren bij het bureau van den inspecteur over gemelde dienst, van de administrateurs en verdere geëmployeerden bij het magazijn van geneesmiddelen en bij de hospitalen, mitsgaders bijdragen aan de veeartsenijschool tot opleiding van kweekelingen voor de veterinaire dienst	260.500,00

¹⁶⁹ Kamerstuk Tweede Kamer 1859-1860, kamerstuknummer II X, ondernummer 81.

17. Materieel van de geneeskundige dienst, kosten vallende op het verplegen van zieken, aankoop van medicijnen enz	210.400,00
VIIIste afdeeling.	25.500,00
18. Vuur en licht in de wachten	25.500,00
IXde afdeeling.	38.000,00
19. Scheeps- en wagenvrachten en overvaartgelden; vergoeding voor geleden schade uit het contract wegens de transportkosten te water voortkomende	38.000,00
Xde afdeeling. Materieel der artillerie en draagbare wapenen, met den aankleve van dien, onder het beheer der artillerie staande	300.455,00
20. Jaarwedden van beampten, daggelden voor werklieden, verdiend loon voor werk op stuk, toelagen voor officieren en conducteurs, mitsgaders tegemoetkomingen, zoo bij de artillerie- stapel- en constructie-magazijnen en bij de inspectie der draagbare wapenen te Delft, Maastricht, Gorinchem, Dordrecht, Maastricht Luik, enz., als bij andere etablissementen tot het materieel der artillerie behoorende	166.155,00
21. Aanschaffing, herstelling, onderhoud en verwerken van het materieel der artillerie en der draagbare wapenen, met alles wat daarop alsmede op het beheer van een en ander betrekking heeft	134.300,00
XIde afdeeling.	587.000,00
22. Materieel der genie en al hetgeen kan geacht worden daartoe te behooren	587.000,00
XIId afdeeling. Verschillende uitgaven	190.600,00
23. Defroijment van den amanuensis bij de directie der weduwen- en weezen-kas voor de officieren van de landmagt	1.200,00
24. Kosten tot verzekering en uitoefening van de eeredienst bij de militairen, inbegrepen tegemoetkomingen aan predikanten en roomsch-katholijke geestelijken in kleine garnizoenen	8.400,00
25. Huur van gebouwen, exercitie-velden en loodsden	5.000,00
26. Kleine tegemoetkomingen, reisgelden enz. aan gewezen militairen en militaire weduwen	900,00
27. Drukwerk van onderscheiden aard ten dienste van het leger, mitsgaders het drukken en aanschaffen van militaire reglementen en boekwerken	6.000,00
28. Subsidie aan de weduwen- en weezen-kas voor de officieren van de landmagt	12.000,00
29. Huisvesting en voeding van lotelingen der nationale militie en reisgelden van opgeroepen wordende en vertrekkende verlofgangers	7.000,00
30. Kosten van het magazijn van kleeding, uitrusting, hospitaal-goederen en kampements-effecten, tractementen, toelagen en bureaustkosten, daggelden aan mindere bedienden en arbeidsloonen, aankoop van veld-uitrusting en algemeene kosten	32.000,00
31. Kosten wegens onderhoud van militaire huisgezinnen in de aan het Rijk toebehoorende gestichten te Ommenschans en te Veenhuizen	34.000,00
32. Gratificatien	12.000,00
33. Proceskosten van verschillende aard	<i>Memorie</i>
34. Subsidie aan het Invalidenhuis te Leyden	5.000,00
35. Het aanschaffen van onderscheidingsteekenen voor officiers-dienst, mitsgaders van medailles voor trouwe dienst	1.000,00
36. Kosten vallende op het kamperen van troepen	66.000,00
37. Kosten vallende op telegraphische correspondentie	100,00
XIIIde afdeeling.	212.000,00
38. Tractementen, soldijen en verdere kosten van het corps maréchaussée, alsmede gratificatien, te verleenen aan de met ligchaamsgebreken ontslagen wordende maréchaussée	212.000,00
XIVde afdeeling. Overcomplete officieren, pensioenen, gagementen, onderstand en wachtgelden	1.536.000,00
39. Overcomplete officieren, twee derden en non-activiteits-tractementen, mitsgaders halve bezoldiging aan overcomplete poortiers en boomsluiters	38.000,00

39. Pensioenen, gagementen en onderstanden	1.480.000,00
40. Tijdelijke pensioenen en onderstanden volgens de wet van den 28sten Augustus 1851 (Staatsblad no. 129)	7.000,00
41. Pensioenen aan mindere geemploijeerden, werklieden en bedienden op daggeld werkzaam bij de inrigtingen van 's Rijks zee- en landmagt, wet van 24 Junij 1854 (Staatsblad no. 92)	4.000,00
42. Wachtgelden aan ambtenaren, welke door maatregelen van vereenvoudiging en bezuiniging buiten betrekking zullen geraken	7.000,00
XVde afdeeling	71.702,94
43. Onvoorziene uitgaven	71.702,94
Totaal	11.930.000,00

Bijlage 8. Grootste structurele posten in de periode 1850-1860

Figuur B8.1: Grootste structurele posten van het departement van Marine in de periode 1850-1860.¹⁷⁰

	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Kosten der administratie (departement en etablissementen)	260.120	222.670	221.401	206.455	198.864	198.664	205.032	219.131	218.654	207.912	247.575
Het vaste korps der marine	480.400	476.400	478.550	491.700	453.700	481.050	475.200	484.250	490.200	500.450	520.800
Kosten van de actieve zeemacht	1.634.570	1.766.660	1.796.310	1.923.113	1.849.000	1.878.000	1.844.900	1.861.000	1.887.850	1.958.890	1.952.270
Het korps mariniers	227.712	210.025	207.932	195.322	196.000	199.000	218.700	244.900	247.300	256.100	265.000
Aanbouw, aftimmering, uitrusting, onderhoud van schepen	1.138.600	1.138.600	1.120.000	1.220.000	1.320.000	1.412.000	2.979.900	2.331.662	2.765.350	2.635.540	2.249.927
Reparatie en onderhoud van gebouwen	40.000	40.000	50.000	50.000	50.000	50.000	105.300	446.800	471.840	60.000	150.000
Betonning, bebakening, zeemerken, kust- en oeververlichting	141.331	141.316	143.322	260.025	131.310	150.249	180.650	169.575	269.235	262.785	204.255
Daglonen van de werklieden op de Rijkswerven	730.910	650.900	650.000	650.000	710.000	775.000	880.561	812.877	863.000	769.900	943.800
Pensioenen et cetera	326.775	341.234	350.704	375.473	391.229	418.493	413.784	422.624	422.632	421.599	487.613
Overig	343.183	335.796	457.094	281.942	354.897	337.544	314.754	319.016	361.818	915.849	1.805.719
Totaal	5.323.600	5.323.600	5.475.313	5.654.029	5.655.000	5.900.000	7.618.781	7.311.834	7.997.878	7.989.025	8.826.959

¹⁷⁰ Kamerstuk Tweede Kamer 1849-1850, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 32; Kamerstuk Tweede Kamer 1850-1851, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 37; Kamerstuk Tweede Kamer 1851-1852, kamerstuknummer II, VIII ondernummer 37; Kamerstuk Tweede Kamer 1852-1853, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 38; Kamerstuk Tweede Kamer 1853-1854, kamerstuknummer II, VIII ondernummer 37; Kamerstuk Tweede Kamer 1854-1855, kamerstuknummer II, VIII ondernummer 37; Kamerstuk Tweede Kamer 1855-1856, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 37; Kamerstuk Tweede Kamer 1856-1857, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 39; Kamerstuk Tweede Kamer 1857-1858, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 44; Kamerstuk Tweede Kamer, 1858-1859 kamerstuknummer II VIII, ondernummer 43 & Kamerstuk Tweede Kamer 1859-1860, kamerstuknummer II VIII, ondernummer 45.

Figuur B8.2: Grootste structurele posten van het departement van Oorlog in de periode 1850-1860.¹⁷¹

	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Kosten van het departement	146.255	142.900	140.500	139.200	138.400	138.100	138.100	138.100	140.100	135.038	139.783
Generalen staf, administratie, provinciale en plaatselijke staven	184.426	188.964	192.586	193.542	195.842	202.160	206.735	216.998	213.798	224.264	212.136
Infanterie	3.591.880	3.587.790	3.582.448	3.582.840	3.605.640	4.227.254	4.234.262	4.179.735	4.129.440	3.973.710	4.246.736
Cavalerie	1.422.144	1.409.032	1.414.366	1.464.832	1.466.032	1.612.189	1.684.898	1.706.039	1.684.071	1.705.954	1.759.382
Artillerie	1.356.793	1.345.235	1.347.562	1.347.562	1.480.211	1.457.812	1.497.101	1.481.011	1.478.899	1.546.599	1.640.894
Genie	274.428	270.115	269.500	269.402	269.402	273.444	274.488	276.617	276.717	307.691	284.910
Geneeskundige dienst	470.000	470.000	445.000	440.000	440.000	457.000	482.000	468.879	463.500	476.299	470.900
Materiaal der artillerie	390.000	390.000	365.000	348.000	264.000	350.500	457.240	428.200	351.050	331.300	300.455
Materiaal der genie	580.000	577.000	545.000	530.000	483.450	526.000	511.000	500.000	517.000	469.200	587.000
Marechaussee	183.700	183.700	183.000	183.000	183.000	183.000	195.000	211.800	205.000	212.000	212.000
Overcomplete officieren, pensioenen en gagementen	1.531.183	1.521.405	1.502.000	1.495.388	1.496.611	1.539.361	1.531.011	1.534.011	1.545.982	1.574.000	1.536.000
Overig	427.191	419.859	413.038	406.234	377.412	478.451	473.165	468.610	507.043	552.945	539.803
Totaal	10.558.000	10.506.000	10.400.000	10.400.000	10.400.000	11.445.270	11.685.000	11.610.000	11.512.600	11.509.000	11.930.000

¹⁷¹ Kamerstuk Tweede Kamer 1849-1850, kamerstuknummer II X, ondernummer 43; Kamerstuk Tweede Kamer 1850-1851, kamerstuknummer II X, ondernummer 64; Kamerstuk Tweede Kamer 1851-1852, kamerstuknummer II X, ondernummer 62; Kamerstuk Tweede Kamer 1852-1853, kamerstuknummer II X, ondernummer 65; Kamerstuk Tweede Kamer 1853-1854, kamerstuknummer II X, ondernummer 65; Kamerstuk Tweede Kamer 1854-1855, kamerstuknummer II X, ondernummer 65; Kamerstuk Tweede Kamer 1855-1856, kamerstuknummer II X, ondernummer 65; Kamerstuk Tweede Kamer 1856-1857, kamerstuknummer II X, ondernummer 76; Kamerstuk Tweede Kamer 1857-1858, kamerstuknummer II X, ondernummer 73; Kamerstuk Tweede Kamer 1858-1859, kamerstuknummer II X, ondernummer 73 & Kamerstuk Tweede Kamer 1859-1860, kamerstuknummer II X, ondernummer 81.